



universität
wien

MASTERARBEIT / MASTER'S THESIS

Titel der Masterarbeit / Title of the Master's Thesis

„Trianon in der Erinnerungskultur am Beispiel der
Anthologie *Vérző Magyarország* von Dezső Kosztolányi und
dem Roman *Fejtől s lábtól* von Andrea Tompa“

verfasst von / submitted by

Emese Takó-Opra, BA

angestrebter akademischer Grad / in partial fulfilment of the requirements for the degree of
Master of Arts (MA)

Wien 2021 / Vienna 2021

Studienkennzahl lt. Studienblatt /
degree programme code as it ap-
pears on the student record sheet:

UA 066 853

Studienrichtung lt. Studienblatt /
degree programme as it appears
on the student record sheet:

Masterstudium Hungarologie

Betreut von / Supervisor:

Ao. Univ.-Prof. Dr. Andrea Seidler

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	1
2. A téma korábbi kutatása	3
3. Emlékezhely és emlékezés – Emlékezés és történelem	6
3.1. A helyek problematikája és a lieu de memoire fogalma Pierre Nora-nál	7
4. Emlékezés- és emlékezetelméletek	11
4.1. Maurice Halbwachs és Jan Assmann emlékezetelméleti modelljei	11
4.2. A „tárolóemlékezet” és a „funkcióemlékezet” modellje Aleida Assmannál	14
5. Trianon és az emlékezés politikája	17
5.1. A kánon, mint normatív jellegű fogalom	17
5.2. A „hordozható haza” a kulturális emlékezetben	18
5.3. Trianon, mint emlékezeti hely, a mai magyar politikai diskurzusokban	20
5.4. A köztörténelmet befolyásoló Trianon- intézmények és médiumok	26
6. Trianon- Magyarország mint nagy vesztes	29
6.1. Történelmi előzmények	29
6.2. Hadicélok és érdekeltségek	32
6.3. A békekonferencia – Európa átrendezése	36
6.4. A békedelegáció - A békeszerződés aláírása	38
6.5. A békeszerződés visszhanja	42
6.5.1. A politikai diskurzusokban	42
6.5.2. A médiában	46
6.6. Az irodalom mint az emlékezés és emlékezet médiuma	53
7. Trianon hatása a két világháború közti irodalomra	50
7.1. A trianoni irodalom kihívásai	57
7.2. Az irredentizmus megjelenése	59
7.2.1. Az irredentizmus kultusza	59
7.2.2. Irredenta emlékművek	60
7.3. Az irredentizmus a két világháború közötti irodalomban	61
8. Toposzok, jelképek Kosztolányi Dezső Vértő Magyarországa című antológiájában	65
8.1. Az antológia szerkesztésének körülményei	67
8.2. Az ártatlan áldozat toposza Kosztolányi Dezső <i>Égi jogász</i> című novellájában	69
8.3. A repülő falu – az elvesztett haza jelképe Babits Mihály novellájában	71

8.4. Magyarország megcsonkításának toposza Rákosi Jenő Irredenta című írásában	74
--	----

9. „Mert száz esztendő azért biztosan kell...” - műltfeldolgozás Tompa Andrea <i>Fejtől s lábtól</i> című regényében	76
---	-----------

9.1. A regény cselekménye	77
9.2. A főhősök karakterének fejlődési íve a regényben	80
9.3. A Té – szindróma metaforája a regényben	82
9.4. Klasszikus toposzok újszerű felhasználása a regényben	87
9.4.1. <i>Haza – nemzet</i> motívumának összefonódása a regényben	87
9.4.2. A <i>Querela Hungariae</i> toposza a regényben	91
9.4.3. A <i>Csonka-Magyarország</i> toposzának orvosi kontextusba való helyezése	93

10. Összefoglalás	94
--------------------------	-----------

11. Zusammenfassung	96
----------------------------	-----------

12. Bibliográfia	98
-------------------------	-----------

1. Bevezetés

Az idei év, 2020 a megemlékezés éve, a trianoni békeszerződés centenáriuma. Az évforduló alkalmából a médiát, a szociális oldalakat előzőnlötték a Trianonról szóló írások, interjúk, videók, ismert emberek, írók, művészek vallomásai. Tudományos művek sora lelhető fel a könyvesboltok polcain. Odafigyelve ezekre a megszólalásokra, olvasva a könyveket, láthatjuk, hogy majdnem mindenik nyilatkozónak mást jelent Trianon. Kivéve a konkrét történelmi tényeket, a kutatók véleménye sem egységes a történelmi esemény megítélésében. Ez a pluralitása a véleményeknek nem feltétlenül rossz, hanem inkább motivációs tényezőként hat és további kutatásokra készítet.

A társadalomnak a Trianonról való ismeretei nagyon széles skálán mozognak. Elgondolkodtató tény az, hogy az iskolai történelemórák még ma sem hiánypótlóak. Akadt a megkérdezettek között olyan fiatal, akinek Trianon egy sporteseményt jelentett. Azon már nem is csodálkozhatunk, hogy a Kádár-rendszerben felnőtt generációk némelyik megszólalója nem is hallott Trianonról, vagy csak a *Nem, nem, soha* szlogen jutott eszébe róla.

Eltételezve ezektől a szélsőségektől, a legtöbbünknek Trianon már nem tapasztalat, még nem történelem, hanem jóval több. Egy történés, ami megszabta a történelmünk irányát, és ezáltal a mi életünk, sorsunk alakulását is. Számomra nem válhat Trianon addig történelemmé, amíg emlékszem nagymamám szavaira, amelyekkel a honvédek erdélyi bevonulásáról mesélt. Nagyapám háborús történeteit és orosz fogságbeli szenvedéseit hallgatva nagy kalandnak tűnt a háború. Viseltem a nagymamám székelyruháját és a fogság emlékeit, viseltem a családot, a közösség történelmét. Később megfedkeztem róla, megszakadt a történet. A szüleim, a második generáció, más rendszerben születtek, nőttek fel. Ismerték a családi történetet, de soha nem beszéltek velünk róla, a Trianon szó nem hangzott el sem otthon, sem az iskolában. Nem tartozott ahhoz a torzított, fiktív történelemhez, amit erdélyi magyar kisebbségként az iskolában tanultunk és amiről sejtettük, hogy túl kevés, túl hamis, de nem tudtuk, hogy mi az igaz.

Azt sem sejtettük, hogy ami nálunk tabu volt, arról Magyarországon sem lehetett beszélni, írni. Mi Trianon következményeibe beleszülettünk. Nem értettük, hogy miért történt ez, de igazságérzetünk némán lázadt az ellen, hogy nem tanulhatunk magyarul. Az ellen is, hogy vannak soha nem látott unokatestvéreink Budapesten, ahol 18 éves koromig soha sem jártam. Nekünk nem volt a rendszerváltásig fővárosunk. Budapest elvont volt, túl messzi, Bukarest túl idegen. Ezek az érzelemtöltött terhes emlékek határozzák meg azt, hogy mit jelent nekem Trianon. A személyes tudás hiánya erről a történelmi fordulópontról valamint a köztudatban és public history-ban jelenlevő számos elmélettel való találkozás készítetett arra, hogy foglalkozzak ezzel a témával, hogy megismerjem és megértsem hogyan működik

Trianon, mint emlékezeti hely, a saját, a közösségem és a társadalom emlékezetében. Dolgozatom témája Trianon mint lieux de memoire, ennek megjelenése, működése a társadalomban és feldolgozása az irodalomban. A módszertani lépések, amelyre a dolgozatom épül, az alapoktól kiindulva vezetnek el ennek a folyamatnak a megértéséhez.

Pierre Nora Lieux de memoire -ról szóló elméletének összefoglaló ismertetése után azt a kérdéskört járrom körül, hogy mi jogosítja fel Trianont a lieux de memoire szerepére és hogyan alakult ki a már majdnem rituális kultusz körülötte. Ennek megértéséhez szükséges többek közt Maurice Halbwachs kollektív emlékezetelméletének, Jan Assmann kulturális emlékezetelméletének, valamint Aleida Assmannak a csoportok funkció- és tárolóemlékezetéről írt elméleteinek az ismerete. Ezeknek az elméleteknek a rövid felvázolása után és ezen ismeretek alapján határozom meg Trianon helyét a történelmi, kollektív és kulturális emlékezetben.

Jan Assmann az *Emlékezet, identitás, történelem* című könyvében arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi mozgatja az egyes nemzeteket, kultúrákat affelé, hogy felelevenítsék a múltat. Az erre adott válaszainak nyomán keresem a Trianon-kultusz kialakulásának okait. Egy következő fejezetben fontosnak tartom megvizsgálni, hogyan működik és hogy van felhasználva Trianon mint emlékezeti hely a politikai diszkurzusokban, és hogyan tudják a Trianon-intézmények és a különböző médiumok befolyásolni a köztörténelmet.

Ahhoz, hogy tudjunk valamit kezdeni Trianonnal, szükséges egy önvizsgálat és egy mítosztalanítás is. A szerződés előzményeinek, az odáig vezető történelmi események közti összefüggések valamint a következmények ismerete legfontosabb feltétele a tisztánlátásnak, ezért részletesen kitérek ezeknek az ismertetésére.

Mivel a kollektív és kulturális emlékezetben képekkel és szimbólumokkal leginkább a szépirodalom képes dolgozni, dolgozatom egyik fő részében arra mutatok rá, hogyan válnak egyes irodalmi alkotások a kulturális emlékezet, ez esetben a Trianon-emlékezetnek a médiumává, és ez hogyan jelenik meg a két világháború közti irodalomban. Ugyanebben a fejezetben foglalkozom az irredentizmussal, mivel ez a kérdéskör megkerülhetetlen, ha Trianonról írok. Az irredentizmus fő szimbólumköréhez kapcsolódó, retextualizált, a nemzeti történelmi narratívából kiemelt, ugyanakkor a trianoni eseményekhez kapcsolódó új toposzokat, motívumokat kerestem Kosztolányi Dezső Vértő Magyarországa című antológiájában. Ebből a szempontból elemzésre alkalmasnak találtam Kosztolányi Dezső *Égi jogász*, Babits Mihály *A repülő falu* és Rákosi Jenő *Irredenta* című írását.

Dolgozatom utolsó fejezetében Tompa Andrea *Fejtől s lábtól* című regényében próbáltam felfedezni ugyanezeket a toposzokat, amelyeket az író bátran és újszerűen ugyanakkor majdnem elrejtve használ, a cselekmény háttérében megjelenő reflexiókba építve bele.

Munkám célja annak a megértése és megvilágítása, hogyan alakult ki és működik a Trianon-kultusz, vált emlékezeti hellyé, hogyan próbálták a T-szindrómát feldolgozni az irodalomban száz évvel ezelőtt

és ma, egy mai moder regényben. Ha sikerül közelebb jutni annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy miért van velünk ennyire Trianon a mindennapokban és miért gyászolják még ma is ilyen sokan a történeteket, akkor már van remény, hogy egyszer a helyére kerül az emlékezetben.

2. A téma korábbi kutatása

A történelmi Trianonnal kapcsolatosan már a két világháború között is születtek olyan munkák, amelyek nem a veszteségre adott reakciók voltak, hanem a nemzetközi történések folyamatában próbálták elhelyezni és magyarázni a Trianonban megkötött békeszerződést és annak következményeit. Horváth Jenő diplomáciatörténész *A trianoni béke megalkotása 1915-1920*¹ és Gratz Gusztáv *Forradalmak kora*² című munkáit a korszak és nyilvánvalóan a kormányzati politika is befolyásolta. Az 1947-es párizsi békeszerződés újabb sokkhatása után egy hosszabb szünet következett a szaktudományos történetírásban. 1965-ben L.Nagy Zsuzsa *A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918-1919*³ című monográfiáját levéltári kutatásai és nyugati tanulmányok alapján írta, az akkori politikai korszak lehetőségeinek megfelelően tárgyalta a magyar kérdéskört és a békeszerződés körülményeit. Ismét két évtizedes csend következett, majd 1983-ban megjelent Ormos Mária *Padovától Trianonig*⁴ című kötete, amely francia diplomáciai iratok alapján vizsgálta az eseményeket. Raffay Ernő *Erdély 1918-19-ben*⁵ címmel megjelent olvasmányos könyve Magyarország felbomlásának belső okaival foglalkozik, az erdélyi helyzet mutatja be. Ugyancsak ekkor indult egy két évtizedet felölelő forrásfeltáró munka, amely a békeszerződést diplomáciatörténeti aspektusból vizsgálja és amelynek eredményeit Ádám Magda szerkesztette könyvbe, *Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates 1918-1932*⁶ címmel. Angol nyelven jelentek meg Lojkó Miklós munkái, *British Policy in Hungary 1918-1919*⁷ és *a Meddling in Middle Europe Britain and the 'Lands Between' 1919-1925*⁸.

Egy másik fontos angol nyelvű mű a Bela Kiraly, Peter Pastor és Ivan Sanders közösen összeállított kötete: *Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*, amely 1982-ben jelent meg.

Magyarország történelmének erről a szakaszáról Bryan Cartledge-nek, volt angol nagykövetnek is jelentek meg írásai. Ezek közül a *The Will To Survive*, (2006) valamint *Károlyi and Bethlen: Hungary – The Peace Conferences of 1919-1923 and Their Aftermath* (2008) a legismertebbek.

¹ Horváth, Jenő: *A trianoni béke megalkotása 1915-1920*, A „magyar külpolitika” kiadása, Budapest, 1924

² Gratz, Gusztáv: *Forradalmak kora*, Budapest, 1935

³ L. Nagy, Zsuzsa: *A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918-1919*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1965

⁴ Ormos, Mária: *Padovától Trianonig*, szerk. Réz Miklósné, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984

⁵ Raffay, Ernő: *Erdély 1918-19-ben*, szerk. Szalay Károly, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1987

⁶ Adam, Magda, György, Litván, Maria, Ormos: *Documents Diplomatiques Français Sur L'Histoire Du Bassin Des Carpates 1918-1932*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995

⁷ Miklós, Lojkó: *British Policy in Hungary, 1918-1919*, School of Slavonic and East European Studies, London, 1995

⁸ Miklós, Lojkó: *Meddling in middle Europe*, CEU Press, 2006

Az 1990-es rendszerváltás után a történettudomány intenzíven kezdett el foglalkozni a témával, a kutatók mozgásteret megnövekedett és több jelentős mű keletkezett. Ezek közül érdemes kiemelni Romsics Ignác nem nagy terjedelmű, tudományosan megalapozott könyvét, *A trianoni békeszerződés*-t⁹, amelyben érthetően és olvasmányosan írja le a századelő Magyarországon uralkodó etnikai, politikai viszonyokat, összefoglalja az első világháború eseményeit, a békeszerződés megkötésének a feltételeit, az államok érdekeltségeit, majd a területi felosztás körülményeiről, következményeiről ír. A *Nemzet és emlékezet* című sorozatban jelent meg Zeidler Miklós *Trianon*¹⁰ című nagyszabású szöveggyűjteménye, amely egy alapmű a Trianon-tematikában. Még két fontos művet említhetünk meg ugyancsak Zeidler Miklóstól, *A revíziós gondolat*¹¹ és *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*¹² című könyveit, amelyekben a revizionizmusról ír, illetve az irredentizmus kultuszát, jellegzetes toposzait, motívumait, szimbolikáját vizsgálja.

Ablonczy Balázs történész, a Trianon 100 kutatócsoport vezetője új megközelítésben beszél el Trianon történetéről, amelyet szerintem „... a 19. század elejétől lehet érvényesen elmesélni, a hatásai pedig a mai napig tartanak.”¹³ Az ismeretlen *Trianon*¹⁴ összefoglaló művében az eseményeket az egyes társadalmi csoportok tapasztalatainak tükrében mutatja be. Az ország lakói tudták leginkább, milyen volt Trianon, ők élték át a nagyhatalmi döntések következményeit. A száz évvel ezelőtti történeteket nemcsak leírja, hanem megértetni, magyarázni, összefüggéseiben szeretné láttatni. Ugyanezt az irányt követi a *Trianon-legendák*¹⁵ című könyvében is, amelyben mítosztalanítja és kiszabadítja a valós történéseket a ráakódott legendák, téves magyarázatok rétegei alól.

Kovács Éva egyik tanulmányában Trianon traumatikus emlékezetéről ír, a *Trianon, avagy „traumatikus fordulat” a magyar történetírásban* címűben arról értekezik, miképp jelent meg és helytálló-e a trauma-koncepció Trianonnal kapcsolatosan a köztörténelemben és emlékezetpolitikában.

Gyáni Gábor két tanulmányát is megemlítem. A *Trianon – a veszteség természete* című írásában a területi veszteségek társadalmi hatásait, a Trianon-tudat létrejöttét és a sérült közösségi identitást vizsgálja. A magyar „emlékezet helyei” és a traumatikus múlt című tanulmányában a nemzetfogalomból kiindulva elemzi az emlékezet szerepét a nemzettudatban, az állam szerepét a nemzeti múlt befolyásolásában. Ugyanebben a tanulmányában határozza meg azt a négy szempontot, amelyek alkalmassá teszik Trianont a magyar emlékezeti hely szerepére. Vizsgálja Trianonnak az

⁹ Romsics, Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001

¹⁰ Zeidler, Miklós: *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003

¹¹ Zeidler, Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001

¹² Zeidler, Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002

¹³ *Megtehettük volna, hogy nem írjuk alá* – Interjú Ablonczy Balázssal, Cseri Péter, 2020.05.27. 24.hu

¹⁴ Ablonczy, Balázs: *Ismeretlen Trianon*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020

¹⁵ Ablonczy, Balázs: *Trianon-legendák*. Budapest, Jaffa-Kiadó, 2015

egymás mellett létező két politikai diskurzusát és emlékezeti helyként való politikai instrumentalizálását. Gyáni kritikusan viszonyul a kollektív emlékezetben mélyen gyökerező áldozati traumához és hiányolja a tettes-trauma jelenlétét a hazai kulturális konstrukciókban.

Trianon és az irodalom kapcsolatáról, a „trianoni irodalom”-ról jelent meg Pomogáts Bélának egy tanulmánya a *Tiszatáj*-ban, 1996. júniusában *Trianon és a magyar irodalom* ¹⁶címmel. Ebben az írásában meghatározza a „trianoni irodalom” fogalmát, ennek a legnagyobb kihívását és eredményét, amely abban áll, hogy a képviselői a gyász feldolgozása mellett annak a meggyőződésüknek adtak hangot, hogy a nemzet több mint politikai, földrajzi és állami közösség és az ország, nemzet fogalmának van egy szellemi-lelki dimenziója, amelyben a közös történelemnek, nyelvnek, hagyománynak és kultúrának van összekötő szerepe.

Csíky Balázs *Trianon kérdésköre Kosztolányi Dezső életművében* ¹⁷ című tanulmányában azt vizsgálja, hogy milyen válaszok találhatók Kosztolányi publicisztikájában, a *Vérző Magyarország* címen megjelent antológiájában a történelmi Magyarország széthullásával kapcsolatos kérdésekre.

Szénási Zoltán ugyancsak a *Vérző Magyarország* antológiát elemzi a *Veszteség, nagyság, egység – A textuális tér elfoglalása a Vérző Magyarország című antológiában* ¹⁸ c. tanulmányában. A címválasztásból kiindulva a kötet több írását is elemzi, kiemelve a korszakra legjellemzőbb metaforákat, szimbólumokat, toposzokat.

Vallasek Júlia a *Gyógyítható-e a TÉ-Szindróma?* ¹⁹ című átfogó tanulmányában arra keresi a választ, hogyan jelenik meg az első világháborút lezáró békeszerződés emlékezete és az azt követő hatalomváltások emlékezete a kortárs magyar regényben. Azt is vizsgálja, hogy milyen szerepe van a szépirodalomnak, fikciónak egy közösség kollektív és kulturális emlékezetének alakításában. Hat művet választ ki, Szabó Magdának a *Für Elise* (2002), Tompa Andreának a *Fejtől s lábtól* (2013), Vida Gábornak *Ahol az ő lelke* (2013), Selyem Zsuzsának *Moszkvában esik. Egy kitelepítés története* (2016), Térey János *Káli holtak* (2018) valamint Bauer Barbara *Porlik, mint a szikla* (2017) című regényeit elemzi.

A Trianon-témakör feldolgozása által a tudományos munkák, a szépirodalmi, esztétikai hatású művek a tudásközvetítés mellett, egy feloldozásnak, tisztánlátásnak, a gyász lezárásának a lehetőségeit szeretnék felmutatni.

¹⁶ Pomogáts, Béla: *Trianon és a magyar irodalom*, *Tiszatáj*, 1996. június

¹⁷ Csíky, Balázs: *Trianon kérdésköre Kosztolányi Dezső életművében*. EPA.S.274 <http://epa.oszk.hu>

¹⁸ Szénási, Zoltán: *Veszteség, nagyság, egység*, *Literatura*, 2019 Évf.45, 4. szám, ojs3.mtak.hu

¹⁹ Vallasek, Júlia: *Gyógyítható-e a TÉ-Szindróma? Trianon alakváltozatai a kortárs magyar prózában* prominoritate.hu-2019/07

3. Emlékezethely és emlékezés – Emlékezés és történelem

A Trianon-emlékezés nemcsak az idén ünnepeelt centenáriumhoz köthető, hanem az utóbbi két évtized politikai eseménytörténetírása is megpróbálta pontosan felderíteni, hogy mi is történt 1920-ban az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és a békeszerződés aláírásának következtében. Az eltelt száz év azonban azt bizonyítja, hogy a történelmi tudás messzemenően nem elégíti ki a politikai és társadalmi elvárásokat, ami a Trianon-jelenséget illeti. A szétesett birodalom helyén levő középkelet-európai régióban, amelyet Paul Ricoeur idézve a patológikus emlékezet helyének is nevezhetünk mert túl sok, vagy éppen túl kevés az emlékezés, attól függően, hogy milyen etnikai csoport társadalompolitikai megközelítésében vizsgáljuk. A Trianonra való emlékezés előtérbe került nemcsak a tudományos körökben, hanem a magyar társadalomtörténeti gondolkodás főáramában is hangsúlyosan jelen van. Egy hétköznapi Trianon - kultúra is kialakult, amelyben ha nem is területi, de egy lelki revizó vágya megtalálható (revíziós dalok, filmek, fotók, írások – szubkultúrák magazinjai).

A 80-as évek végének nagy politikai változásai nemcsak társadalmi átalakulásokat indítottak el, hanem elkezdődtek a történelmi eseményekre, évfordulókra való emlékezések is. Az eddig tabuizált múltbéli eseményekre emlékezett a fellendülő memoárirodalom. Ez a látványos emlékezés-fellendülés Jan Assmann szerint azzal magyarázható, hogy lassanként eltűnik az a generáció, amelynek még személyes emlékei vannak a múlt évszázad nagy történelmi eseményeiről, emlékezetalkító sokkjairól. Az autentikus túlélői emlékezet eltűnése az emlékezet megváltozását, értékvesztését, történelemben való feloldódását idézi elő. Aleida Assmann idézi Reinhard Kosellecket, aki szerint: „A nemzedékváltással együtt az elmélkedés tárgya is megváltozik. A túlélők tapasztalatokkal átitatott jelen lévő múltjából egy tiszta, önmagát a megtapasztalás alól kivonó múlt lesz.(...) Az emlékezés kihalásával a távolság nem csupán növekszik, hanem minőségét is megváltoztatja. Nemsokára már csak képekkel, filmekkel, memoárokkal dúsított akták beszélnek.(...) A kutatási feltételek józanabbak, de ugyanakkor színtelenebbek, empíriaszegényebbek lesznek, még ha ennél fogva több mindent vélnek megismerni és objektívnálni tudni. A történetírás morális érintettsége, álcázott védelmi funkciói, vádai és bűnössé nyilvánításai, a múlt kezelésének mindezen technikái elveszítik politikai-egzisztenciális vonatkozásukat, s elhalványulnak a tudományos kutatás és a hipotézisek által irányított analízisek javára.”²⁰

²⁰ Assmann, Aleida: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Verlag C.H.Beck, 1999. S. 224.

3.1. A helyek problematikája és a lieu de mémoire fogalma Pierre Nora-nál

Pierre Nora szerint a történelem felgyorsult, ami azt is magával hozza, hogy minden elmúlt dolog globális észlelése a véglegesen befejeződött múltba egyre gyorsabban billen át. A történelem kiszorítja a hagyományban, a szokás hallgatásában és az ősi ismétlésekben még megélt tapasztalatot. Azt állította, hogy csak azért beszélünk ilyen sokat az emlékezetről, mert már nincs. Ezen elmélet szerint a személyes, biografikus emlékezet eltűnése lakatlanná teszi a múltat. Ezért Nora megteremt egy fogalmat, a „lieu de memoire”-t, amelybe átemeli, átmenti az emlékezetet. Szerinte:

„A lieux de memoire-ok iránti érdeklődés- ahol kikristályosodik, előbukkan az emlékezet-történelmünk ezen egyedi pillanatához kötődik. Fordulópont ez, ahol a múlttól való elszakadás tudata keveredik a fájó emlékezet érzésével, de ahol a fájdalom még fel tud annyit ébreszteni az emlékezetből, hogy az felvetette megtestesülésének problémáját. A folyamatosság érzése a helyekbe költözött át. Helyei vannak az emlékezetnek (lieux de memoire) mivel nincs már valódi közege az emlékezetnek(milieux de memoire).”²¹

A globalizáció az egész világban a demokratizálódás, a tömegesedés és a média hatásának a következménye, ami magával hozza az emlékezeti társadalmak végét. Az értékek megőrzése és továbbadása, ami korábban az egyház, család, iskola, közösségek vagy akár az állam feladata volt, már nincs biztosítva. Az emlékezet-ideológiák megszűnése előidézi a múltból a jövőbe való átjárás eltűnését és bizonytalanná válik az a tudás, hogy mit is kellene átörökíteni a múltból a jövőbe. Nora különbséget tesz az igazi, társadalmi és érintetlen emlékezet-ami az archaikusnak mondott társadalmak sajátossága és a történelem közt, amelyet a felejtésre ítélt társadalmak hoznak létre a múlt megmentése, megőrzése érdekében. Ha az emlékezetünkben élhetnénk, akkor nem lenne szükség emlékezeti helyekre, „ minden egyes gesztust úgy élnénk meg, mint vallásos megismétlését annak, ami mindig is volt, mely mindig is hűsvér azonosítást teremtett a cselekedetnek és a jelentésnek. Amióta nyom van, távolság és közvetítés, már nem az igazi emlékezetben vagyunk, hanem a történelemben.”²²

Az emlékezet szemben áll a történelemmel. Az emlékezet csoportok által hordozott élet, amely folyamatosan fejlődik az emlékezés és a felejtés által, ugyanakkor védtelen is a használat és a manipuláció ellenében. A történelem mindig egy vitatott és tökéletlen rekonstrukciója annak, ami már nincs. Az emlékezet az örök jelent őrzi, időszerű, a történelem viszont a múltat idézi. Az emlékezet

²¹ Pierre, Nora: *Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája*. ford. K. Horváth Zsolt, *Aetas*-1999.3.sz.-EPA S.1.

²² Ebd S.2.

mágikus, azt őrzi meg ami erősíti, néha elmosódott, egymásba folyó, szimbolikus. A történelem viszont intellektuális tevékenység, elemző és kritikus.

Az emlékezet az emléket szentségként kezeli, misztifikálja, a történelem prózaivá teszi azt. Az emlékezet összekovácsol egy közösséget és ebből táplálkozik, ezért Halbwachsot idézve, annyi emlékezet van, ahány csoport. Ezért sokféle, kollektív de mégis individualizált. A történelem ezzel szemben mindenki számára hozzáférhető, de senkihez sem tartozik hanem egyetemes. Gyakran találkozhatunk különböző diskurzusokban Nora következtetésével, miszerint az emlékezet a konkrétban gyökerezik, a térben, a gesztusban, a képben és a tárgyban. A történelem viszont csak időbeli folyamatokhoz, fejlődési ívekhez kapcsolódik.

A történelemnek az emlékezethagyományból való kiválására Nora Franciaországot hozza fel példaként, ahol ez párhuzamosan történt a nemzet-állam társadalom-állammá válásával. A történelem egyúttal a társadalom önmagáról való tudásává vált. Megszabadult a nemzeti önazonosságtól, így már nem volt képes az értékek átadására. A nemzet már nem volt összetartó keret, amelyben a közösségi tudat lakhatott. A béke és a jólét fölöslegessé tették az értékekkel való foglalkozást, azok átmentését. A nemzetért már nem kell küzdeni, csupán egy adat, a történelem társadalomtudománnyá vált és az emlékezet privát jelenség.²³

Nora Franciaországban a *lieu de memoire*-okat két mozgás kereszteződésében vizsgálta, amelyek kijelölik helyét és jelentését: egyrészt egy tisztán történetírói törekvés -a történelem reflexív visszatérése önmagához-, másfelől egy sajátos történelmi mozgás: az emlékezet-hagyomány vége. Szerinte a „*lieu de memoire*-ok kora az a pontos pillanat, amikor az emlékezet személyességében megélt hatalmas tőke eltűnik, hogy majd csak egy rekonstruáló történelem tekintetében éljen tovább.”²⁴

Mivel már nem ismeri őket, történelem hívja elő ezeket a *lieu de memoir*-okat, amelyek maradványok, az emlékezetmegőrző tudat végső formái. Világunkból eltűnnek a szertartások, ezért kellenek az emlékezethelyek és ezek megőrzési formái, helyei. Az ünnepek, évfordulók, emlékművek, szentélyek, társaságok, gyűjtemények, levéltárak és temetők mind az örökkévalóság illúzióját keltik egy-egy kor határköveként. Ezek létrejöttét Nora a következőképpen magyarázza:

„A *lieu de memoire*-okat az az érzés szüli és élteni, hogy már nincs spontán emlékezet. S mivel ezen emlékezetmegőrző cselekedetek már nem mennek végbe természetesen, így archívumokat kell létrehozni, évfordulókat kell tartani, ünnepeket kell szervezni, temetési beszédeket kell mondani és

²³ Ebd. S.4.

²⁴ Ebd. S.4.

fel kell jegyezni az eseményeket. Éppen ezért a kisebbségek által védett, privilegizált helyekre menekült és féltékenyen óvott emlékezet felizzítja valamennyi *lieu de memoire* igazságát.(...) Ha az emlékeket, melyeket magukba zárnak, valóban megélnénk, a lieu de memoir-ok szükségtelenek lennének.(...) a történelem folyamából kiszakított történeti pillanatok ezek, melyeket azonban visszadnak annak: már teljesen nem élők, de még nem is teljesen holtak, mint kagylóhéj a tengerparton, miután visszavonult az élő emlékezés tengere.”²⁵

Nora azt is állítja, hogy amit ma emlékezetnek nevezünk, az már nem is emlékezet, hanem történelem, és ami ma az emlékezet fellángolása, az nem más mint a történelem tüzében való eltűnése. A korunkra jellemző archiválási rögeszme bizonyítja azt, hogy a gyors elmúlástól próbáljuk megóvni és megőrizni a múltat és a jelent. Az emlékek pontos rekonstrukciója által a levéltárak kötelességévé válik a múlt megőrzése és a papír emlékezete él tovább a könyvtárakban, múzeumokban, adatbankokban. Ez az emlékezet majd kívülről közelít felénk, ami a közösségeket arra motiválja, hogy újradefiniálja identitását és igazolja eredetét. Erre utal a genealógiai kutatások számának megugrása, a családi különálló emlékezetek megjelenése. ²⁶

Az emlékezet átvitele a történetiből a pszichológikus, a társadalmiból az egyéni, az átfogóból a szubjektív felé egy döntő váltás volt és így az emlékezet magánüggévé vált ami egy új rendszer szerint működik. A közösség helyett az egyénre hárul az emlékezés kötelessége, neki kell megkeresnie identitásának lényegét és a valahová való tartozás érzését. Ha gyenge egy közösség emlékezete, kiemelkednek olyan különleges emberek, akik önmagukból emlékezet-embert teremtenek. Példáért nem kell Noraig visszamennünk, elég ha a mai magyar nemzeti kormány vezetőire gondolunk, akik emlékeztetnek minket arra, hogy kikké kell lennünk és mire kell emlékeznünk. Azonban ez csak az emlékezet emlékezete, és ennek pszichologizálása azt az érzést közvetíti, hogy egy adósság valamilyen szinten történő törlesztésétől függ a boldogságunk.²⁷

Pierre Nora egy másik történelemként határozza meg a lieu de memoire-okat, amelyek két korszak részei, éppen ezért érdekesek és összetettek. Tényleges helyek ezek, anyagi, szimbolikus és funkcionális értelemben véve, amelyek egyszerre vannak jelen, de különböző mértékben. Egy pusztán anyagi természetű hely- mint a Trianon-palota- csak akkor válik lieu de memoire-vá, ha egy bizonyos csoport szimbolikus jelentéssel ruházza fel. Egy funkcionális hely- mint a békeszerződés-, akkor tartozik az emlékezhelyekhez, ha egy rítus tárgyává válik.

²⁵ Ebd. S.5.

²⁶ Ebd. S.7.

²⁷ Ebd. S.8.

Egy másik jellemzője az emlékezhelyeknek, hogy az emlékezet és a történelem interakciója hozza létre. Feltétel az, hogy jelen kell lennie az emlékezés akaratának. Amennyiben ez hiányozna, a lieu de memoire csak a történelem helyévé válna. Ha a történelem, az idő és a változás nem játszana szerepet, akkor csak az emlékművek történetéről beszélhetnénk. Nora következőképpen határozza meg a lieu de memoire-okat:

„Helyek ezek tehát, ám vegyes, összetett, változó helyek, bensőségesen összefogva életet és halált, a múlt időt és az örökkévalóságot – a kollektív és az egyéni, a prózai és a szent, a megváltozhatatlan és a mozgásban levő spirálján.(...) Mert bár igaz, hogy a lieu de memoire alapvető létoka az idő megállítása, a felejtés munkájának a megakadályozása, a dolgok állásának rögzítése, a halál halhatatlanná tétele, a spirituális anyagba foglalása (...), világos az is- s egyébként ez teszi ezt izgalmassá -, hogy a lieu de memoire-ok csak az átalakulásra való képességük, jelentéskörük állandó felélesztése és elágazásainak előreláthatatlan bokrosodása révén élnek.”²⁸

Nora felállít egy hierarchiát az emlékezhelyek sokaságában. Mivel az emlékezet diktál és ezt a történelem jegyzi fel, kiemel két területet: a történelmi eseményeket és a könyveket. A történelmi könyvek közül csak azok a lieu de memoir-ok, amelyeknek a célja az emlékezet átalakítása vagy annak oktatása.²⁹ Francia példa helyett említhetem itt a Gesta Hungarorumot, amely még ma is nemzeti identitást erősítő szimbólumértékkel bír, a Jókai-kódexet vagy akár a Corvinákat. Ide tartoznak a híres emlékiratok -Mikes Kelemen:Törökországi levelek-, de a legismertebb verseink is: az Ó-magyar Mária siralom vagy a Nemzeti dal.

Történelmi eseményre kiváló példa a magyar nemzettudatban kiemelkedő helyet elfoglaló Trianoni-békeszerződés. Hogy mi jogosítja fel Trianont a lieu de memoire szerepére? Már a kezdeti szándék predesztinálta erre, majd az újbóli visszatérése az emlékezet körforgásába bizonyítja vitathatatlan jelentőségét. Már majdnem rituális emlékezési kultusz veszi körül, ami a politikai körökből kiindulva a mindennapi gyakorlatot is áthatja és a civil társadalom is egyre inkább alakítójává válik ennek az emlékezet-konstrukciónak. Az utolsó három évtized látványosan az emlékezés jegyében telt el, kiemelkedő évfordulók (a 2. világháború befejezésének 50. éves évfordulója, a berlini fal leomlására való emlékezés, stb.) követték egymást szimbolikus bocsánatkérésekkel, kézfogásokkal. Magyarországon kiemelkedő fontosságú az idei, 2020-as év, a Trianoni-békeszerződés centenáriuma.

²⁸ Ebd. S. 10.

²⁹ Ebd. S. 11.

Nora az emlékezet teljes eltűnéséről értekezett, de ugyanakkor az emlékezet közösségek által való életben tartásáról és identitás alakító szerepéről is beszélt. A Trianonhoz kapcsolódó emlékezések olyan intenzitással ébredtek fel, hogy éppen ennek a legkülönbözőbb, hiteles és szélsőséges fórumokon, közösségekben felbukkanó interpretációi, társadalmi kihatásai, manipulációs céllal való felhasználása idézheti elő az emlékezet krízisét. Ugyanakkor ez is egy teljesen jogos működése az emlékezésnek. Aleida Assmann szerint az emlékezet a mindennapokban egyre kiemelkedőbb szerepet játszik, olyan időkben élünk, amikor az emlékezés a nyilvános disszkussziók meghatározó tényezőjévé válik, jelen van, ha gyógyításról, vádaskodásról vagy igazolásról van szó. Az egyéni és kollektív identitás alkotóeleme, amely a konfliktust és az identifikációt is lehetővé teszi.³⁰

4. Emlékezés- és emlékezetelméletek

4.1. Maurice Halbwachs és Jan Assmann emlékezetelméleti modelljei

Az emlékezet fontos szerepét, mindennapokban való jelenlétét hirdető és az annak eltűnése mellett kiálló véleménye között közvetít Jan Assmann kulturális emlékezet-elmélete. Assmann a legfeljebb három generációt egymással összekapcsoló személyes emlékezetet kommunikatív emlékezetnek nevezi és azt a határt vizsgálja, ami ezt a kommunikatív emlékezetet elválasztja az élettapasztalatot nélkülöző hivatalos történelemtől. Szerinte a múlt sosem emlékezettől mentes, nem válhat tőlünk független, tudományos szempontok által uralt kutatási területté. A személyes tapasztalatokra épülő emlékezet és az objektív történelem között feszülő ellentétet Assmann úgy finomítja, hogy a kommunikatív, tapasztalati emlékezet helyébe lépő kulturális emlékezet létrejöttét emeli ki. Assmann szerint az emlékezés nem csupán szubjektív, pszichológiai folyamat, hanem egy kulturális építmény is. Miután az élő emlékezés láncja megszakad, különböző kultúrák, csoportok kulturális eszközökkel, folyamatokkal próbálják életben tartani. Ehhez különböző médiumokat, kulturális csatornákat használnak fel, így a kulturális emlékezethez egy társadalmi szerepet is hozzárendelnek. Az emlékezet, mint pszichológiai, biológiai belső folyamat, szétválaszthatatlan a kultúra működésétől. Ennek magyarázatára Assmann a kultúrakutatás módszerét alkalmazza. Szerinte: „A múltra való emlékezés nem valami ösztönből vagy velünk született érdekből fakad, hanem az ember magaformáló kulturális tevékenységének kötelességéből.”³¹

Assmann a halbwachsi elméletet felhasználva és azt továbbfejlesztve, az emlékezést a tisztán pszichológiai folyamatoktól elkülönítve közelíti meg. Maurice Halbwachs francia szociológus a 20.

³⁰ Assmann, Aleida: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Verlag C.H. Beck, 1999, S.15

³¹ Jan, Assmann: *A kulturális emlékezet*. Budapest, Atlantisz, 2018, S. 252

század első felében a kollektív emlékezetről írt munkáival vívta ki az emlékezetelméletek területén az elismerést. Ezek a munkák adták az alapot az elkövetkező kutatások számára és az Assmanni iskola is ezt az elméletet bővítette, vitte tovább. Halbwachs szerint az emlékezés egy individuális folyamat, minden egyén rendelkezik egy saját, személyes emlékezettel. Ezek egyediek, sajátos érzések, érzelmek kapcsolódnak hozzá, senki más nem rendelkezik ugyanezekkel az emlékekkel. Ugyanakkor nem is adhatók át senkinek ugyanúgy, de kölcsönhatásba kerülve más egyének emlékeivel, megerősödhetnek, kiegészülhetnek. Az emlékező egyének ugyanakkor egy meghatározott társadalmi csoport (cadres sociaux) tagjaiként szocializálódtak. Ezen csoport keretén belül emlékezik az egyén, úgy, hogy közben ezen szociális kereteken belül emlékezete a csoport kollektív emlékezetéhez kapcsolódik. A csoportot alkotó emberek közti interakció és kommunikáció következtében különböző értékek, gondolkodási sémák, információk cserélődnek ki. A csoport tagjainak emlékei nem azonosak, de az emlékezés feltételei, keretei ugyanazok.³²

A csoport kollektív emlékezetét az egyéni, személyes emlékezetek kapcsolódása, interakciója adja és határozza meg. Ennek következtében születik meg az egybetartozás érzése és a csoportidentitás. A csoportok önmagukról a közös múlt és emlékek tudatában egy egységes és egyedi képet alkotnak.

Halbwachs elmélete szerint az egyéni emlékezet kialakulása, a személyes emlékek halmozódása egy adott társadalmi közösség keretei közt lejátszódó szocializálódással egyszerre történik és ezáltal a kollektív emlékezet is befolyásolja. Az egyén szocializálódása során több csoporthoz is tartozik. Először a család a meghatározó, ahol lezajlik a generációkat átfogó emlékezetnek, történeteknek az átadása. Később ez a szűkebb világ kitárul és fontossá válik a szemtanúk, az előző generációk és a leszármazottak közti emlékezet átörökítése, átmentése. Ez a direkt emlékezetátörökítés, a megélt történetek átadása csak addig lehetséges, amíg a család vagy a közösség legidősebb tagja él, és szemtanúként mesél. Ez az időhorizont három generációt és kb. 80-100 évet ölel fel. Minden családnak vannak társadalmi, politikai vagy akár jelentős kulturális eseményeket megörökítő családi történetei, amelyek a családi emlékezetben továbbélnek. Ezt a fajta emlékezetet Halbwachs kommunikatív emlékezetnek, Jan Assmann Oral History-nak is nevezi.

A halbwachsi modell harmadik lépcsőfokán, az egyén és a csoport kollektív emlékezetét követve a társadalom kollektív emlékezete áll, amely egyes társadalmi csoportok kollektív emlékezetének az egybeolvadásaként is felfogható. Halbwachs állítja, hogy a társadalom megpróbálja eltávolítani emlékezetéből mindazt, ami az egyes csoportokat egymástól eltávolíthatná, ezért korszakonként

³² Halbwachs, Maurice: *Das Gedächtnis und seine soziale Bedingungen*, Frankfurt am Main, Verlag Suhrkamp, 1985, S. 383

változtatja emlékezetét, ezáltal megfelelve a változó körülményeknek.³³ Ezenkívül a csoport és az emlékezet reflexív viszonyban vannak egymással. A kollektív emlékezet tárolja egy adott közösség sajátos tudását, amely tudás által a csoport önmagát meghatározza. Annak a tudása, hogy mi tartozik az adott közösség múltjához és mi nem, elkülöníti egymástól a sajátot és az idegent. A kollektív emlékezet tehát egy emlékezetközösségként működő társadalmi csoport kulturális emlékezetépítménye. Ennek befelé homogenizáló, kifelé azonban elválasztó hatása van.³⁴ Kiváló példája erre a működésre ez a kijelentés: Magyar az, akinek fáj Trianon. Ez a szlogen egyszerre homogenizálja a magyar társadalom azon tagjait, akik a múltban, de a jelenben is traumaként élték, élük meg Trianont, de ugyanakkor kirekeszti azokat, akik nem tudnak azonosulni ezzel a gondolattal, vagy éppen másként látják, értelmezik ezt a történelmi eseményt.

A kollektív emlékezetben csupán a társadalom által átmentett múlt marad meg. Ez nem csupán a történelmi múlt, hanem annak társadalmi, politikai, kulturális jelentéstartalma, amely által különböző társadalmi csoportok interakcióba lépnek az így felidézett múlttal és amelyet aztán életre keltenek a jelenben. Ebből a múltból kinőve irányulnak az elvárások a jelenre és a jövőre és válnak érthetővé a társadalom számára.

Ezek az elvárások is dinamikusak, átalakulhatnak. A halbwachsi elmélet szerint így felelnek meg a változó körülményeknek. A 2020-as Trianon-centenárium alkalmából először került előtérbe a gyász és a trauma helyett a nemzeti összetartozás gondolata a nyilvános megemlékezések, diszkurzusok során. Úgy tűnik, hogy a múlt és a jelen más perspektívából való összekapcsolása egy újszerű identitásalapító funkciót nyerhet és egy másfajta csoport-önazonosságot hozhat létre.

A kollektív emlékezet tehát egyszerre rekonstruálja a múltat és teszi lehetővé a jelen és a jövő tapasztalását. Halbwachs számára ezen a ponton válik el a kollektív emlékezet a történelemtől. Az előbbi identitásalapító szereppel bír és megerősíti egy csoport önazonosságát és megteremti a másoktól való elkülönülés lehetőségét. Mivel többféle csoportnak különböző emlékezetei lehetnek, ezért az emlékezetek sokféleségéről beszélhetünk, míg a történelem egy állandó, egyszeri képződmény. Halbwachs szerint a történelem az emberiség univerzális emlékezetének tűnhet, de ilyen nem létezik. A múlt eseményeit csak akkor lehet egyetlen képpé olvasztani, ha leválasztjuk őket annak a csoportnak az emlékezetéről, amelyik azt őrzi, arról a szociális miliőről, amelyben megtörténtek és csak a kronológikus és térbeli mintát tartjuk meg.³⁵ A történelem tehát átél

³³Halbwachs, Maurice: *Das Gedächtnis und seine soziale Bedingungen*, Frankfurt am Main, Verlag Suhrkamp, 1985, S. 384

³⁴Ebd. S. 385

³⁵Halbwachs, Maurice: *Das kollektive Gedächtnis*. Frankfurt am Main, Verlag Suhrkamp, 1985, S. 72

eseményekről leválasztott tényszerű történéseket, adatokat tartalmazza és az egyes csoportok eleven, kollektív emlékezete mögött keletkezik. Ezen a területen már a történészeké a vezető szerep, akik a múltat kutatják. A kollektív emlékezet ideje egy másik minőségű idő, egy átélt idő, ahol a múlt, jelen és jövő egyszerre vannak jelen.

Paul Ricoeur a Reinhart Koselleck által kidolgozott „tapasztalattér” és „elváráshorizont” fogalompárossal magyarázza az emlékezet működését. A tapasztalattér a múlt által hátrahagyott nyomokat őrzi, amelyek meghatározzák a jövőre vonatkozó elképzeléseinket. A tapasztalattér tehát mindig az elváráshorizonttal együtt létezik és a két szint összetartozását a múlt és a jövő között mozgó jelen biztosítja, amely a „születő múltat mint közvetlen jövőt” foglalja magába.³⁶ A történelem által rögzített múlthoz kognitív, megismerési szándék kapcsolódik, amellyel a történettudomány foglalkozik. Ricoeur elismerve a történelem ezen fontos, kognitív funkcióját, mégis az emlékezet elsőbbsége mellett foglal állást, hiszen ez tölti meg élettel a történetírást. Itt visszautalhatunk Norára, aki szintén szembeállítja a történelmet az emlékezettel és így fogalmaz:

„Az emlékezet maga az élet, melyet élő csoportok hordoznak, s ekképpen folyamatos fejlődésben áll, kitéve az emlékezés és a felejtés dialektikájának.(...) Az emlékezet mindig időszerű jelenség, megélt kötődés az örök jelenhez, történelem a múlt megjelenítése.(...) Az emlékezet természeténél fogva sokféle és sokszorozódó, kollektív,többses számú, mégis individualizált.A történelem - épp ellenkezőleg mindenkihez és senkihez sem tartozik,ez adja egyetemes elhivatottságát. Az emlékezet a konkrétban gyökerezik, a térben, a gesztusban, a képben és a tárgyban. A történelem csak időbeli folyamatokhoz, fejlődési ívekhez és a dolgok közötti viszonyokhoz kapcsolódik.”³⁷

4.2. A „tárolóemlékezet” és a „funkcióemlékezet” modellje Aleida Assmannál

Jan Assmann elméletével egyetértve, Aleida Assmann a történelem és emlékezet kettősségére keresett megoldást és egy olyan modellt dolgozott ki, aminek a működése alapján a lakott és lakatlan emlékezetet egymás kiegészítőjeként értelmezte. Aleida Assmann az individuális emlékezetnek a pszihoterápiában is alkalmazott elméletéből indul ki, miszerint az egyéni emlékezet több szinten működik. Az egyik a tudatos emlékezet szintje, amelyen az emlékek és tapasztalatok jelentést hordozva, értelmi összefüggésben tárolódnak. Ez a szint a belakott narratíva, egy strukturált

³⁶ Ricoeur, Paul : *Emlékezet-felejtés-történelem*. In: *A kultúra narratívái*. Tomka Beáta szerk. 51-69, Budapest: Kijárat/ Narratívák, 3./ 1999

³⁷ Pierre, Nora: *Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája*. ford. K. Horváth Zsolt, *Aetas*-1999.3.sz.-EPA S.2

élettörténet helye. Ez a konstrukció nemcsak jellemzi az egyént, hanem igazodási mintákat is nyújt számára. A. Assmann szerint „mi azok a történetek vagyunk, amelyeket magunkról elmesélünk”.³⁸ Az emlékezet másik szintje egy heterogén, sok esetben latens, az emlékezet számára nem közvetlenül hozzáférhető elemeket hordoz, azokat, amelyek kihullottak a fontossági szempontok szerint rendszerező emlékezeti munka során. Ezt a „rendezetlen”, alakatlan emlékek halmazát nevezi Aleida Assmann „tárolóemlékezetnek” (*Speichergedächtnis*), míg a másik, tájázódási szereppel rendelkező, szerkesztett emlékezetet „funkcióemlékezetnek” (*Funktionsgedächtnis*).

Aleida Assmann az individuális emlékezet működésének ezt a modelljét a kulturális emlékezetre is alkalmazta. A csoportok szelektív, értékekhez kötődő és jövőorientált emlékezetét nevezte funkcióemlékezetnek, míg a funkcióemlékezetből kihullott, elavult, a csoport számára már nem releváns elemek halmazát tárolóemlékezetnek. Ezt a másodfokú emlékezetet, a jelen számára idegenné váltat képviseli a történelem. A történelem tárolóemlékezete azonban nemcsak egy semleges, objektív tudás helye hanem a megvalósulatlan remények, be nem váltott ígéretek temetője, amelyből bármikor új életre kelthető a múlt.³⁹

Ennek a modellnek a működésére példa a Trianon-jelenség, amely 1945 előtt a funkcióemlékezetben foglalt helyet, 1945 és 1989 között latens állapotban a tárolóemlékezetben, majd a rendszerváltás után életre keltette a nemzeti emlékezet és újból a funkcióemlékezetben van a helye. A funkcióemlékezet többnyire valamilyen

hordozóhoz, például a nemzethez kapcsolódik, amely önmagát ezzel a múltkonstrukcióval értelmezi. Ezzel szemben a tárolóemlékezet körbeöleli a mindig perspektívikus funkcióemlékezetet mint egy hatalmas archívum. Ebből az archívumból táplálkozik, válogat a funkcióemlékezet, ennek elemeit emeli vissza, aktualizálja őket és ide kerülnek vissza az állandóan változó perspektivisztikus emlékezetből kihulló részek. Aleida Assmann nem ellentétként kezeli ezt a két emlékezésmodot, hanem reflexív viszonyt tételez fel és a kettő közti határ átjárhatóságát, dinamizmusát bizonyítja be. Ez a modell szerint a múltat is két emlékezésforma hordozza. A tárolóemlékezetben a múlt a történelmi események kronológiai sorrendben rögzített összesége, míg a funkcióemlékezetben a közösség által aktualizált, életben tartott múlt jelenik meg amely a jelenre és jövőre is kihatással van.

40

³⁸ Assmann, Aleida: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Verlag C.H. Beck, 1999

³⁹ Ricoeur, Paul: *Emlékezet-felejtés-történelem*. In: A kultúra narratívái. Thomka Beáta, szerk. 51-59. Budapest: Kijárat./ Narratívák, 3./

⁴⁰ Assmann, Aleida: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Verlag C.H. Beck, 1999

Az egyéni emlékezettel szemben a csoportok maguk teremtik meg és formálják ugyanakkor az emlékezetet, úgy, hogy ezáltal a csoport összetartozástudatát is erősítik. A csoport tagjai kettős emlékezettel rendelkeznek: egy egyénivel és egy nagyobb csoportéval. A közösségben, társadalomban élés a közös tudás megosztását is jelenti arról, amit nem mindenki élt át. Aleida Assmann szerint a kollektív emlékezetnek is behatárolt terjedelme van, ezért nem tud mindent megtartani. Ezért beszélhetünk a társadalom rövid és hosszú távú memóriájáról. A rövid távú emlékezet azokat a dolgokat őrzi, amelyek éppen keringenek a társadalomban. Ez a közös tudás horizontja, ami gyors ütemben változik. Vannak olyan események, fontos központi alapvetések, vallási vonatkozású kérdések, de akár a 20. század történelmi vonatkozásai is, amelyek nagy szerepet játszottak és amelyekre az emberek hosszú távon, a jövőben is emlékezni akarnak. Ezek megőrződnek a hosszú távú emlékezetben és kanonizálni kell őket emlékdátumként a történelemben, az iskolakönyvekben is, és újra meg újra foglalkozni kell velük azért, hogy élő emlékezetként működjenek. Egy csoportnak létre kell hoznia egy közös tudásbázist, amelyre aztán hivatkozni lehet. Ez a bázis az emlékezet, amely magába foglal egy készletet, az emlékezés viszont egy tevékenység.⁴¹ Assmann így beszél erről a folyamatról:

„Az emlékezet tárháza pontosan abból áll, amit a társadalom felépített. Itt két biztosítékot különböztet meg, a tartósság és az ismétlés biztosítékát az emlékezés során, elsősorban csoportoknál. Valamit lehet tartóssággal biztosítani, oly módon, hogy ezek a dolgok olyan tartós adathordozókra kerülnek, amelyek már nem mennek tönkre holnap. És lehet valamit ismétléssel is biztosítani, azáltal, hogy az ember folyamatosan ismétli ezeket a dolgokat. Állandó ünnepeink és emlékdátumaink során ismétlünk valamit, ezáltal mélyítünk el valamit. Ez az ismétlés pedig nem redundáns, hanem mindig valami új, hiszen mindig egy másfajta jelenben megy végbe.”⁴²

A tényszerű múlt emlékezetes múlttá való átalakításának műveletére Jan Assmann a szimbolikus konstrukció megnevezést használta. A kultúra folyamatosan alakuló közegében az emlékezet sosem állandó, hanem a társadalom aktualizálja. Megszervezése, állandó működtetése különböző médiákon, csatornákon át történik. A kulturális emlékezet ezeken át kanonizálja, rögzíti magát. Ennek a folyamatnak a megnevezésére Jan Assmann a „Gedächtnisarchitektur“ fogalmat használja. Az emlékezet nemcsak a kultúra „tároló edényeit” használja, hanem azokra a szerepekre is vonatkozik, amelyet a kultúra konnektív struktúrájának előállításában betölt.

⁴¹ Varga Kende Lőrinc: *Az emlékezet ereje-Interjú Aleida Assmann-nal* /PRAE.HU- a művészeti portál, 2014.12.3 S.2

⁴² Ebd. S.3

Aleida Assmann szintén kiemeli a kommunikatív és a kulturális emlékezet működése közti különbséget: „A kulturális emlékezet stabil adathordozókra, intézményekre vagy ismétlődő gyakorlatokra-ilyenek például az emléknapiaink- kihelyezett emlékezet. Emellett létezik egy kommunikatív emlékezet, ez interaktív, ahogyan az emberek beszélnek egymással.(...) a kommunikáció a társadalomban mindig interaktív, mindig csak párbeszéd, szóbeli beszélgetés.”⁴³ Ez a megosztott tudás csak három generáción át, kb. 80-100 éven át tart, aztán beáll a változás, amikor már a családtörténetek is elkopnak.

5. Trianon és az emlékezés politikája

5.1. A kánon, mint normatív jellegű fogalom

A kommunikatív emlékezet a generációváltással eltűnik, míg a kulturális emlékezet adott kulturális formákhoz kapcsolódva szilárdul meg. Különböző kultúrák sajátos múltkezelési eljárásokkal hozzák létre azokat az alakzatokat, múltkonstrukciókat, amelyek aztán rögzítik és közvetítik az eltűnőben lévő múltat. Azt, hogy milyen módon lesz a *lakatlan múltból* egy *közösen lakott múlt* azt eldöntheti a közösség belső, érték kiválasztó működése, de gyakran nagyhatalmi, ideológiai szempontok is meghatározzák egy közös múlt kiválasztását. Az így egyeztetett múlt aztán egy legitim szerepkörrel lesz felruházva, az assmann-i kifejezéssel élve, kanonizálva.

Jan Assmann *A kulturális emlékezet* c. könyve elméleti részében átfogóan foglalkozik a kánon fogalmával. Arra a jelentéseltolódásra hívja fel a figyelmet, amely által a kánon ókori instrumentális fogalma a ma is használatban levő normatív jellegű, kiválasztott műveket, értékeket magába foglaló fogalommal alakult. A kánon -görög eredeti jelentése: vonalzó, bot, mérővessző- az építészet területéhez tartozott, később teológiai fogalomként szabály, zsinórmérték, norma, minta jelentéssel bírt. Assmann nagyon találóan a kánont „háznak” nevezi, amelynek két alappillére van. Az egyik, hogy az ember, a közösség saját kultúrájának az építész, a másik szerint az így létrejövő konstrukciónak kötelező érvényűnek tekintett mércéhez, alapelvekhez kell igazodnia.⁴⁴

A kánon nemcsak leírja és megjeleníti a közösséget, hanem egy olyan normatív értékrendet is közvetít, ami megerősíti, megtartja azt. Ezeknek a normáknak a betartása vagy megtagadása a közös identitás felvállalását vagy elutasítását jelenti. A csoport értékrendjével való azonosulás közösség- és nemzetteremtő gesztus. Assmann konkrét példaként Izraelt hozza, amely a Tórát kanonizálta. Ez

⁴³ Varga Kende Lőrinc: Az emlékezet ereje-Interjú Aleida Assmannal/ PRAE.HU- a művészeti portál, 2014.12.03. S.3.

⁴⁴ Assmann, Jan: A kulturális emlékezet, Budapest, Atlantisz, 2018, S. 109

az a ház, amely körülzár, elzár, amelynek képzeletbeli falait a törvény húzta fel és amely elválaszt az idegentől. A saját hagyomány köré épített falak védelmet nyújtanak, megőriznek. Izrael emlékezetében a múlt állandóan ütközik a jelennel, annak a jövőre vonatkozó elvárásaival. A múlt a szolgaság, a szenvedés ideje, amelyre mindig, minden körülmények között emlékezni kell, ébren kell tartani a jelenben, még akkor is, ha ez elválaszt másoktól. A felejtés a saját földadását jelentené. Itt erős párhuzamot fedezhetünk fel a magyar történelemtudatban vagy akár irodalomban végig vonuló szenvedő magyarság toposzával. Assmann szerint a múlt iránti érdeklődés nem egy természetes jelenség, mint például a felejtés. Felteszi a kérdést, hogy mi mozgatja egyes kultúrákat, nemzeteket abban a törekvésükben, hogy felevenítsék a múltat? ⁴⁵

5.2. A „hordozható haza” a kulturális emlékezetben

Egy ilyen törekvés a Trianon emlékének a felevenítése az utóbbi évtizedekben, amely a 2010-es Emléknappá nyilvánítása óta nemzeti mozgalomként hozza létre, válaszja ki, szemiotizálja a múltat. Egy határokon átívelő, folytonos, társadalmi kohézió megteremtése, egy államok fölötti össznemzet kialakítása a cél, erős identitástudattal. Ehhez a nemzethez kötődhetnek azok a közösségek, emigrációban élő egyének is, akiknek a szívében él a „hordozható haza”.⁴⁶ Számukra az ebben megszülető identitástudat hordozója a közös nyelv és a közös kulturális emlékezet.

A Trianon-mozgalom nemcsak a történeti múlt dokumentumai által építi a kulturális emlékezet formáit, hanem a mára már kihűlt történelmi nyomokat aktualizálja, újra társadalmi energiával tölti fel. A kanonizált emlékezetalakzat és a hozzá kapcsolódó emlékezés szimbolikus praxisa (ünnepnapok, megemlékezések, emlékművek, filmek, könyvek) jelölik ki a közösségi identitás mentén azt, hogy mire kell emlékezni és mit kellene elfelejteni. A kultúra tároló- és funkcióemlékezetében aztán átrendeződnek újból és újból a dolgok a mindenkori társadalmi változásoknak megfelelően. Az így megteremtett múlt és jelen közti folytonosság teszi lehetővé egy jövőkép kialakulását. Emlékeztet arra, ami a múltban történt és arra is, hogy honnam kell az egyének elkezdni önmagát defineálni az össznemzet tagjaként. .

Az viszont meghatározó tényező, hogy milyen hatások érik ezeket az átalakulási folyamatokat. A. Assmann szerint semmi esélye sincs politikailag egy általánossal szembemenő emlékezésnek. Az a kérdés is feltevődhet, hogy az emlékezés kerete egy politikai párttól függ-e és hogy kiket szólítanak meg? Aleida Assmann úgy látja, hogy: „A különböző generációknak be kell vonnia az embereket a saját megélt tapasztalataikba, hogy aztán az emberek a történelemben önmagukra ismerhessenek.

⁴⁵ Ebd.

⁴⁶ Heinrich Heine

Ezért fontos, hogy a történelmi képen együttesen dolgozzanak, ami aztán egy integrált és összetett képet eredményez.”⁴⁷

1994-ben a Néprajzi Múzeumban Hofer Tamás létrehozott egy kiállítást, *Magyarok „Kelet” és „Nyugat” közt. Nemzeti jelképek és legendák* cím alatt. Az ötlet gazdája Pierre Nora tanítását alapul véve abból a megfigyelésből indul ki, hogy a globalizáció erősödése miatt különösen nagy igény van a nemzeteszme, a nemzet új modellje iránt. Elképzeléséről a következőket írta:

„...a magasztos és áldozatokra hívó hazafiság helyett egy olyan szórakoztató, néha turistakalauzhoz hasonló vezetést kínál a nemzeti múlt közkertjében, mely módot ad, hogy mindenki saját egyénisége, ízlése szerint állítsa össze azt a (...) változatot, mely a közös hazában sajátosan az övé.(...) nem a homogén kultúra és magatartás adja(...) a nemzet egységét, hanem a különböző, esetenként egymással ellentétes, egymást kizáró álláspontok komplementer voltának elismerése.”⁴⁸

A kiállítás által Hofer az emlékezet szerepére irányítja a figyelmet a nemzettudat tekintetében és itt kiemelt fontossággal bír a tér és ember viszonya. Ezen belül, Nora szerint, a nemzetihez való megváltozott viszonyulásban a helynek központi szerepe van. Régen volt eseményekre, történésekre emlékezünk a helyek révén, amiknek közük van a jelenünkhöz, de amikhez csak közvetítés útján férhetünk hozzá. A nemzeti érintettség miatt különösen fontosak ezek a helyek, ezért a kulturális emlékezetbe és a közösségi emlékezésbe könnyen bekerülnek. A nemzet, képzelt közösségként emlékezeti közösség is. Ernest Renan 19.századi francia teoretikus szerint a nemzet nem más, mint az emlékek gazdag örökségének a közös birtoklása. Tovább idézhetjük Renan gondolatát, amely a mai magyar nemzettudatot is jellemezhetné: „Megosztani a múlt dicsőségét és keserveit, (...) annak tudatával rendelkezni, hogy egykor közösen szenvedtünk, örültünk, reménykedtünk,”⁴⁹

1994-ben Hofer Tamás kiállítása már jelezte, hogy a napjainkban már nem tartható fent a kizárólagos és oszthatatlan nemzeti történelem hagyományos fogalma. A különböző politikai, társadalmi emlékezetkonstrukciók egy pluraritást biztosítanak a kizárólagos történetírással szemben. Már az akadémiai történetírásban is lehetőség nyílt egynél több, tudományos kutatásokra épülő nemzeti múlt megírására.

⁴⁷ Varga Kende Lőrinc: *Az emlékezet ereje- Interjú Aleoda Assmann-nal*/PRAE.HU-a művészeti portál, 2014.12.03.p.5

⁴⁸ Hofer, Tamás: *Kiállíthatók-e a magyar „emlékezet helyei”*, BUKSZ, 1994, Tél, 468

⁴⁹ Ernest, Renan: *Mi a nemzet?* Ford. Réz Pál= *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*, szerk. Bretter Zoltán, Deák Ágnes, Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995, S. 185

Ez a modell működőképes is lenne egészen addig, amíg az állam, a nemzeti történelmi és kulturális emlékezet őrre vissza nem nyúl a renani homogén nemzeti emlékezet uralmához.⁵⁰

A kulturális értékek, normák egységessé válnak, ezeken át hat a nemzet. A nemzeti kultúra othonossá teszi a nemzetet és határokon átnyúló nemzettudatot épít.

Ezen belül különösen fontos hely illeti meg a kollektív emlékezetben élő Trianon-jelenséget. A Trianonra való emlékezés fokozott jelentősége és a körülötte kialakuló kultusz egyre intenzívebbé válása a politikai szférát és a civil társadalmat is áthatja. Gyáni Gábor szerint: „Nincs Trianon emléken kívül még egy olyan magyar történelmi referencia, amely hasonlóképpen és ugyanezzel az erővel volna képes betölteni a *par excellence* magyar emlékezeti hely szerepét.”⁵¹ Gyáni négy tényező együttes hatását emeli ennek a jelenségnek a magyarázatára. Az első fontos tényező, hogy Trianon emlékezeti helyként materiális entitás is, mivel területváltozással járó traumatizáló hatású eseményhez kötődik. Második tényező az, hogy Trianon az a sorsfordító esemény, amelynek kezdettől fogva, pár évtized kiesésével (1945-1989) intenzív volt és most újból azzá vált a kommunikatív emlékezete. Harmadik tényező az, hogy ez a tragikus, könnyen cselekményesíthető múltbeli esemény könnyen beilleszthető a nemzeti múlt szintén tragikus történelmi narratívájába. Negyedszer, ez az esemény értelmezhetővé teszi Magyarországot és a Nyugatot, valamint a szomszédos országok közötti viszonyt. Ennek a történelmi eseménynek a következtében, nem először a történelem során, a Nyugat a magyar nemzet sorsa iránt közömbös, ellenséges erőként jelenik meg. A szomszédos nemzetek, ahol a magyarok kisebbségként élnek, tartósan ellenségként vannak jelen a magyar nemzettudatban, ugyanakkor ezek számára is a magyar nép legfőbb nemzeti ellenségé, veszélytényezővé vált.⁵² Itt kiemelném a harmadik és negyedik szempontot, amelyeknek egy erős társadalmi rekontextualizációja, illetve egy kulturális újrahasznosítása zajlik az utóbbi két évtizedben.

5.3. Trianon, mint emlékezeti hely, a mai magyar politikai diskurzusokban

Trianonnak, mint emlékezhelynek Pierre Nora elmélete szerint: „...alapvető létoka az idő megállítása, a felejtés munkájának megakadályozása, a dolgok állásának rögzítése, a halál halhatatlanná tétele, a spirituális anyagba foglalása abból a célból, hogy a jelentés maximumát hozza ki a minimális jelekből.”⁵³ Ezt nevezi az emlékezetelmélet hagyománynak, vagy történelempolitikának. Kovács Éva szerint Trianon rekontextualizációja, a „...mai „trianonozás” esszerint egy ideológiai műfaj, mely a történelmi vitákat a politika szolgálatába állítja, s ezzel

⁵⁰ Gyáni, Gábor: *A magyar „ emlékezet helyei” és a traumatikus múlt*, In: STUDIA LITERARIA 2012/1-2. Emlékezhelyek

⁵¹ Gyáni, Gábor: *A magyar „emlékezet helyei” és a traumatikus múlt*, STUDIA LITTERARIA 2012/ 1-2

⁵² Ebd. S. 44

⁵³ Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája*. ford. K. Horváth Zsolt. Aetas 1999/3 142-157

meglevő attitűdöket önt új formába. Esetünkben ezek a beállítódások sajnálatos módon nem a patriotizmus, hanem a xenofóbia, a revansvágy és a ressentiment minden társadalomban többé-kevésbé honos érzelmeit erősítik fel. Olyan sekélyes, immár hivatalossá tett civil vallásosságot működtetnek, melyben az emberek könnyen meggyőzhetők arról, hogy a legszélesebb politikai és legmélyebb hitbéli lojalitásaik összeegyeztethetők.”⁵⁴ Ez a társadalminak is nevezhető lelkiállapot nemcsak politikai meggyőződésből fakad hanem egy olyan nacionalizmus hozadéka, amely a nemzeti kultúra egyik formája. Ezt a nemzeti identitást, amely elsőbbséget élvez a többi identitással szemben, ideológiai, nyelvi, mitológiai és szimbolikus öntudatformák összefonódása jellemzi. Gyáni Gábor *A magyar „emlékezet helyei” és a traumatikus múlt* c. tanulmányában a nacionalizmus elméletalkotójának, Anthony D. Smith történésznek a gondolatát idézi, miszerint a nemzeti identitás folytonos politikai cselekvést feltételez, politikai következményekkel jár együtt, és emellett a szigorúan territorizált nemzetállami hatalmi képződmény logikus folyománya. Ez az elmélet érvényes volt a Trianon előtti modern nemzeti öntudatra, amely akkorra már megszilárdult. A trianoni döntés egy történelmi nemzetképet és tapasztalati világot rombolt le, mély sérüléseket hagyott hátra az egyén és a társadalom emlékezetében, ezáltal kisajátítva az emlékezeti kultúrát.⁵⁵

A száz évvel ezelőtt megtörtént tragikus történelmi esemény sokkolta az akkori társadalmat. Megtörtént az addig elképzelhetetlen szétesése a Monarchiának, bekövetkezett egy jövő, amely csalódást, mély megrázkódtatást, keserűséget, a határon túlra került magyarok számára akár traumatikus tapasztalatokat, máig ható megkülönböztetést hozott. Ennek a sokkhatásnak a keletkezési körülményeit igyekeznek tisztázni, rekonstruálni a történészeink az utóbbi évtizedekben. Segíteni szeretnének abban, hogy értsük az események valódi okait és a történesek értelmet nyerjenek. A rögzült és fájdalmas történelmi és társadalmi emlékezet a ma is ható Trianon-kultusz éltető talaja, ahonnan ezt az eseményt ismételt ki lehet emelni politikai instrumentalizáció céljával. A rendszerváltást követően az MDF és a MIÉP programjában már fellelhető a két világháború közti revizionista propaganda rögzült toposzainak rekontextualizációja. A szélsőjobboldali szubkultúrában fellelhető a restaurációs nosztalgia, amely a napjainkban ismét feléledt Trianon-kultuszt is táplálja, egyszerre hirdet területi revíziót és euroszkepticizmust. A MIÉP által az 1990-es években indított politikai irányvonalat a Jobbik viszi tovább, befolyásolva a szomszédos országokban élő magyarok nemzeti identitástudatának alakulását, és igyekeznek a határon túl is a Trianon-kultuszt emlékezeti hellyé erősíteni. Nincs nehéz dolguk, hiszen egy amúgy is fájó nemzeti traumát használnak eszközként, elmélyítve a többségi nemzet és a magyar közösség közti ellenérzést valamint a történelemértelmezési ellentéteket.

⁵⁴ Kovács, Éva: *Trianon traumatikus emlékezetéről*, *Limes* 2010.4, S.10

⁵⁵ Gyáni, Gábor: *Trianon- a veszteség természete*, *Publicisztika*-LXIII.évfolyam, 51-52.szám, 2019.dec.19

A revizionista toposzok és a Trianon-nosztalgia a 2000 évektől hangsúlyosan jelen vannak a public history-ban. Ezek hatására vagy éppen ezek ellensúlyozására sok olyan könyv született, amely ezt a témát dolgozza fel. A II. világháborút követően nem lehetett az elcsatolásokról beszélni, éppen ezért ezek az írások próbálnak egy történelmi tudást nyújtani, amelyek azonban némely kivételtől eltekintve nem állják meg a helyüket a modern történelemértelmezés területén. Az azonban már biztos, hogy Trianon emlékezete a szélesebb közönség számára nemzeti, társadalmi és kulturális traumaként él. Azok a nemzedékek is sokkoló veszteségként élik meg, akik már a békeszerződés aláírása után születtek.

Gyáni felteszi azt a kérdést, hogy általános magyar emlékezeti hely-e Trianon? Szerinte a jelenlegi kormány már átlépte azt a határt, ahol Trianon még pusztán emlékezeti helyként működött: „...a kisebbségi magyarok állampolgári, majd pedig magyarországi politikai jogokhoz juttatása *Trianon mint államjogi tény gyakorlati politikai tagadását is jelentik egyúttal.*”⁵⁶

Az ehhez hasonló, tudományosan helytálló kijelentések nyilván ideológiai vitákhoz vezetnek. Határontúli magyarként az én meglátásom szerint nem államjogi tényként éljük meg ezeket a jogokat, hanem Nora gondolatának értelmében a minimális jelekből a maximális jelentéstartalmat, a nemzeti összetartozást erősítő, integráló szerepét olvassuk ki. Az anyaországon belül nyilván éppen a politikai instrumentalizálás miatt már nem tudja a nemzet képzeletbeli közösségét szimbolizálni. Azért sem, mert prularizálódott a magyar társadalomnak Trianonhoz, mint emlékezeti helyhez való viszonya. Két politikai diskurzusa van Trianonnak, politikai hovatartozásnak megfelelően. A jobboldali retorika a nemzeti, népi, történelmi szempontból előtérbe helyezi a sérelmeket, a szenvedő magyar nép toposzát. A radikális szélsőjobboldali politika szervezetei Trianont eszközként használják a politikai megegyezések felforgatása és a nacionalista érzelmek felszítása céljából.

A 2000-es évek elején különösen aktív radikális ifjúsági szervezet, a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom szervezte a figyelemkeltő Trianon megemlékezéseit. Nevüket a trianoni békeszerződés előtti nagy Magyarország hatvannégy vármegyéjükről kapták és az egyetlen szervezet a Kárpát-medencében, amely nem ismeri el a trianoni határokat és a határok revíziójában valamint területi autonómiában gondolkodnak. Ez a célkitűzés visszhangra és követőkre talál a határontúli magyar közösségek köreiben is. A HVIM mozgalom programjában nemcsak politikai, hanem nemzetnevelő és humanitárius célkitűzések is szerepelnek. Szorosan együttműködtek a Jobbikkal, mégis sikerült megőrizniük sajátos arculatukat és uralták a Trianon-megemlékezések területét.

⁵⁶ Gyáni, Gábor: *A Magyar „Emlékezet helyei” és a traumatikus múlt*, *STUDIA LITTERARIA* 2012/ 1-2. Emlékezhelyek

Az első nagyobb méretű Trianon-megemlékezést 2001.jún.4-én szervezték a Magyar Revíziós Mozgalommal közösen. Erről így tudósítottak honlapjukon:

„Minden idők legnagyobb létszámú Trianon-ellenes fáklyás felvonulását tartotta 2005. június 4.-én a HVIM. A sorrendben negyedik felvonuláson 8 ezer főre becsült, az elszakított területeken élő testvéreink érdekében komoly erőt, a sovinszta megszállók számára pedig figyelmeztetést jelentő tömeg vett részt. A felvonuláshoz ebben az esztendőben a Jobbik Magyarországért Mozgalom is, mint társszervező csatlakozott, de a megmozdulást további féltucat szervezet támogatta”⁵⁷

2006-ban történelmi tettnek nevezte a mozgalom az immár Versailles-ben, a békediktátum aláírásának helyszínén, a Kárpátia zenekarral közösen szervezett tüntetésüket. 2008-tól kezdődően egyre több megemlékezést, felvonulást és koncertet szerveztek, a zömét a HVIM és a Jobbik helyi alapszervezetei. Társadalompolitikai síkon hangsúlyosabban van jelen Trianon a Jobbik célkitűzéseiben. 2010-es választási programjukban kultúrpolitikai vonatkozásban a Trianon Múzeum létrehozását hirdették meg, nemzetpolitikai vonatkozásban pedig: „A Jobbik legfontosabb feladatának tekinti a huszadik század során igazságtalanul szétszakított magyar nemzet újraegyesítését.”⁵⁸ Ennek érdekében ígéri, hogy küzdeni fog a Kárpát-medencei magyarság kollektív jogaiért, a területi, gazdasági és kulturális önrendelkezés megvalósításáért.⁵⁹

Ennél tovább menve, Szegedi Csanád, a párt akkori alelnöke a „Trianon ledöntéséért” című dokumentumban 12 pontban foglalta össze célkitűzéseiket:

„1. Magyar állampolgárság magadása minden határon túli magyarnak, bárhol is éljen a világban. 2. A székelyföldi területi autonómia törvény általi szavatolása. 3. Területi autonómia a felvidéki magyarságnak. 4. A Délvidéki Társnemzeti Régió létrehozása. 5. Önálló magyar járás Kárpátalján. 6. Önálló magyar egyetem, főiskola Kolozsvárott, Beregszászon, Szabadkán, Pozsonyban. 7. A csángó magyarok anyanyelvének szabad használata. 8. Társadalmi vita a trianoni diktátumról. 9. Június negyedikének nemzeti emléknaprá minősítése. 10. Wass Albert személyének rehabilitációja. 11. Magyar családi, kis- és középvállalkozások munkahelyteremtő programjának kidolgozása szerte a Kárpát-medencében. 12. A Kárpát-medencei sportklubok magyar bajnóságokban való indítása.”⁶⁰

⁵⁷ Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom – hu.m.wikipedia.org lehívás: 2020 nov.8

⁵⁸ www.jobbik.hu/sites/jobbik.hu/down/jobbik-program

⁵⁹ Ebd.

⁶⁰ http://vac.jobbik.hu/a_jobbik_12_pontja_trianon_ledonteseert

Ezek a célkitűzések, amelyeknek kb. fele meg is valósult a konzervatív kormányzás alatt, népszerűsége tettek szert a társadalomban, a fiatalok körében, a határon innen és túl.

Felforgatták azokat a tabukat, megegyezéseket, amelyeket a rendszerváltást követően, a konzervatív kormányok a szomszédos államokkal nemzetpolitikai szinten kialakítottak. A területi integritásra utaló Trianon-eseményt nem tették az emlékezetpolitika részévé. Ezen változtatott a Jobbik. Trianon a politikai rend felborításának szimbólumává vált és az egyre sokasodó megemlékezések politikai cselekvésekké. Innen már csak egy lépés volt hátra ahhoz, hogy állami üneppé és az állam nemzeti emlékezetpolitikájának eszközévé váljon. A 2010-ben megalakult konzervatív kormányzat felismerte azt a tényt, hogy Trianonnal mozgósítani lehet a társadalom jelentős rétegeit. Tompítva a radikális jobbikosok hagját elhatárolódott a revizionizmustól és enyhítve a Trianon-diszkurzus történeti súlypontján, Trianon mostani üzenetére összpontosít: a békeszerződés által szétszakított magyarok a határok dacára is összetartoznak. 2010-ben a Trianoni Békekötés napját állami emléküneppé tették, így legitimálva a Trianon-kultusz népszerűségét.

A 2020-as centenárium alkalmával szervezett megemlékezésel, beszédek is erre az összetartozás érzésre koncentráltak a nemzeti gyász hangsúlyozása helyett. A Nemzeti Összetartozás Napján újra önbizalmat és erőt meríthet a magyar nép a Trianon előtti erős Magyarország letűnt, de felemelő múltjából. Ez az emlékezőpolitika egy alternatívát nyújt a válságos jelennel szemben. A mostani társadalmi válsaggal is magyarázható a Trianonra, mint jelképre való fokozott reagálás. Ez a jelkép rendkívül komplex. A családi , egyéni traumákra való emlékezéseken túlmutatva a száz évvel ezelőtti nemzeti gyász társadalmi érzelmeit, emlékezetét is felszínre hozza. Ezen kívül egy másik síkon is hat: felidézi a 20. század elejére megerősödött, etnikai és történeti alapokon nyugvó nemzeti önképet és az ezzel járó büszkeséget, önérzetet.

Trianon emlékezetének hangsúlyossá válása párhuzamosan történt a magyar állam hivatalos emlékezetpolitikájának átalakulásával, ami maga után vonta a nemzetpolitika területén történő változásokat. A 2010-es Fidesz által megnyert választások és kormányalakítás után a Magyar Országgyűlés törvényt hozott Trianon emlékezetéről és a békediktátum napját a Nemzeti Összetartozás emléknapjává nyilvánította. A békediktátumot ugyanakkor a magyarság legnagyobb történelmi tragédiájának nevezte. A törvény elismeri mindazok érdemeit, akik teljesítményükkel a magyarság szellemi és gazdasági megerősödését elősegítették. A második pontban állást foglal a revizionista politikával szemben, a harmadik pontban kijelenti, hogy a több állam fennhatósága alá vetett egységes magyar nemzet a magyar személyek és közösségek államhatárok feletti

összetartozására épül.⁶¹

A törvény negyedik pontja történelmi reflexiót és önkritikát fogalmaz meg, amelyhez a nemzeti elkötelezettség új formáját kapcsolja:

„Az Országgyűlés kötelességének tekinti arra inteni a nemzet ma élő tagjait és a jövő nemzedékeit, hogy a trianoni békediktátum okozta nemzeti tragédiára mindörökké emlékezve, más nemzetek tagjaiban okkal sérelmeket keltő hibáinkat is számon tartva, s ezekből okulva, az elmúlt kilencven esztendő küzdelmeiben az összefogás példáiból, a nemzeti megújulás eredményeiből erőt merítve, a nemzeti összetartozás erősítésén munkálkodjanak.”⁶²

A törvény szövegéből kiolvasható önkritika, amely a környező népekhez való múltbéli viszonyunkat értékelte, nem jutott el a szomszédos országok többségi népességéhez. A kisebbségek körében történő Trianon-megemlékezéseket sértőnek, ezen is túlmenően, veszélyesnek, irredenta törekvésnek tartják. A jobbkios 12 pontból a területi autonómiára vonatkozó utalások és az ebből született fenyegetettség érzése fájó pont a románság nemzeti identitástudatában és ez miatt elzárkóznak minden ilyen irányú tárgyalástól. A fent idézett törvény szövegének ismertetése a többségi társadalmak köreiben talán csillapíthatná a nacionalista indulatokat mindkét oldalon.

A békeszerződés száz éves évfordulójának évében, válaszként a megemlékezésekre, megszületett a román parlament által jóváhagyott Trianon-törvény, amely a trianoni békeszerződés napjává nyilvánította június 4-ét. Zászlós emléknappá vált jún. 4. ennek értelmében Romániában is, nyilván más tartalommal és emlékezetpolitikai üzenettel.

Sólyom László a trianoni békeszerződés napja alkalmából rendezett első állami ünnepen tartott beszédében hangsúlyozta, hogy az ünnep célja az összetartozás érzésének erősítése, a nemzeti egység fenntartása és a szomszéd népekhez való viszony érzelmi síkon történő tisztázása lenne. A beszédében azt is megfogalmazza, hogy ma már a magyar nemzet különböző országokban élő részei csakis kulturális értelemben és a nemzettudat szintjén tekinthetők egy egységnek:

„A magyar nemzet mai képét az határozza meg, hogy kilencven év alatt az anyaországot körülölelő magyar kisebbségi közösségek más-más utat jártak be. Szétfejlődtek Magyarországtól és egymástól is. Mivel a szétválás a moder magyar nemzetépítés nagy közös élményei után következett be, a

⁶¹ 2010. Évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről net.jogtar.hu

⁶² Ebd.

nyelvújításra, a reformkorra, az 1848-as forradalomra és a dualizmus államépítésére támaszkodó nemzettudat megmaradt integráló erőnek. (...) A magyar nemzetnek nem etnográfiai zárványokat kell integrálnia, hanem olyan magyar közösségeket, amelyek eleve országukban és a régióban, továbbá a magyar nemzet többi részéhez való viszonyában, és az európai integráció lehetőségei között határozzák meg magukat.”⁶³

A fenti beszédben és a Trianon-törvényben kitűzött célok, ami a kulturális értelemben vett nemzettudatra vonatkoznak megteremtették a az etnikai alapú állampolgárság intézményének a feltételeit és legitimitását. Amit viszont nem sikerült elérni, az a kisebbségeknek a többségi részhez való kapcsolatának javítása és feszültségmentes együttélésének lehetővé tétele. A történelmi múlt által nehezített érzelmi viszony feldolgozása nem mozdult el a nulla pontról a szélesebb társadalmi és politikai emlékezet területén. Úgy tűnik, legalábbis a jelenlegi helyzetben, hogy az irodalom és különböző művészeti ágazatok szintjén történtek előrelépések ennek a történelmi tragédiának, a vele járó személyes traumáknak, valamint a népcsoportok közti feszültségek feldolgozásában.

Ha tovább vizsgáljuk a parlamenti beszédeket, azt láthatjuk hogy a választóvonal a Trianon-diszkurzusok közt a jobb- és a baloldal szembenállása. A jobboldal számára Trianon egy elv szimbóluma, amely szerint a magyarságot és a hazafiságot defineálja. A baloldal Trianonnak a káros társadalmi hatásait emeli ki, egészen másképp emlékszik a Trianonhoz vezető útra, de többnyire nem foglal állást, kényesen hallgat erről a témáról. Szerintük a mitikus értelmezés uralja a Trianon-diszkurzusokat, míg a jobboldali diszkurzusmonopólium azt szeretné elérni, hogy saját értelmezésük szerint nemzeti tragédiaként tüntessék fel Trianont. Ami biztos, hogy nincs konszenzus ebben a témában, ami politikai hovatartozástól függetlenül össznemzeti kérdés és tisztánlátást igényelne.

5.4. A köztörténelmet befolyásoló Trianon-intézmények és médiumok

Az akadémiai történetírás különböző területein jelentőset alkottott Ablonczy Balázs, Kovács Éva, Romsics Ignác, Zeidler Miklós valamint Gyáni Gábor a tudásszociológiai munkáival. A történész szakma hozzáértő része próbálta demitizálni a trianoni eseményeket és felderíteni, magyarázatot adni azokról a történésekről, amelyek a Magyar Királyság széteséséhez és a trianoni békediktátumhoz vezettek. Velük párhuzamosan, nem állami és nem kimondottan tudományos intézmények és magazinok is próbáltak történelmi magyarázatokat, értelmezéseket hozni, ami nem mindig a professzionalizmus irányába, hanem gyakran a mítoszképzés felé mutatott. Céljuk közös: Trianonnak, mint a kulturális emlékezetben megőrzött kollektív traumának beemelése egy új emlékezetpolitikába

⁶³ <http://www.solyomlaszlo.hu/beszedek.html>

és egy új nemzetfelfogás kialakítása.

2007-ben Raffay Ernő és Szidiripulosz Archimédesz kezdeményezésére megalakult a Trianon Kutatóintézet, amelynek célkitűzései között szerepeltek a békeszerződéssel kapcsolatos tudományos kutatások, konferenciák szervezése, a nemzetközi tudományos világ szakmai tájékoztatása az intézetben végzett kutatásokról. Szándékukban állt a hazai és határon túli fiatal kutatók támogatása is. A kutatóintézet 2009 januárjától adja ki a *Trianoni Szemle* című, negyedévenként megjelenő, tudományos ismeretterjesztő folyóiratát. A *Trianoni szemle* mellett a *Nagy Magyarország* képviseli a köztörténelemnek ezt a revizionista irányát, amely az akadémiai történetírás alatti történeti szubkultúrában fellelhető. A két lap által konstruált Trianon-kép távol áll a *Rubicon* és *História* című, ugyancsak a public history szellemében megjelenő történelmi magazinok Trianon értelmezésétől. A Trianoni Kutatóintézet törekedett egy tudományos színvonal fenntartására, még ha a konzervatív oldalhoz kötődött is. A 2004. jún. 26-án megnyitott Trianon Múzeum emlékezetpolitikai törekvései hangsúlyosabbak voltak a tudományos igényességénél. A várpalotai Zichy Kastély ad helyet a Trianon Múzeumnak amelynek: „Rendezvényeivel, tudományos és kulturális tevékenységével célja, hogy bemutassa a Kárpát-medencében ezer éve együtt élő közösségek hagyatékát, és hogy segítse és patronálja azon kezdeményezéseket, melyek a magyar nemzet fizikai és lelki széttagoltságát igyekeznek orvosolni.”⁶⁴

A Trianon Múzeum azáltal, hogy ismereteket közvetít és kiállításokat szervez, emlékhelyet teremtett. Nemcsak a veszteségre emlékeztet, hanem egy Kárpát-medencei tudat kialakítására is törekszik. A múzeum jelmondata egy Hamvas Béla idézet: „*Semmi lázadás. De semmit sem engedni.*” Az emlékhelyen az iskolai látogatások során a gyerekek nemzeti identitástudatának fejlesztésére is figyelnek, elsősorban nem az ismeretekre, hanem az érzelmekre hatnak, az emlékezés legfontosabb eleme a nosztalgia, a történelmi Magyarország nagyságának felidézése.

2016 és 2010 között a szocialista kormány nem tulajdonított semmiféle jelentőséget a Trianon Múzeumnak, a 2010 utáni konzervatív kormány állami támogatásban részesíti, amelynek egy szimbolikus jelentősége is van.

A szélsőjobboldali média a mellett a főszósbeli konzervatív médiumok, így a *Magyar Nemzet* is elismeréssel ír a Múzeum megnyitásáról: „Csaknem tizenöt évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Csonka-Magyarországon megnyithassa kapuját az első Trianon Múzeum.”⁶⁵ Bayer Zsolt. Aki a Trianon Múzeum Alapítvány vezető személyisége a *Magyar Hírlapban* így ír a múzeumról: „Ebben a múzeumban az a csodálatos, hogy a nemzeti emlékezetet el nem veszítő, arról lemondani nem hajlandó emberek hordták oda tárgyaikat. Tárgyaikat - emlékeiket. Trianonra, a trianoni aljas békediktátum tarthatatlanságára emlékező, arra figyelmeztető falvédők, újságok, plakátok-s még

⁶⁴Rólunk-Trianon Múzeum – www.trianonmuzeum.hu

⁶⁵<http://mno.hu/megnyilt-a-trianon-muzeum-646042>

ezernyi apróság: gyufacímkek, szalvéták, iskolai felszerelések, ceruzák, tolltartók, tankönyvek, képeslapok, ilyesmik(...) Ilyesféle emlékeket gyűjtött össze a várpalotai Trianon Múzeum. S mellé persze Trianon hiteles dokumentációját, a papírra vetett aljasságokat és hazugságokat. S az országon kívül rekesztett menzetrészek kollektív emlékezetét, azt a cudar, nyakas mégis megmaradását.”⁶⁶

Ebből a méltatásból, de a fent említett magazinok és emlékhelyek, társaságok bemutatásából is kikövetkeztethető az a mód, ahogy a populáris emlékezetformák működnek és az is, ahogyan a Trianon-szimbólumkészlet rehabilitálva van. Így Trianon alárendelődik egy identitáspolitikának, amely erre a mítoszra és az általa generált hazafias érzelmekre épít és megpróbálja átalakítani a történelemszemléletet. Nem könnyű eligazodni és szelektálni a szociális médiában tömegével megjelenő oldalak, blogok, írások között sem, amelyek majdnem kivétel nélkül a közvélemény befolyásolását célozzák meg. Ennek a jelenségnek az a magyarázata, hogy a Trianon-kultusz találkozik egy alulról, a társadalomból jövő igénnyel. A jelenlegi politikai elit kezdeményezése találkozott egy széleskörű társadalmi igénnyel.

Ha van egy hiteles, az akadémiai történetírás szakmai köreiben is elismert, szakirodalomra alapozott tudásunk a Trianonhoz vezető eseményekről, van esélyünk megérteni ezeket a folyamatokat, Trianonnak mint emlékezeti helynek a jelentőségét és működését. Ugyanakkor a kultikus emlékezés hiányosságaira is rálátásunk lesz, felfedezhetünk egy olyan emlékezésformát, amit Jan Assmann hideg emlékezésnek nevez. Ez a múltnak, a történelemnek a befagyasztását jelenti, ugyanakkor egy elzárkózás és ellenállás a történelmi változások beáradásának. Assmann Lévi-Straussra hivatkozva írja: „...azok a társadalmak „hidegek”, amelyek „a maguk felállította intézmények révén úgyszólván automatikusan hárítják el a történelmi tényezők esetleges hatásait önnön egyensúlyukra és folytonosságukra.”(...) A „forró” társadalmakat ezzel szemben a „változás sóvár igénye” jellemzi, ezek bensővé tették történelmüket, (...) hogy fejlődésük motorja legyen. (...) A „hideg” kultúrák nem elfelejtettek valamit, amire a „forró” kultúrák emlékeznek, hanem másvalamire emlékeznek. Ezeknek az érdekében kell gátat vetni a történelem beáradásának. Erre szolgálnak a hideg emlékezés fogásai.”⁶⁷

A public history és a szélső jobboldal Trianon-emlékezetére gondolunk, feltűnő a hasonlóság az assmanni „hideg” emlékezettel. Ismételten az van elbeszélve, hogyan vált a magyar nép a győztes nagyhatalmak áldozatává. Nem alakíthatta aktívan a sorsát, csak passzívan el kellett szenvednie a diktátum következményeit. Ez az igazságtalanság annyira befolyásolja érzelmileg az emlékező

⁶⁶ http://www2.magyarhirlap.hu/hatter/mire_jok_a_csetreszek.html

⁶⁷ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. Hidas Zoltán, Bp. Atlantisz, 2018, 69-70

közösségeket, hogy képtelenek belenyugodni ebbe a döntésbe és elfogadni a tényleges történelmi eseményeket és jelenlegi állapotokat. Egy egész nép (kevés kivétellel) zárult be áldozatként, a hideg emlékezés révén, saját múltjába. Az utóbbi két évtizedben azonban elindult egy változás, kialakult egy olyan kutatói kör, amely ezzel a megmerevedett Trianon- emlékezettel dolgozik, próbálja *forróvá* tenni, felfejteni azokat a rétegeket, amelyek a száz év alatt egymásra rakódtak. Nehéz tisztán látni és láttatni ezt a történelmi eseményt, amely a személyes, családi emlékezet, a public history, a nemzeti emlékezetpolitika és a legendák szövevényében egyre távolibbá és paradox módon egyre aktuálisabbá válik. Ungváry Krisztián találóan fogalmazza meg azt, hogy mi a baj Trianonnal: „nem lehet vele lenyugodni, nem lehet elfogadni, nem lehet nem elfogadni. Semmit sem lehet vele igazából csinálni”.⁶⁸

Egy önvizsgálat és egy mítosztalanítás azonban szükséges lenne, amelyhez elengedhetetlen a valós történelmi eseményeknek, az Trianoni döntéshez vezető útnak, az előzményeknek az ismerete. A következő fejezetben ennek a múltnak az eseményeit, a békeszerződést előkészítő és az új határokat kijelölő bizottságok munkáját, a békediktátum aláírásának körülményeit és annak tragikus következményeit foglalom össze.

6. A trianoni döntés – Magyarország, mint nagy vesztes

6.1. Történelmi előzmények

Az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháború kitörése előtt Európa legnagyobb állama volt. Területe 676,6 ezer négyzetmétert tett ki, lakosságának száma az 1910-es népszámlálás szerint elérte az 51,3 milliót. Lakosai hét vallási közösséghez, nyelvi-etnikai szempontból pedig 14 nagyobb csoporthoz tartoztak, amelyek közül egyik sem alkotott abszolút többséget. Legnagyobb népcsoport a német volt, amely közel 12 milliós lélekszámmal is csak az össznépesség 24% adta. Utánuk a magyarok következtek, akik 10 milliós lélekszámmal az össznépesség 20%-át tették ki. A csehek (13%), a lengyelek (10%), ukránok (8%), ruszinok, románok (6,5%), horvátok (5%), szerbek (3-4%), szlovákok (4%), szlovének (2,5%) valamint olaszok (1,6%) és bosnyákok (1%) alkották a többi etnikai népcsoportot. A zsidók a németekhez hasonlóan a birodalom teljes területén szétszóródva, elsősorban a városokban éltek.⁶⁹

Az Monarchia, amely az 1867-es kiegyezés értelmében az Osztrák Császárságból és a Magyar Királyságból állt, 14 közigazgatási egységbe szervezett 17 örökös tartományból tevődött össze. Az

⁶⁸ Gazda Albert: *Mi a nyű az a Trianon és mit kezdjünk vele?*, cink.hu, 2015.június 5. <http://cink.hu/mi-a-nyu-az-a-trianon-es-mit-kezdjunk-vele-> (letöltve: 2020.nov.15)

⁶⁹ Romsics, Ignác: *A Trianoni Békeszerződés*, Budapest, Osiris, 2001, S.7-10

1868-as törvényi rendezés során Horvát-Szlavónia széles körű területi és politikai autonómiát élvezett a Magyar Királyságon belül. Saját autonóm kormányzattal és törvényhozással bírt. A galíciai lengyelek is széleskörű önkormányzati jogokkal bírtak és a bécsi parlamentben is számos küldöttjük volt jelen. 1908-ban az erősödő szerb irredentizmus megfékezése és a Monarchia balkáni pozíciójának erősítése céljából Bosznia-Hercegovinát I. Ferenc József császár annektálta. A Monarchia a kiegyezés után tehát két kiváltságos nemzetet, a németet és a magyart ismert el államalkotóként, a lengyelt és a horvátot széles körű önkormányzati jogokkal ruházta fel. A többi nemzetet, amelyek nem rendelkeztek különleges jogokkal, ez a struktúra elégedetlenséggel töltötte. Főleg a csehek érezték hátrányos helyzetben magukat. A németekével és magyarokéval egyenrangú státust követeltek maguknak. Az osztrák kormány 1871-ben kidolgozott egy megegyezési javaslatot, amely a cseh országgyűlést szélesebb hatáskörrel ruházta volna fel és egy nemzetiségi törvénytervezet teljes jogegyenlőséget biztosított volna a cseh és német népnek Csehországon belül. A német és magyar politikai körök azonban ellenállást tanúsítottak, a magyarok attól tartottak, hogy a cseh példa precedens értékű lehet a többi nemzetiség önállósodási törekvéseiben. A cseh kiegyezés megghiúsodása miatt a csehek lettek a dualista rendszer legnagyobb ellenfelei. A későbbi engedmények sem hoztak lényegi változást és a fiatal, haladó cseh politikusok, gondolkodók a pánszláv eszmék szellemében egy szláv birodalom lehetőségén gondolkodtak.⁷⁰

Míg az ukránok és a szlovénok a Monarchia lojális alattvalói voltak, a horvát-magyar viszony a horvátok kiváltságai ellenére is többnyire feszült volt. Több horvát politikai elképzelés is született, amelyek közül egyik nagyobb irányzat Szerbiával együttműködve, az összes délszláv egyesítését tűzte ki célul a Monarchia keretein kívül. Ezek a szeparatista törekvések az 1908-as annektálás után még inkább felerősödtek. A cseh és a horvát föderatív törekvések a birodalom legfelsőbb vezetését is foglalkoztatták és a trónörökös Ferenc Ferdinánd strukturális reformokat tervezett. Míg ő centralizálni akart, a szociáldemokrata párt az 1899-es brünni programjában azt fogalmazta meg, hogy Ausztriát át kell alakítani demokratikus, nemzetiségi szövetségi állammá.⁷¹

Egy autokrata, centralizációt előtérbe helyező rezsim talán fékezhetné volna a nemzetiségek önállósodási törekvéseit, de ez az alternatíva sem működött volna hosszú távon. Már a 19. században elkezdődtek azok a modern nacionalista mozgalmak, amelyek olyan erőteljes dinamikával terjedtek, hogy képtelenség lett volna leállítani őket. Ezek a modern eszmék a századelőn a sajtónak és rádiónak köszönhetően már a birodalom országainak legtávolabbi részeibe is eljutottak.

A kisebb nemzetek is kitermeltek már egy értelmiségi réteget, akik ezeket az eszméket képviselték és akik nem a Monarchia strukturális reformjában voltak érdekeltek, hanem a társadalmi reformok vagy

⁷⁰ Romsics, Ignác: *A Trianoni Békeszerződés*, Budapest, Osiris, 2001, S.11-14

⁷¹ Ebd., 18-21

éppenséggel az elszakadás foglalkoztatta őket.⁷²

Ezeknek a törekvéseknek egy másik, súlyos oka az volt, hogy míg az 1868-as nemzetiségi törvény fajra, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül egyenlő jogokat biztosított az ország minden állampolgárának, egyházi és iskolai téren kulturális autonómiát is biztosított, addig a magyar politikai elit nem ismerte el a kisebbségeket politikai nemzetként. A magyar vezetők egy politikai nemzetben gondolkodtak, a közigazgatás nyelve is csak a magyar lett, és a más nyelvek és kultúrák iránt is egyre kevésbé voltak toleránsak. A nemzetiségek iskolahálózata fokozatosan visszafejlődött és az érvényesülés érdekében főleg a németek és zsidók körében gyakori volt a nyelv és kultúra váltás.⁷³

A magyar nemzetiségpolitikának humanista és toleránsabb képviselői, Mocsáry Lajos és Jászi Oszkár ugyan élesen kritizálták a jogkorlátozásokat, de lényeges követelésekkel ők sem léptek fel. A nemzetiségi és magyar pártok álláspontja között áthidalhatatlan szakadék keletkezett. Ezt az állapotot még a magyar rétegek kiegyezéspárti és a dualista rendszert bíráló képviselőinek harca és súlyosbította, és a Magyar Királyság és Monarchia közötti ellentétek is kiújultak. Ezek a belső harcok előidézték azt, hogy 1904-re a teljes parlamenti élet lebénult és egy birodalomellenes hangulat uralkodott. Nemcsak Magyarországra volt ez jellemző, a többi tagállamban is forrongtak az indulatok.⁷⁴

Oskar Kokoschka bécsi művész így emlékezik vissza a háborút megelőző évek hangulatára:

„Az általunk addig megismert egyetlen világ veszedelmesen düledezett.(...) A korona összes államában leküzdhetetlen bajok támadtak, amelyeket csak a Monarchia föloszlatásával lehetett végleg megoldani. Az egyes nemzetek szellemi elite ablakokat kezdett bezúzni, a nemzetközi beállítottságú munkásság barikádokat emelt az utcák kövezetéből. Hazafias politikusok azt követelték, hogy hazájuk kizárólagos joggal aknázhassa ki természeti kincseit.(...) Nagyhangú politikusok érveltek eszméik mellett, a Német Egység hívei a Birodalomhoz való csatlakozást, az Irredenta hívei Olaszország egyesülését vagy Nagyszerbiát hirdették. Egy pánszláv csoport a cári birodalomhoz való csatlakozásban reménykedett. Mindenki a saját jövőbeli államában hitt”.⁷⁵

⁷² Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2020, 20-21

⁷³ Romsics Ignác: *A Trianoni Szerződés*, Budapest, Osiris, 2001, 23-25

⁷⁴ Ebd. 28-29

⁷⁵ Oskar, Kokoschka: *Életem*. Budapest, 1974, Gondolat, 30-32. In: Romsics Ignác: *A trianoni Békeszerződés*, Budapest, Osiris, S.29

Kokoschka elfogulatlanul, ugyanakkor rezignációval foglalja össze azokat az okokat, a nemzetiségi problémákat, amelyek belülről bomlasztották a Monarchiát. Ehhez hozzáadódtak a külpolitikai feszültségek. Szerbia és Oroszország neheztelt Bosznia-Hercegovina annektálása miatt, és a Balkánon nyugtalanságot szított. A Monarchia egyre gyengült, ugyanakkor kapcsolatai a Német Birodalomhoz egyre szorosabbak lettek, ami miatt a nyugat-európai államok már nem tekintették fontos elemnek az egyensúly fenntartásában. Egyre több kritikus hangot lehetett hallani a monarchiai viszonyokra vonatkozóan és ugyanakkor többen látták esélyesnek homogén, független, kisebb államok létrejöttét a Monarchia helyén. A Ferenc Ferdinánd elleni 1914. június 28-ai szarajevói merénylet már csak a szikrát jelentette, amely fellobbantotta a Monarchia élet-halál harcát.⁷⁶

6.2. Hadicélok és érdekeltségek

Az Osztrák-Magyar Monarchia közös kormányának vezérkari főnöke, Franz Conrad von Hötzendorf már évek óta szeretett volna preventív háborút folytatni Szerbia ellen. A merénylet most már okot is adott erre, és a Német birodalom is szorgalmazta a hadüzenetet. Tisza István és a magyar vezetők többsége a hadüzenet ellen volt, előre látva, hogy Románia kihasználja majd a háborús helyzetet és megszállja Erdélyt. Conrad és a Német Birodalom nagyratörő annexiós terveinek, Orosz-Lengyelországot, Szerbiát és Montenegrót illetően, nem bírt ellenállni. A Monarchia háborús céljaival szemben ott sorakoztak a szomszédos államok nemzeti céljaikkal, amely egyben a területszerzést is jelentette. Nemzetközi viszonylatban az antantot alkotó nagyhatalmak geopolitikai érdekei is hozzájárultak a Monarchia és Magyarország felosztásához. Ez a szándék azonban még nem volt eldöntött a háború elején. Ablonczy Balázs három eseményt emel ki, amelyek az antant hatalmakat arra a döntésre készítették, hogy a háború és a békeszerződés után már ne tekintsék a Monarchiát európai nagyhatalomnak és hatékony ellensúlynak a német kontinentális hegemoniára törekvéssel szemben. Az egyik ilyen esemény a IV.Károly különbéke-kísérletének nyilvánosságra kerülése, a másik a breszt-litovszki béke és a harmadik az 1918-as spai egyezmény volt. Ezért az antant döntéshozói abban váltak érdekeltté, hogy a létrejövő közép-európai kisállamok és középhatalmak katonai és gazdasági szövetségben működve ellenálljanak Németország kelet felé való, és a bolsevista Oroszország nyugat felé való terjedésének.⁷⁷

A háború elején a cári Oroszország már gondolkodott a Monarchia területének érzékelhető megcsonkításában. A szentpétervári tervek Kárpátalja elcsatolásával, vagy legalább függetlenítésével számoltak. Szerbia számára is a háború tétje nemzeti céljának, a birodalom délszláv területeinek a

⁷⁶ Romsics, Ignác: *A Trianoni Békeszerződés*, Budapest, Osiris, 2001, S.30-33

⁷⁷ Ablonczy, Balázs: *Trianon legendák*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2015, S. 166.

megszerzése volt. Győzelem esetén Szerbiából egy erős délszláv államot akartak létrehozni, amelynek lakosságát az összes szerb, horvát és szlovén fogja alkotni. Olaszország 1915. április 16-án Londonban megkötött egy titkos egyezményt, amelyben szembefordulva a volt szövetségeseivel, az antant oldalán száll hadba. Cserébe jogot formált a Monarchia részben olaszok lakta déli tartományaira, de az Adriai térségre vonatkozó igényeire is garanciát kapott új szövetségeseitől.

Egy évre rá, 1916 augusztusában, Románia is az antant oldalára állt, ígéretet kapva egész Erdélyre, valamint Máramarosra, a Partiumra, a Tiszántúl keleti szegélyére a Debrecen-Szeged vonalig, a Bánságra, valamint Bukovinára. Ezeknek a területeknek a reményében 1916. aug. 27-én a román hadsereg betört Erdélybe.⁷⁸

A lengyelek, függetlenül attól, hogy melyik oldalon harcoltak, nemzetük újraegyesítésében és függetlenségük elnyerésében reménykedtek. A csehek viszont egy nagy szláv konföderáció keretében képzeltek el a csehszlovák állam létrehozását. Tomáš G. Masaryk 1915. május 3-ai memorandumában, amelyet a brit külügyminisztérium számára írt, már a maximumig ment el, amikor megálmodta a cseh és szerb-horvát államot, amelyeket egy Pozsony és Zágráb közötti szláv korridor kötne össze. Masaryk szerint a Habsburg Birodalom elvesztette létének értelmét, és nemhogy fékezne, de elősegíti Németország *Drang nach Osten* politikáját. Benessel együtt Párizsban megalakítják 1916-ban a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot, amely a későbbi béketárgyalások előtt és alatt alapos munkát végzett annak érdekében, hogy a cseh követeléseknek érvényt szerezzenek. Masaryk tovább megy Londonba, ott csatlakozott a Seton-Watson által támogatott New Europe köréhez, amely ugyancsak a Monarchia felbomlasztását szorgalmazta. Ez alatt Benes Párizsban megjelentetett egy propagandamunkát, *Détruisez l'Autriche-Hongrie* címmel. Ebben a műben Erdély Romániához való csatolása is célként szerepel, a független Magyarország szerinte csak a kizárólag magyar lakta területeket tarthatná meg.⁷⁹

A délszláv állam ötletének a képviselői, akik a szerbek, horvátok és szlovének egyesítését tűzték célul, azzal érveltek és próbálták meggyőzni az angolokat, hogy a nyugati hatalmak érdeke is az, hogy egy délszláv állam létrejöjjön, amely végleg bezárja Kelet kapuját a német hódítások előtt. Az addig tisztázatlan pontokat illetően a horvátok és a szerbek 1917 júniusában a korfui egyezményben állapodtak meg arról, hogy a három nemzet és a három vallás egyenlő és cserébe a horvátok elfogadták, hogy az új állam örökös uralkodói a Karadjordjevic-családból kerülnek ki. Ezenkívül a szerződés rögzítette az új állam igényét Baranyára, Bácskára és a Bánságra.⁸⁰

⁷⁸ Romsics, Ignác: *A Trianoni Békeszerződés*, Budapest, Osiris, 2001, S. 37-40

⁷⁹ Ebd. 43-47

⁸⁰ Ebd. 48-49

A nyugati hatalmakat külpolitikáját 1917 végéig még a bizonytalankodás jellemezte. George Lloyd brit miniszterelnök 1917 februárjában még úgy nyilatkozott, hogy bár a szövetségeseik, a románok, szerbek, és olaszok oldalán állnak, nem a teljes felosztás a politikájuk célja. A francia külpolitika bizonytalansága is csak 1917 végén, a november 17-ei kormányváltással változott, amikor Georges Clemenceau lett a miniszterelnök és Stephen Pichon a külügyminiszter. Mindkettőjük célja a Monarchia felosztása és a szomszédos államok követeléseinek támogatása volt. Pichon Lengyelországot és a megnövelt Romániát a germanizmus elleni védekezés legfontosabb államainak tartotta.⁸¹

Az Egyesült Államok 1917-ben felállított békebizottságának, az Inquiry szakértőinek jelentése után Wilson elnök a monarchia nemzetiségeinek széleskörű autonómiája, de nem a függetlenségük mellett foglalt állást. Charles Seymour, az Inquiry közép-európai referense 1818 áprilisában még így írt: „A bizottság kénytelen volt megállapítani, hogy a feltételezett határok nem felelnek meg a szuverén államok nemzetközi határainak. Lehetetlennek bizonyult felfedezni olyan vonalakat, amelyek igazságosak és egyszersmind praktikusak. Az ebből fakadó igazságtalanságot példáza az a tény, hogy a csehszlovák állam területének és lakosságának egyharmada idegen volna. Egy másik, hogy a magyarok egynegyedét idegen uralom alá helyezné”.⁸²

Robert Lansing külügyminiszter azonban a birodalom felosztását és az új államok létrejöttét támogatta. Ez az ellentét Wilson elnök és a State Department között vitákat eredményezett, melyekből Lansing került ki győztesen és Wilson megváltoztatta álláspontját. Ettől a döntéstől kezdve Ausztria-Magyarország, mint nagyhatalom, halálra ítéltetett.⁸³

A brit külpolitikában is 1918 tavaszán győzött a monarchia-ellenesség, miután a New Europe kezdeményezésére Rómában megszervezték az Elnyomott Népek Kongresszusát. Itt a delegátusok kimondták, hogy a Monarchia elnyomott nemzetei nem akarnak tovább a birodalom keretei között élni, hanem független államokat követelnek maguknak.⁸⁴ 1918 tavaszától az antant hatalmak politikusai már nem arról tanácskoztak, hogy megmaradjon-e a Monarchia, hanem arról, hogy hol húzódjanak az új határok. A nagyhatalmak szakértői ezzel egy időben hozzá is láttak a határok kijelöléséhez. Amerikában ez az Inquiry feladata volt, Nagy-Britanniában több minisztérium munkatársai foglalkoztak a kérdéssel és több javaslat is készült. Leopold Améry, a kormány egyik, anyai ágon magyar származással rendelkező politikai titkára javaslata szerint Magyarország csak Horvát-Szlavóniát veszítette volna el. Seton-Watsonnak azonban nemzetállami koncepciója volt és a

⁸¹ Ebd. 59-61

⁸² National Archives, Washington D.C. Record Group 256. Inquiry, Document 514. Epitome of Reports on Just and Practical Boundaries, In: Tibor Glant: Through the Prism of the Habsburg Monarchy. Boulder, Co., 1998, ARP, 220-223, In: Romsics Ignác: A Trianoni Békeszerződés, Osiris, Budapest, 2001, 61-62

⁸³ Romsics Ignác: A Trianoni Békeszerződés, Osiris, Budapest, 2001, 62

⁸⁴ Ebd. 63

határ menti magyar többségű területeket Magyarországnak kívánta adni. Ezt a koncepciót képviselte a brit béke delegáció végleges határjavaslata is.⁸⁵

A francia béke-előkészítő bizottság nem hozott magával konkrét határjavaslatokat, de Emmanuel de Martonne, egy Romániának nyíltan kedvező földrajztudós, aki Erdéllyel foglalkozott, ennek 15 vármegyéjét szánta Romániának, ezen kívül a három bánsági vármegyét, valamint 8 keleti és északkelet-magyarországi vármegye nagy részét. Az általa elkészített határjavaslat húzódott legnyugatabbra a többihez viszonyítva. A cseh-magyar határjavaslatot J.-E. Pichon dolgozta ki, aki igencsak a cseheknek kedvezett. Szerinte nagyjából minden cseh követelést el kell fogadni. Ez nemcsak Bodroγκőzt, hanem a magyarok lakta Csallóγκőzt is jelentette.⁸⁶

A békekonferencia legégetőbb témája a közép-európai nemzeti-etnikai viszonyok megítélése és az ennek megfelelő határok megállapítása volt. A nagyhatalmak játszóterén a kisebb államok számára is nyílt lehetőség egy erőteljes lobbizásra, zsarolásra. A függetlenség követelése és a demokratikus jogok emlegetése mellett azzal is érveltek, hogy ők ismerik a legjobban a régiókat, hiszen ők élnek ott. Benestől a lengyel Paderewskiig szívesen hangoztatta ezt minden utódállam politikusa.

A brit, francia és amerikai szakértők is elég jól ismerték a Monarchia földrajzi és etnikai sajátosságait, de személyes ellenszenvek, ideológiai meggyőződések az ők objektivitásukat is befolyásolták. Az eredeti, etnikai alapon megrajzolt határok annyira el lettek mozdítva a hatalmi játszmák és stratégiai érvelések után, hogy az eredeti koncepció már majdnem felismerhetetlen volt. A végleges határvonal többnyire a viták után az antant hatalmak és az utódállamok közti kompromisszumok eredménye volt. A közvélemény előtt nem volt hangoztatva, de az utódállamok számára többnyire közvetlen hadiérdek volt a stratégiailag létfontosságú vasútvonalak, a hajózható folyók és az iparral randelkező városok megszerzése. A Tízek Tanácsának az új csehszlovák határokat eldöntő ülése előtt Edvard Benes 1919. március 21-én egy memorandumot nyújtott be, amelyben többek közt azzal érvel a szlovák határt illetően, hogy a „Duna számunkra elengedhetetlenül fontos, valamint az Ipoly régiójában levő vasutak csakúgy, mint az, amely Losoncról Miskolcra visz.”⁸⁷

1919. február elsején Jon Bratianu is a Tízek Tanácsa elé terjesztette a románok követeléseit. Romsics Ignác szerint: „A délszláv, román és csehszlovák követelésekre a mértéktelenség, a

⁸⁵ Ebd. 71

⁸⁶ Ebd. 72

⁸⁷ Jindrich Dejmek-Frantisek Kolar: *Ceskoslovensko na parizske mirové konferenci* Praha, 2001. Universita Karlova v Praze- Historicky ústav Akademie věd Cr. 154.sz. Edvard Benes Stephen Pichonnak., Paris, 1919.március 21. 266, In: Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2015, S.96.

követeléseket alátámasztó argumentációra pedig a következtetlenség és a szemforgató álszentség volt jellemző. Ez részben abban mutatkozott meg, hogy az 1910-es magyar statisztika adatait gyakran torzítva vagy egyenesen meghamisítva prezentálták..”⁸⁸

6.3. A békekonferencia – Európa átrendezése

A győztes hatalmak 1918 végén hívták össze a Békekonferenciát Párizsba. Első munkaülését 1919. jan. 12-én tartották, az ünnepélyes megnyitására Versailles-ban, január 18-án került sor. Woodrow Wilson amerikai elnök elgondolása az volt, hogy a győztes és a vesztes felek is részt vesznek a béketárgyalásokon, ahol övé lenne a döntőbíró szerepe. Mint több más demokratikus wilsoni elképzelést, a szövetséges politikusok, a britek és a franciák ezt is megvétózták és a veszteseket nem hívták meg a konferenciára. Wilson elnök helyett inkább Clemenceau francia miniszterelnök töltötte be a döntőbíró szerepét. A béketárgyalások irányítása céljából létrejött a Tízek Tanácsa, a Legfelsőbb Tanács, amely az öt győztes nagyhatalom, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán kormányfőiből és külügyminisztereiből állt. Március 24-én Wilson javasolta, hogy hozzanak létre egy szűkebb, négytagú tanácsot is a gyorsabb döntéshozatal érdekében. Ebben a Négyek Tanácsának nevezett germiumban Wilson amerikai elnök, D.Lloyd brit, Georges Clemenceau francia és Vittorio Orlando olasz miniszterelnök tanácskozott.

Egy nagyon fontos középszintű testület a határkérdéssel foglalkozó Területi Bizottság volt, amelynek élén a francia André Tardieu állt. További tagjai a francia Jules Laroche, az amerikai Charles Seymour, Clive Day, a brit Sir Eyre Crowe, Allen W. A. Leeper, az olasz Giacomo de Martino és Louis Vanutelli-Rey voltak. Több mint félszáz szakbizottság foglalkozott a speciális kérdésekkel, ezen belül a magyar határokkal a csehszlovák és a román-jugoszláv területi albizottság. A hivatalosan megbízott bizottságok mögött működött azonban Seton-Watson, aki Steeddel együtt Párizsban tartózkodott és a kulisszák mögött hatékonyan képviselték az utódállamok ügyeit.⁸⁹

Az egyes ügyek tárgyalása rendszerint úgy zajlott, hogy a Legfelsőbb Tanács miután meghallgatta a meghívott felek igényét, véleményét, átadta a szakbizottságoknak tanulmányozás és kivizsgálás céljából. Ezek a bizottságok előterjesztették a javasolataikat a Négyek Tanácsa elé, akik többnyire jóváhagyták ezeket. Mivel a vesztes feleket nem hívták meg a tárgyalásokra, ők nem is mondhattak véleményt, csak egyes képviselők befolyásolásával próbálkozhattak. A nagyhatalmak tudatában voltak annak, hogy újrarajzolják Európa térképét, komoly és hosszú távú művet akartak alkotni, ezért tudósokat, egyetemi szakembereket hívtak meg a szakbizottságokba. Ennek ellenére, megvizsgálva a

⁸⁸ Romsics, Ignác: *A Trianoni-Békeszerződés*, Budapest, Osiris, 2001, S.110

⁸⁹ Romsics, Ignác: *A Trianoni-Békeszerződés*, Budapest, Osiris, 2001, S.108-109

francia Comité d'Etudes, az amerikai The Inquiry tagjait, vagy a brit szakértőket, láthatjuk, hogy kevesen voltak, akik alaposan ismerték a Monarchia viszonyait és azon belül Magyarországot. Ezen túlmenően, amit a szakértők 1915 és 1917 között megvalósíthatónak képzeltek el, annak a gyakorlati megvalósítását a diplomáciai folyamatok, a politikusok döntötték majd később el.⁹⁰

A területi bizottságokban képviselt álláspontok két pólusát lehetett megkülönböztetni. Az egyik pólust a francia külpolitika képviselte, azzal a céllal, hogy egy franciabarát utódállamok szövetségi rendszerét létrehozza. Ebben a szövetségben Lengyelországot, Csehszlovákiát, Jugoszláviát és Romániát szerették volna látni. Ezért vitás kérdésekben a franciák majdnem minden esetben a magyar álláspont ellen voltak. A másik pólust az amerikaiak képviselték, akik etnikai kérdésekben felkészült és egy demokratikus politikai irányt képviselő professzorok voltak. Ők szerették volna elkerülni a nyilvánvalóan magyarellenes, igazságtalan döntéseket, de ugyanakkor az addig kisebbségben élő nemzetiségeket is védeni akarták és nemcsak etnikai, hanem gazdasági szempontból is előnyös határokat képzeltek el számukra. Mivel ilyen összeegyeztethetelen elveken alapuló döntések meghozatala majdnem lehetetlen volt, az amerikaiak szerint elvszerűtlen döntések születtek, ami miatt elégedetlenségük egyre nőtt, majd 1919-ben az egész küldöttség hazautazott, nem látva értelmét a további részvételnek. A további vitákban csak megfigyelőként volt jelen.⁹¹

Az egyes békedelegációkra belső feszültségek is jellemzőek voltak. Wilson elnök Lansing külügyminiszterrel nem értett egyet bizonyos kérdésekben, de tanácsadójával, House ezredessel is konfliktushelyzetbe került és hazaküldte Párizsból. Ugyanígy Lloyd George sem értett egyet több kérdésben, többek közt a magyar kérdésben sem, a Foreign Office diplomataival, akiktől nem állt messze az érzelmi elfogultság sem. Harold Nicolson, aki a csehszlovák bizottság tagja volt, emlékirataiban így írt elfogultságáról:

„Magyarországot illetően érzelmeim kevésbé voltak megosztottak. Megvallom, hogy erre a turáni törzsre heves utálattal tekintettem és még tekintek ma is. Unokatestvéreikhez, a törökökhöz hasonlóan sokat romboltak, viszont semmit sem teremtetek.(...) A magyarok századokon át elnyomták nemzetiségi alattvalóikat. A felszabadulás és a büntetés órája elérkezett.”⁹²

Ez az attitűd a magyarokkal szemben nem sokat változott a tárgyalások során, így a békeszerződés Magyarország számára egy büntetőeljárás eredménye volt. Az olaszok határozatlanok voltak, néha magybarát, olykor magyarellenes politikát folytattak, egyéni érdekeiknek megfelelően. Alapjában

⁹⁰ Ablonczy, Balázs: *Rettenetes év, Rubicon*, 2020 / 1-2, S.7.

⁹¹ Romsics, Ignác: *A Trianoni-Békeszerződés*, Budapest, Osiris, 2001, S.125-126

⁹² Nicolson, Harold: *Peacemaking 1919*. New York, 1965, Grosset and Dunlap 33-34 In: Romsics Ignác: *A Trianoni-Békeszerződés*, Budapest, Osiris, 2001, S.127

véve, az amerikaiakhoz hasonlóan nem voltak magyarelleneseik. Látható azonban, hogy ebben a légkörben bármely magyar álláspont vesztesre állt, és Magyarország sorsa már 1919 elején eldőlt. Február-márciusban már készen állt a magyar határ terve, amelyen később csak Burgenland esetében történt módosítás. 1919 nyarán és őszén már csak arról szólt a vita, hogy hogyan fékezzék a csehek és a románok túlzott területi követeléseit. Ez az egy év alatt, 1919 januárjától 1920 januárjáig, amely kulcsfontosságú volt a békeszerződés szempontjából, Magyarországon teljes belpolitikai káosz uralkodott.

Magyarországnak ebben az évben ,amely meghatározó volt jövője szempontjából, nem volt képviselte a párizsi békekonferencián. Az egymást váltó kormányok közül az antant egyet sem ismert el legitimnek, és ezért meg sem hívták őket a békekonferenciára. Egyetlen próbálkozás történt, Kun Béla kormánya kapott meghívót, amelyet 1919. május 1-jén küldtek el Párizsból a bécsi francia antant misszióhoz, azzal a céllal, hogy továbbítsák Budapestre. Itt azonban időhúzással visszatartották a meghívólevél átadását, ami aztán a Vörös Hadsereg északi hadjárata miatt elvesztette aktualitását. A későbbiek során hivatalos magyar küldöttek még beutazási engedélyt sem kaptak Franciaországba.⁹³

6.4. A békedelegáció - A békeszerződés aláírása

A békekonferencia 1919 októberében Sir Georg Clerk brit diplomatát küldte Budapestre, azzal a feladattal, hogy szüntesse meg az országban uralkodó anarchiát, oldja meg a román csapatok kivonulását és segítse egy tárgyalóképes kormány megalakítását. Clerk november 25-én elismerte a Huszár-kormányt, és a 29.-én írt jelentésében beszámol arról, hogy a magyarok szándéka a szövetségesekkel való együttműködés. Azt is közli, hogy a magyar békedelegáció vezetője Gróf Apponyi Albert lesz. Ez a választás nem talált pozitív fogadtatásra Párizsban, Apponyit németbarátnak és a nemzetiségek elnyomójának tartották. Végül Clemenceau javaslatára nem szóltak bele a küldöttség összeállításába. Clemenceau, a bizottság elnöke december 1-jén felszólította a magyar kormányt, hogy küldjön küldöttséget Párizsba azért, hogy a Szövetséges és Társult Hatalmakkal a békét megkössék.⁹⁴

A magyar béke-előkészületek már 1918. októberében elkezdődtek gróf Teleki Pál kezdeményezésére. Teleki két geográfus társával egy olyan térképet készített, amely a legpontosabban ábrázolta az ország etnikai viszonyait. Az előkészületi munkálatok a Tanácsköztársaság alatt szüneteltek, csak 1919.

⁹³ Ablonczy, Balázs: *Rettenetes év, Rubicon*, 2020/ 1-2, S.7

⁹⁴ Romsics, Ignác: *A Trianoni Békeszerződés*, Budapest, Osiris, 2001, S.160-162

augusztusában kezdődtek újból el, akkor már a Békelőkészítő Irodában. Teleki munkatársa volt ekkor Csáky István és titkos erdélyi miniszterként gróf Betlen István, aki az Erdéllyel kapcsolatos ügyekért felelt. Neki segített Jancsó Benedek történész, Erdély és a román történelem szakértője. Alapos munkát végeztek, hatalmas aktacsomaggal érkeztek meg Párizsba, Az összállított dokumentumok, kevés kivétellel, megtekintésre sem kerültek a szerződés aláírása előtt. A békeküldöttség 1920. január 5-én indult Budapestről. A különvonatot reménykedő és várakozó tömeg búcsúztatta a Keleti-pályaudvaron, himnuszt énekelve és irredenta jelszavakat skandálva. Ez a remény éles ellentétben állt a valós kilátásokkal, amelyről Apponyiék egyelőre a közvéleményt nem tájékoztatták. Romsics Ignás megállapítása szerint: „Diplomácia és propaganda nemkívánatos mértékű szétválása sőt gyakran szembekerülése, amely az egész két világháború közötti korszakot jellemezte, ekkor és így kezdődött”.⁹⁵

Amikor a békeküldöttség megérkezett Párizsba, ott már a békekonferencián sok minden el volt döntve. Aláírták a német, majd az osztrák és a bolgár békeszerződést. Az Egyesült Államok delegációja hazautazott, így a Magyarország és a méltányosabb feltételek mellett állók tábora gyengült.

A küldöttséget Neuillyben, Párizs egyik elővárosában, egy közepes színvonalú szállodában helyezték el, Párizsba csak külön engedéllyel és kísérettel mehettek be. Újságíróknak csak Clemenceau engedélyével nyilatkozhattak. Ezzel a hideg fogadtatással érzékeltették hogy nem egyenrangú partnerek, hanem a győztesek tárgyalnak a legyőzöttekkel.

A békefeltételek átvétele előtt, január 15-én délelőtt Apponyi eljuttatta a konferencia titlárságára az előzetes jegyzékeket, amelyek közül a bemutatkozó második és az Erdéllyel foglalkozó nyolcadik jegyzék volt kiemelt fontosságú. Pár órára rá a Lefgelsőbb Tanács tagjai fogadták a magyar küldöttséget és Clemenceau átnyújtotta a békeszerződés tervezetét és közölte, hogy másnap, 16-án, Apponyi összefoglalhatja a magyar küldöttség álláspontját. Ez a találkozó csak pár percig tartott. A magyar küldöttség tagjai, amikor meglátták az új határokat ábrázoló térképet, elszörnyedtek.

A szerződés 14 részből állt. Az első rész az Egyesült Nemzetek alapokmányát tartalmazta, amely a háború elkerülésére és a nemzetközi béke előmozdítására kötelezte az aláíró feleket. A második rész rögzítette Magyarország új határait, amelyek teljesen megegyeztek az 1919-es döntésekkel. A határok konkrét kijelölése a határrendező bizottságokra hárult. A harmadik rész Magyarország szomszédai és más európai államok iránti kötelezettségeit rögzítette. Ez a rész megtiltotta egy Ausztriával való újabb egyesülést. Ugyanitt voltak rögzítve a kisebbségvédelmi előírások is, például az anyanyelvű oktatáshoz való jog.

⁹⁵ Ebd. S.167

Az ötödik rész a katonai, hajózási és repülési megkötéseket tartalmazta. Magyarországnak csak egy 35 ezer fős, zsoldosokból álló hadserege lehetett. Hadi felszerelést nem gyárthatott és nem vásárolhatott. A dunai flottillát át kellett adnia a szövetségeseknek. Mindezen szabályozások betartását egy szövetséges ellenőrző bizottság figyelte. A hatodik rész a hadifoglyok, a hetedik a háborús bűntettek, a nyolcadik és a kilencedik a jóvátétel ügyeit rendezte. Ezek azt írták elő, hogy Magyarország 1921-től kezdődően harminc éven át jóvátételt köteles fizetni a háborús károkért.⁹⁶

Másnap délelőtt Apponyi a beszédére készült, délután három órakor ment be Pichon külügyminiszter szobájába, ahol az öt főhatalom mindenike képviselve volt. A nem túl barátságos fogadtatásra Apponyi így emlékszik:

„...csupán Clemenceauval és vezérkarával állottam szemtől-szembe, a hallgatóságnak ez a része pedig előadásom megkezdésekor nem tudta, vagy talán nem is akarta leplezni barátságosnak éppen nem mondható magatartását. Részben rosszakaratú, komor, részben gúnyosan mosolygó arcok meredtek felém. Igazán nem lehettek kétségeim az iránt, hogy milyen fajta előítélettel fogják ezek szavaimat fogadni”.⁹⁷

Apponyi a beszédét a közhiedelemmel ellentétben nem három vagy négy nyelven mondta el, hanem franciául. A nagyobb egységek mondanivalóját angolul is összefoglalta, majd a végén olaszul is elmondta beszédének fontosabb pontjait. Beszédének lényegi mondanivalója megegyezett a bemutatkozó jegyzék tartalmával: a magyar integritás védelme történelmi, földrajzi, gazdasági és kulturális egységre hivatkozva. Követelte, hogy az elszakítandó területeken tartsanak népszavazást, amely döntésének Magyarország aláveti magát. Egy érdekes mozzanata a kevéssel több mint egy óras ülésnek az volt, hogy Apponyi beszédének elhangzása után Llyod George megkérdezte, hogy az elcsatolandó területeken hány magyar él, és pontosan hol? A határok mentén vagy távolabb, nyelvszigeteket alkotva. Ez egy indirekt utalás volt arra, hogy Apponyi ne az újrendezés alapjait támadja meg, hanem a határ menti, többségben magyarok lakta területeket követelje vissza. Ezzel a kéréssel esetleg több sikert érhetett volna el.⁹⁸

Apponyi és a küldöttség többsége az átvett tervvel január 18-án tért vissza Budapestre. Akárcsak az indulásnál, a pályaudvaron most is hatalmas tömeg gyűlt össze, csak hogy most a reménykedés helyett elkeseredés uralta az embereket. Ami eddig veszély volt, Erdély, Bácska és Felvidék

⁹⁶ Romsics, Ignác: *A Trianoni Békeszerződés*, Budapest, Osiris, 2001, S.173-174

⁹⁷ Gróf Apponyi, Albert: *Élmények és emlékek*. Budapest, Atheneum, Budapest, 1933, S.217 adtplus.arcanum.hu

⁹⁸ Romsics, Ignác: *A Trianoni Békeszerződés*, Budapest, Osiris, 2001, S.177

elvesztése, most valósággá vált. Az egész városban fekete zászlók lobogtak. Már a békeszerződés aláírása előtt gyászolt a nemzet, annak ellenére, hogy Apponyi még a vonaton azt nyilatkozta, hogy ezt a békeszerződést, úgy ahogy most van, Magyarország nem fogadhatja el.

Egy intenzív munka következett. A magyar delegáció néhány Neuillyben maradt tagja és más magyar közéleti személyiségek Londonban és Párizsban lobbiztak, annak érdekében, hogy elnyerjék a nagyhatalmak jóindulatát. A magyarok számára egy kedvező fordulat lehetett volna Clemenceau februári bukása. Apponyiék közben kidolgozták a béke delegáció 18 válaszjegyzékét, amit február 11. visszatérésük után átnyújtottak a békekonferenciának.⁹⁹

A békekonferencia vezető testületei ekkorra már megszűntek, így a magyar kérdés február 25-én a londoni Kormányfők Tanácsának ülésén került újból megtárgyalásra. George Llyod és Francesco Nitti a magyar határok és észrevételek alapos kivizsgálása mellett foglalt állást, míg a franciák újból elutasítottak minden változtatási lehetőséget. A magyar kérdés többször is napirenden volt a márciusi tanácskozásokon, ahol végül az 1919. tavaszán lezajlott párizsi séma ismétlődött meg: a brit külügyminisztérium szakértői saját miniszterelnökük ellenében a franciákat támogatták. Végül Llyod is engedett az angol diplomaták nyomásának és elfogadta, hogy nincs más út, mint a Kormányfők Tanácsának javaslata.¹⁰⁰

Berthelot már ezt jelenthette 1920. március 18-án Londonból Párizsba: a magyar határok ügye „a francia delegáció elképzeléseinek megfelelően és a cseh, román és szerb szövetségeseink megegyezésére lett megtárgyalva és eldöntve.”¹⁰¹

Praznovszky követ hozta május 9-én Budapestre a végleges békefeltételeket. A válasz három részből állott: a kísérőlevélből, az Apponyiék által benyújtott jegyzékre adott válaszból és a békefeltételek végleges szövegéből. Még aznap este összeült a békeküldöttség a békefeltételek tanulmányozására. Az állandó tanácskozás után, amelyen részt vettek szakértők is és az egész kormány, Apponyi kijelentette, hogy a Békeszerződés eredeti szövegén lényeges változtatás nem történt, és mivel az okmány sérti a népek önrendelkezési jogait, ezért aláírhatatlan. A békebizottság május 19-én, a tanácskozás utolsó ülésén lemondott. A kormány közölte a Békekonferenciával, hogy a kényszerítő politikai körülmények miatt aláírják a Békeszerződést. Május 23-án Millerand francia miniszterelnök értesítette Praznovszky követet arról, hogy a Békeszerződés aláírása Versaillesben, a Grand Trianon

⁹⁹ Ebd. S.179-181

¹⁰⁰ Ebd. S.189

¹⁰¹ Ministère des Affaires Etrangères-Archives Diplomatiques Paris. Paix. Vol. 139. 25-35. *Memorandum du Foreign Office relatif au Traité avec la Hongrie* In: Romsics, Ignác: *A Trianoni Békeszerződés*, Budapest, 2001, S. 190

palotában, június 4-én fog megtörténni. A magyar küldöttség június 4-én a Grand Trianon kastély nagytermében 4 óra 15 perckor foglalta el helyét a patkó alakú asztalnál. 22 nemzet képviselője előtt, Millerand felszólítására elsőnek dr. Bernárd Ágost írta alá, utána az 5 szövetséges nagyhatalom, majd a többi állam képviselői.¹⁰²

Az egész ceremónia alig egy negyedórát tartott. Az elsőként távozó magyar követek mély szomorúságával csak Magyarországon tudtak azonosulni. Egész nap gyászolt az ország. Iskola- és munkaszüneti napot rendeltek el, a boltok zárva voltak, a zászlók félárbocon. Délelőtt tíz órakor gyászszerartásokat és tiltakozó felvonulást tartottak, igazságot követelve Magyarországnak. 11 óra 5 perckor összeült a nemzetgyűlés.

6.5. A békeszerződés visszhanja

6.5.1. A politikai diszkurzusokban

A szerződés aláírásának napján, a nemzetgyűlés előtt Rakovszky István házelnök 10 perces beszédet mondott és az elszakított országrészeknek üzent: „...ezer évi együttlét után válnunk kell, de nem örökre.(...) E pillanattól kezdve minden gondolatunk, éjjel-nappal minden szívdobbanásunk arra fog irányulni, hogy régi dicsőségben, régi nagyságban egyesülhessünk velük. És amikor őket a búcsúnál még egyszer szívünkhöz szorítjuk, szíveink úgy egybeforrnak, hogy azokat semmi ármány, semmiféle erőszak, semmi hatalom elválasztani nem tudja.”¹⁰³

Másnap Czettler Jenő ugyanebben a szellemben 39 társadalmi egyesület nevében szólalt fel, megszépítve a múltat, méltatva a magyarok áldozatvállalását a történelem során, hárítva a felelősséget, dicsőítve a magyar nemzetet:

„Ez a békeszerződés, amely egy régi kultúrnép megfojtását célozza, Isten és ember előtt semmis és érvénytelen. Hozzátok fordulunk, testvéreink, akiket a könyörtelen győzők akaratából ezentúl már négyféle új országhatár választ el egymástól. Ne

feledjétek soha, hogy a jövőben is valamennyien az egységes nagy magyar nemzet

fiai maradtok.(...) Ne feledjétek, hogy a ti hazátok, Szent István ősi birodalma,

mindenkor a szabadság, a jog, a rend és a műveltség hazája volt, ahol minden népfaj szabadon fejlődhetett és minden ember érdeme szerint boldogulhatott. Büszkén emlékezzetek arra, hogy a magyar nép adta a kontinensnek az első szabad alkotmányt, ez a nép védte meg évszázadokon Európát

¹⁰² Zeidler, Miklós: *Beszámoló a magyar béke delegáció tevékenységéről (1920-1921)* Rubiconline, rubicon.hu/magyar/oldalak/egy_jelentes_a_magyar_bekedelegacio_mukodeserol_forraskozles_, (letöltve: 2020. november 21)

¹⁰³ Nemzetgyűlési Napló, 1920-1922. III. köt. 1920. Június 4. S. 216, library.hungaricana.hu (letöltve: 2020. nov. 21.)

a keleti barbársággal szemben, ez ajándékozta meg az emberiséget nagy és szent életű uralkodók, dicső hadvezérek, önfeláldozó szabadsághősök, világhírű államférfiak, halhatatlan tudósok, költők és művészek hosszú sorozatával”.¹⁰⁴

Ebben a beszédben megtalálható az összes toposz, az összes tényező, amely évtizedek elteltével Trianont alkalmassá teszi az emlékezeti hely betöltésére. A békediktátummal járó területvesztés tökéletesen illeszkedik a tragikus nemzeti történelmi narratívába. A megcsonkítás reális, ugyanakkor erőteljes szimbolikus aktus, amely az áldozat szerepébe helyezi az országot. Lényegében újból visszahelyezi az áldozat pozíciójába, miután egy kultúrnéppé vált és erős nemzeti identitásra tett szert az ország a kiegyezés után. A szenvedő Magyarország mindig szorongatva, támadva volt, a kereszténység bástyájaként hozott áldozatokat, védte Nyugatot a keleti barbárok ellen, most meg ez a Nyugat vált a legnagyobb ellenségévé.

Száz év elteltével, 2020. június 6-án, Sátoraljaújhelyen, Orbán Viktor miniszterelnök ünnepi beszédet tartott a Trianon-élmű felavatása és a centenáriumi megemlékezés alkalmából. Már a helyszín kiválasztása is szimbólumértékű: „...innen messzire lehet látni. Jobbra Kassa, arra Szatmárnémeti, mögöttünk Munkács”.¹⁰⁵ A szlovák-magyar határ közelében, egy gyönyörű medence fölé magasodó domb tetején állították fel a Magyar Kálvária emlékműsorozatba illeszkedő óriás turul-szobrot, az összmagyar nemzet jelképét. A beszéd a Magyar Kálvária stációinak említésével indít, összekapcsolva a magyar és a keresztény szenvedéstörténetet. A szenvedéstörténet stációi a Kálváriára, a keresztrefeszítés színhelyére, itt átvitt értelemben Trianonhoz vezetnek. Az áldozathozatal, a megfeszíttetés után minden érthetővé válik. A halál után jön a megváltás, a szenvedéstörténet után a feltámadás, a tisztánlátás: „Gyógyírt, vigaszt, reményt és biztatást akarunk. Tudjuk, hogy azt csak a keresztút végén kaphatjuk meg. Csak így és itt emelkedhetünk a fájdalmak fölé. Oda kell feljutnunk, ahol megvilágosodik, és minden értelmet nyer. Fel kell jutnunk oda, ahonnan megláthatjuk a jövőt.”¹⁰⁶

A honfoglalás és a hazaalapítás említése után Szent István intelmeiből vett idézet alapján párhuzamot fedezhetünk fel a két beszéd között. „Véds az emlékezetedbe, hogy minden ember azonos állapotban születik, és hogy semmi sem emel fel, csakis az alázat, semmi sem taszít le, csakis a gőg és a gyűlölség. Ma is ezen a fundamentumon áll hazánk.”¹⁰⁷

¹⁰⁴ Nemzetgyűlési Napló, 1920-1922. III. köt.1920. Június 5. S.218 (letöltve: 2020.nov.21)

¹⁰⁵ Orbán Viktor ünnepi beszéde. forrás: Miniszterelnöki Kabinetiroda miniszterelnok.hu/orban-viktor-unnepi-beszede-4/

¹⁰⁶ Ebd.

¹⁰⁷ Ebd.

Ezt az idézetet fontosnak tartom kiemelni, mert kirívó ellentétben áll a mai magyar politikai elit - legyen az kormánypárti vagy ellenzéki- diszkurzusaival. Ami az ünnepi beszédekben igaznak és magasztosnak hangzik, annak a hétköznapi politikában nyoma sem található, vagy éppen a fordítottja érzékelhető. Alázat helyett csakis gőgös megnyilvánulásokat hallhatunk, és ettől ez az ünnepi beszéd sem mentes. Az ellenségkép toposza, jöhetett keletről vagy nyugatról, rekontextualizálódik. Nincsen konkrétan megnevezve, de utalás történik megfoghatatlan, homályos valakikre, azokra, akiknek fogytán az ideje:

„A történelem megadta az esélyt, talán az utolsót, hogy a közép-európai népek új korszakot nyissanak, a nyugatról és keletről fenyegető veszéllyel szemben megvédjék magukat, és együtt emelkedjenek föl. Az elmúlt tíz évben bebizonyítottuk a szomszédainknak, ha a magyar nemzetrészek életereje összeadódik, az nemcsak nekünk jó, hanem nekik is. Csak az államnak van határa, a nemzetnek nincs. Ez a törvény. Van, aki megértette, és van, aki nem. Akik még nem, jobban tennék, ha sietnének, mert fogytán az idejük.”¹⁰⁸

Trianon olyannyira fontos sarokköve az emlékezetpolitikának és a nemzeti identitástudatnak, hogy a beszédben az eltelt száz év a magyar történelem időszámítási egységeként jelenik meg. „Trianonnyi” időben lehet mérni a nemzet dicsőségét és szenvedését: „Négyszáz éven át, négy trianonnyi időn keresztül erős és független állam volt a magyar. Azután háromszáz éven át, három trianonnyi időn keresztül küzdöttünk az Oszmán Birodalom ellen.(...) És bár Buda másfél trianonnyi időn át török kézen volt, rajtunk mégsem tudtak átgazolni. Majd elbukott felkelésekkel és szabadságharcokkal súlyosbított kétszáz év, két trianonnyi idő után mégis egy nagy európai birodalom társnemzeteként léptünk be a XX. század kapuján”¹⁰⁹

Az elnöki beszéd egy kiemelkedően érzékenyítő, burkoltan a kormány családpolitikájára utaló részében, a magyar anyák vannak méltatva és dicsőítve: „A magyarok kálváriáján az asszonyoknak külön hely jár.(...) Hol országvédő katonák, hol orszáépítő mesteremberek hadait adták a hazának.(...) Nekik köszönhetjük, hogy mi vagyunk a túlélés európai bajnokai. Dicsőség a magyar asszonyoknak!”¹¹⁰

Ebben a szövegrészben látható, hogy Trianon mint emlékezeti hely azért is izgalmas, mert képes az átalakulásra, jelentéstartalma folyamatosan feléleszthető, fejleszthető és felhasználható más kontextusba helyezve is. A mögöttes üzenete ennek a szakasznak: a magyar nők feladata a túlélés bajnokai számára az utánpótlás további biztosítása. A továbbiakban az elnöki beszédben jól

¹⁰⁸ Ebd.

¹⁰⁹ Ebd.

¹¹⁰ Ebd.

érzékkelhető, hogy 100 év nem volt elég ahhoz, hogy Trianon, mint történelmi esemény, elveszítse politikai és egzisztenciális vonatkozását. Még mindig morális érintettséget generál, vádlók és bűnösök, áldozatok és hóhérok szerepei kerülnek kiosztásra. Csoportok hordozzák és keltik életre ezt az emlékezetet, amely ezáltal védtelenné válik a felhasználással és a manipulációval szemben.

A trianoni események előzményei, a békeszerződés és annak következményei kerülnek felsorolásra. A magyarok, a „nagy kultúraépítő és államszervező nemzet”, az áldozat, a Nyugat a gátlástalan ellenség szerepében jelenik meg: „A nyugat megerőszkolta Közép-Európa ezeréves határait és történelmét. Bennünket védhetetlen határok közé szorított, természeti kincseinktől megfosztott, erőforrásainktól elrekesztett, országunkból siralomházat csinált. Erkölcsi aggályok nélkül rajzolták újra Közép-Európát, ahogy újrarajzolták Afrika és Közel-Kelet határait is. Ezt nem fogjuk elfelejteni nekik soha.”¹¹¹

A tragikus és hősies múltidézés után ismét a nosztalgiáé a terep és ismét tematizálódik az Európa védelmezője toposz, igaz csak a Kárpát-medencére és Közép-Európára vonatkoztatva: „Méltósággal őrizzük a Kárpát-medencét, amely küldetésünk is.(...) A történelem megadta az esélyt, talán az utolsót, hogy a közép-európai népek új korszakot nyissanak, a nyugatról és keletről fenyegető veszéllyel szemben megvédjék magukat és együtt emelkedjenek föl.”¹¹² Megvan a régi szerep és a régi ellenségkép. Aztán egy hirtelen fordulattal a nosztalgia átvált egy vízióba. Megjelenik a haza a magasban és a magyar nemzet Szent István szemével próbál a jövőbe látni és egy nemes, nagy eszmét vállal fel ismét, miközben saját erejét ismételten túlbecsüli: „...mi a velünk élő népekkel akarjuk nagygyá tenni a Kárpát-medencét. Mára ismét mi lettünk a Kárpát-medence legnépesebb országa. Száz éve nem voltunk ilyen erősek.(...) A Trianon utáni száz év karantén, a száz év magány korszaka véget ért.”¹¹³

A miniszterelnök beszéde a Turul-emlékmű alatt egyenesen Trianon örökkévalóságának az illúzióját kelti. Trianon emlékezetével nem történhet meg az, amit Nora előrevetít, miszerint az emlékezet áttevődik a társadalmi szintről az egyéni, a szubjektív szintre. A Trianon-emlékezet nem válhat csak magánügygé. Éppen időben, amikor a közösség emlékezete a Kádár-rendszer alatt már legyengült, kiemelkedett a „magyar nép akaratából” egy vezető, aki önmagából emlékezet-embert teremtett és aki felébresztette Csipkerózsika álmából a nemzetet. Annak a nemzetnek lett a vezére, aki eddig csak álmodta, hogy: „...a legendák kódéből érkezik egy csodálatos felmentő sereg, amely fordít egyet a magyarok sorsán.”¹¹⁴ Ez az utalás Csaba királyfira ismét egy mítoszidézés a magyar történelmi legendák világából. Az elmúlt tíz év alatt öntudatára ébredt nemzetre egy prófécia

¹¹¹ Ebd.

¹¹² Ebd.

¹¹³ Ebd.

¹¹⁴ Ebd.

beteljesítésének a feladata vár, egy küldetés, amit majd ennek a nemzedéknek a fiai visznek győzelemre. Merész, de homályos vízió fogalmazódik meg végső üzenetként. Nem konkretizálódik, hogy mi is lenne a cél, csak annyit tudunk meg, hogy Isten, a végtelenség megközelítése a cél.

„Értsük meg az elmúlt tíz év változásának mélységeit. Ne ijedjünk meg attól amit látunk: mi vagyunk azok, akikre vártunk. Igen, mi vagyunk azok, akik megfordítják Magyarország sorsát. Remélhetjük, hogy a mi nemzedékünk, a negyedik trianoni nemzedék még beteljesíti küldetését, és egészen a győzelemig fogja vinni Magyarországot. De a döntő ütközetet az utánunk következő, az ötödik trianoni nemzedéknek kell megvívnia. A végső lépéseket nekik kell megtenniük.”¹¹⁵

A feladatok ki vannak osztva, nemcsak számunkra, hanem az elkövetkező nemzedékek számára is. A mítoszokra való utalások, a népies nyelv, az egyszerű szimbolikus képek használata (gőzerővel épül, ül a világ trónján, az Európai Unió eresztékei recsegnek, lába alatt remeg a föld, legény a gáton), a nemzeti harcnak a focival való összehasonlítása („számunkra minden mérkőzés addig tart, amíg meg nem nyerjük”¹¹⁶) közös nevezőre hozza a szónokot, az ország vezetőjét a követőivel, a néppel, de a száz évvel ezelőtt elhangzott szónoklatokkal, beszédekkel is. A Trianon-kultusz elbírja ezeket az erős szlogeneket, a megemlékezés alkalma, helye, közönsége a befogadást is biztosítja, felülírva a józan kritika határait.

6.5.2. A médiában

Romsics Ignác a békeszerződés sajtóbeli visszhangjáról a következőket írja:

„A június 4- 5-ei sajtócikkek ugyanaz a hangütés – a békeszerződés teljes elutasítása és gyors megsemmisülésének biztosra vétele – jellemezte – az egyes lapok politikai beállítottságának és az újságírók alkatának megfelelő apróbb eltérésekkel.(...) Olyan cikk, amely differenciálni akart és merészelt volna a békerendezés egyes elemei között az igazságosság és az igazságtalanság fokozatai szerint, ezen a napon nem jelent meg a magyar sajtóban. Tartalmi különbség az egyes orgánumok között legfeljebb annyiban mutatható ki, hogy a baloldali lapok – Népszava, 8 Órai Újság – nagyobb hangsúlyt helyeztek a belső konszolidáció, a békés építőmunka fontosságára, mint a kardcsörtető jobboldaliak.”¹¹⁷

A magyar béke-előkészületek már 1918 októberében elkezdődtek Teleki Pál kezdeményezésére, a

¹¹⁵ Ebd.

¹¹⁶ Ebd.

¹¹⁷ Romsics, Ignác: *A Trianoni Békeszerződés*, Budapest, Osiris, 2001

Békeelőkészítő Iroda pedig 1919. augusztus 21-én lett alapítva. Ezzel párhuzamosan a sajtó is készült a békekötésre és érdekelték a feltételek és a nagyhatalmi játszmák következményei Magyarországot érintően. A Budapesti Hírlap már 1919. novemberétől felkért szakértőket arra, hogy írjanak vezércikkeket a béketárgyalások várható következményeiről. Szerették volna, ha az előreláthatóan tragikus kimenetele a békeszerződésnek nem éri váratlanul és készületlenül a magyar olvasóközönséget. Már a december 11-ei vezércikkben ez áll: „Most, hogy minket is meghívtak a békekonferenciára, közvéleményünknek végre állást kell foglalni a békeszerződés tárgyában. Jól tudjuk, hogy e szerződés a hadikárok jóvátételének kötelezettségén kívül azt a megdöbbentő követelést is tartalmazza majd, hogy hazánk területének nagyobb részéről mondjunk le.”¹¹⁸

A továbbiakban láthatjuk, hogy ez az ígélet nem teljesült, mert egy ilyen mértékű veszteségre nem lehet felkészíteni egy országot. A Huszár-kormány a béketárgyalásokra való meghívása után a sajtó fél éven át foglalkozott a témával és 1920. május 6-tól, a békefeltételek átadásától kezdve ez volt a fő téma. A Tanácsköztársaság idején szigorú sajtócenzúra működött. Ezt követően, november 15-ig, a megszálló román hadsereg katonai cenzúrája néha minden nyelvtudás nélkül törölt írásokat.

119

Május 12-én, 5 nappal a békefeltételek közzlése után, a Budapesti Hírlap vezércikkében ez olvasható:

„Mi ebbe a békébe bele nem fogunk nyugodni, s ha bilincseit nem fogjuk tudni lerázni, akkor jaj Európának is. Mert ha zuhannunk kell, nem egyedül fogunk a mélybe zuhanni.(...) Ha mi zuhanunk: Európa velünk fog zuhanni. Mert a világrendben van igazság és ez az igazság érvényesül kicsin és nagyon, a legkisebben és a legnagyobbban egyaránt.”¹²⁰

Ettől kezdve kezdenek sokasodni kezdtek különböző lapokban az ellenálló hangvételű, elkeseredettséget tükröző cikkek. *Megfeszítették Magyarországot (Az Est)*, *A legkegyetlenebb béke* (Pesti Hírlap), *Árpád vezér megszerezte – mi megtartjuk* (Pesti Napló) címekkel jelentek meg írások.

¹²¹ Május 18-án a *Budapesti Hírlap* vezércikkében ez áll:

„A Területvédő Liga – s ennek mondhatjuk már a jelek szerint az egész országot – hatalmas együttérzése lelkesítette a nemzetet. A kérdésre, hogy aláírjuk-e hát a fölkínált, jobban mondva: ránk diktált békét, vagy sem, a nemzet a liga jelszavával felel: *Nem, nem soha!* Ennek a három szónak kimondhatatlan erkölcsi ereje van.”¹²²

¹¹⁸ Buzinkay, Géza: *A trianononi békeszerződés és a magyar liberális sajtó*
mediakutato.hu/cikk/2011_04_tel/06_trianoni_bekeszerzodes_liberalis_sajto (letöltve dec.1. 2020)

¹¹⁹ Ebd.

¹²⁰ Ebd.

¹²¹ Ebd.

¹²² Ebd.

A szerződés aláírásának másnapján, június 5-én a vezércikkek a különböző sajtóorgánumban általában a teljes első oldalt elfoglalták. Buzinkay Géza szerint a cikkek gyászkeret nélkül jelentek meg, mert az eseményt nem halálként, nem egy megváltoztathatatlan sorscsapásként fogták fel. Az írások között, politikai hovatartozástól függetlenül nem volt nagy különbség. Érzelmileg feldúlt, mártírtudatú gondolatmenet jellemezte a liberális sajtó tárcáiban megjelenő, szépirodalmi írók tollából születő írásokat ugyanúgy, mint a radikális ellenállásra buzdító új, jobboldali sajtó publicisztikáját.¹²³

A békekötés másnapján, június 5-én a következők voltak olvashatóak a *Pesti Hírlap* vezércikkében:

„Ha nem volna oly kínos a jelen s oly terhes a jövő, akkor az időleges kényszerű válásnak ez a pillanata alkalmas volna a múlton való elmerengésre s bizonyos keserű igazságoknak utólagos megállapítására. Valljuk be őszintén, hogy szétदारabolásunkat nemcsak a hadiszerencse ügyetlensége és gazsága okozta, hanem könnyűvé tette a Habsburgok magyarellenes viselkedésén kívül a múlt politikusaiknak sok hibája és értelmetlensége is. Negyven éven át harcoltunk a nemzeti politika csekélyszám írói gárdája az egységes magyar nemzeti állam eszméjéért, a békés kulturális eszközökkel a becsületes közigazgatással s a szeretet politikájával elérhető. Az üres politizálás azonban összeforrasztó munka helyett szétválasztó gyűlölködést termelt. Elkésett leckeóra ez a június 4-ike a múltra nézve. De bár tanulnánk belőle a jövőre.”¹²⁴

A külvilággal való szembenállás helyett, amely már nem ígéri a békeszerződés megváltoztatásának reményét, eljött a reflektálás ideje. Fel kell ismerni a tévedéseket, az elkövetett politikai hibákat és tanulni kell a múlt keserű tapasztalataiból. Ezekre a cikkekre nem jellemző az érzelmi mélyponton való megragadás, hanem inkább a realitás talaján való elemzése a trianoni döntést előidéző okoknak. A liberális sajtó egy széles olvasói körrel rendelkezett, így a polgárság körében egy lélektani szerepet is betöltött. Morális tartást igyekezett felépíteni, a jövőbe tekintve a nemzet megmentése érdekében az összetartás, munkálkodás, és a külpolitikai újradefiniálásának programját hirdette meg. A szociáldemokrata *Népszava* június 4-én, még az aláírás előtt éles kritikát fogalmaz meg vezércikkében:

„A politikai és társadalmi atmoszféra XXX feszültségében úgy látszik itt minden, mint az öntudatlan, kétségbeesett vonaglás. Nincs őszinteség, nincs egység, nincs akarat.(...) Amikor már itt

¹²³ Ebd.

¹²⁴ Pesti Hírlap, 1920. június (42. évfolyam 155-181. szám) adtplus.arcanum.hu (letöltve: dec. 5. 2020)

van a szerződés az ország nyakán és amikor már ezen az alapon kell *tennie és adnia* – ha tud, akkor itt még mindig ziláltságok vannak; rosszul megszervezett felelőségek és jól szervezett felelőtleniségek, akadályaként annak, hogy az ország a férfiaság zord igazságkövetelésével állhasson ki a világ elé. Könnyelműség, sőt ennél is több: *politikai hiba* volna ezekben a komoly órákban bármit is takargatni és őszintének nem lenni. Meg kell tehát látni a hibákat, észre kell venni a tévelygéseket és meg kell adni végre a módját annak, hogy a hetvenkedés helyét a *munka* foglalja el, a handabandázó hengegést az *önérzet* és a visszafelé haladás útját, a politikában és társadalomban, a *demokrácia* módszereivel való fokozatos előretörés váltsa föl.”¹²⁵

Láthatóan a liberális sajtóban megjelenő cikkek írói nem egy külső helyreállításban reménykedtek, legalábbis akkor még nem, hanem egy élhető ország felépítésében gondolkodtak melyet egy nemzeti összefogással tudnak elérni. Közvetlenül a

békeszerződés aláírása után nehéz volt elhinni, hogy a magyar állam akkori helyzete egy végleges állapot lehet. Könnyebb volt ezt a gondolatot elutasítani, mint új perspektívákat keresni. Évek elteltével lett világos az, ami már a béketárgyalások alatt nyilvánvaló volt, hogy Magyarország határai és a magyar állapotok nem központi kérdés Európában. A tíz éves évforduló alkalmával megjelenő cikkek felismerve a saját erő elégtelenségét, már külső erőktől várták az igazságtalan béke jóvátételét. Türelmetlenség, reménytelenség és tehetetlenség volt érezhető a különböző sajtóorgánumban megjelenő írásokban.

Még reménykeltő üzenete van az *Új Magyar Szemle* havilap 1920. júniusi számában közölt cikk utolsó sorainak:

„Sok megpróbáltatást kiállt már a mi hazánk, de történelmét nem tartotta befejezettnek sem Sajónál, sem Mohácsnál, sem Világosnál. Nem fogja befejezettnek tekinteni a párisi békekötéssel sem. Már ma is mindinkább sűrűsödő és a győzők művelt közvéleményének köztudatában is tért foglalt az a gondolat, hogy az erőszaknak és a tudatlanságnak ez a barbár békéje benső lehetetlensége miatt önmagában fog összeomlani. *Ad impossibilis nulla obligatio.*”¹²⁶

A történelem és az elmúlt száz év bebizonyította, hogy a világpolitika színpadán nincsenek irgalmas cselekedetek, sem sajnálatból fakadó tettek. Probálgózás az elcsatolt területek visszaszerzésére történt, azonban a második világháború befejeződése újból egy olyan békekötést eredményezett, amely visszaállította a trianoni határokat. Ezek a határok a mai napig állnak, és 100 év után a sajtóban a megemlékezés alkalmával megjelenő írások, egy széles skálán mozogva, méltatják az akkori

¹²⁵ Népszava, 1920. Június 4. 1. o.

¹²⁶ *Új Magyar Szemle*, 1920. Június. S.129-135 In: Zeidler, Miklós: *Trianon*, Budapest, Osiris Kiadó, 2008, S.340

események értékteremtő felelevenítését, megítélését, politikai célokra való felhasználását.

A *Magyar Nemzet* 2020. június 4-én, *Trianonra emlékezik a világ magyarsága* címmel egy tudósítást közöl, amelyben felsorolja az aznap sorra kerülő ünnepi megemlékező eseményeket:

„Országszerte megemlékezéseket tartanak ma a nemzeti összetartozás napja és a trianoni békediktátum 100. évfordulója alkalmából. Az Országgyűlés emlékülést tart, ahol Áder János államfő mond beszédet. Budapesten 16 óra 30 perckor egy percre megáll a tömegközlekedés, és ugyanekkor Kárpát-medence-szerre sok ezer templomban felzúgnak a harangok, Este fél kilenc előtt pedig több ezer helyen gyújtják meg az összetartozás tűzét.”

A továbbiakban a tudósítás a következő címszavak alatt foglalja össze a sorra kerülő eseményeket: *Sok ezer tűz éghet este; Egy marék föld; Mécsesekből Nagy-Magyarország*. A cikk hangvétele pátosz nélküli, mégis ünnepi hangulatot közvetít.¹²⁷

A *HVG* hetilap június 3-án közölt egy interjút Fischer Ádámmal „*A trianoni emlékezet önbecsapás, hazugságban él az ország*” cím alatt. A karmester azt nyilatkozta, hogy „hazug a kormány központilag vezényelt gyásza Trianonról”. Később a következőket mondta: „..megértem, hogy az emberek ragaszkodnak bizonyos legendákhoz, amelyek elviselhetővé teszik a hétköznapiakat. Azt is tudom, hogy a provokáció visszaüt. De úgy érzem, szólnom kell: a trianoni emlékezet önbecsapás. Egy hazugságban él az ország, és vakká vált arra, amikor magukat kereszténynek mondó politikusok a tanítást meghazudtolva menekülteket éheztetnek. Ez nálam mindennek az eredője.”¹²⁸

Erős kritika van itt megfogalmazva, igazságtartalma vitathatatlan. Azonban nem igaz az az állítás, hogy a trianoni emlékezet önbecsapás. A módszer a félrevezető, amellyel emlékeznek egyes politikai szervezetek és elítélhető az is, ahogyan a nemzeti emlékezet ki van szolgáltatva manipulatív céloknak. Az üres szólások, a száz évvel ezelőtti elhangzottak ismétlése, a diszkurzusok nyelvének és tartalmának értékvesztése teszi hiteltelenné sokak számára a Trianon-emlékezetet.

Kate Maltby Londonban élő magyar felmenőkkel rendelkező újságíró cikkét a 100. évforduló alkalmából június 3-án jelentette meg a *New York Review of Books*.

¹²⁷ *Magyar Nemzet*: Trianonra emlékezik a világ magyarsága, 2020.jún.4. Magyarnemzet.hu/belfold/trianonra-emlekezik-a-vilag-magyarsaga-8197151/

¹²⁸ hvg.hu/itthon/20200603_Fischer_Adam_A_trianoni_emlekezet_onbecsapas_hazugsagban_el_az_oroszag

Többek közt utal az Orbán kormány előtti megemlékezésekre és az idén a kormány által megrendezett ünnepség koreográfiáját elemzi.

„Long before the arrival of Orbán, the anniversary of the treaty was a lightning rod for irredentist sentiment. In 2000, Miklós Patrubby, the president of the Hungarian World Congress, famously defined a Hungarian as „ someone who is pained by Trianon.” This year, it falls to Orbán, with his particular brand of nationalist autocracy, to choreograph the hundredth anniversary commemoration. Though the Covid-19 pandemic has muted the ceremonies, Orbán is still expected to use them to assert his claim to represent the Hungarian-speaking communities who live across large parts of the former empire.”

Az Orbán-kormány képmutató emlékezet-politikáját is elítéli a cikk szerzője és ellenszenvét fejezi ki a nacionalista kijelentéseket illetően:

„What Viktor Orbán may not say himself while conducting international diplomacy, he tolerates in his outriders. Nationalist calls for a return to „ Greater Hungary” are here to stay.”¹²⁹

A cikk szerzője szerint Orbán provokatív emlékezetpolitikát folytat. A megemlékezéseken elhangzó beszédek, az emlékművek (a Kossuth téren a Trianon-árok) üzenete az, hogy Magyarország idegen hatalmak játszmájának az áldozata volt a múltban, (a jelenben is), de majd felemelkedik, hiszen a kormány célja az, hogy Magyarország vezető szerepet játsszon Közép-Európában. Maltby szerint a mai nemzetpolitika célja a határon túli magyarlakta régiók egyfajta kulturális annexiója.

Több negatív hangvételű, kormánykritikus írás elolvasása után jól látható, hogy milyen visszás és keserű reakciókat tud kiváltani a Trianon-emlékezhely, ha érzelmi elfogultsággal van megközelítve és jobb- vagy baloldali részről manipulatív szándékkal használják. Erre a problematikus megközelítésre ad választ egy objektív hangvételű írásban Duray Miklós a *Bécsi Napló* 202. május-június-i számában:

„Sajnos ezt a száz évvel ezelőtti eseményt nem lehet a tudomány eszközeivel értékelni, még ha történelmi helyzetet lehet is. Az esemény a politika halmazába tartozik és erről tudjuk, hogy semmi köze a tudományhoz, hacsak nem a politikai érdekekhez – a politika-elmélet más megítélésbe tartozik. Az akkor hivatkozott etnikai szempontok sem tartoztak a politikatudomány körébe.”¹³⁰

¹²⁹ Kate, Maltby : Mybooks.com/daily/ 2020/06/03/viktor-orbans-masterplan-to-make-hungary-greater-again

¹³⁰ Duray, Miklós: Az alagút bejárata a múlt, a kijárat a jövő, *Bécsi Napló*, XLI. Évfolyam 3. szám, 2020. Május-Június,

Ugyancsak a *Bécsi Napló* július-augusztusi számában Kiss Gy. Csaba reflektál az évforduló alkalmával a médiában megjelenő, elhangzó megemlékezésekre.

„Most az évfordulóról illik írni. Hetilapok, napilapok, tévéműsorok és rádióadások szólnak róla. Szakértők és hozzá nem értők beszélnek: higgadt elemzések és fölhabzó összeesküvés-elméletek sorjáznak egymás után. Közösségünk mentális vonásai jól látszanak az összképből. Lehet, van, akinek már sok is a századik év földidézése.(...) Mindenesetre jelen van a magyar közvéleményben és szellemi életben a Párizs melléki kastély. Néha kissé kinagyítva, mint nemzeti fátumunk emlékezethelye.”¹³¹

A cikk szerzője azt reméli, hogy a szakmai írásoknak sikerül elosztatniuk a békekötés körül kialakult mítoszokat és a tankönyvekbe olyan tények ismertetése kerül be, amelyek idővel a public history részeivé válnak. Látja azt is, hogy: „...a történelmi emlékezet nem föltétlenül racionálisan működik. A nemzeti tragédiákhoz szükségesek szoktak lenni önfelmentő magyarázatok, az ideológiák vezérelte motiváció – a bűnös bal – vagy jobboldalról. Ismeretesek a bűnbakképzés mechanizmusai. Kellenek a megnevezhető felelősök, legyenek itthoniak vagy külföldiek.”¹³² Itt akaratlanul is a salgótarjáni miniszterelnéki beszéd jut eszünkbe.

Következtetésként tovább gondolható az a kérdés, amit Ablonczy Balázs tesz fel a Trianon-legendák című könyvében: „...lehetett volna másképp? Minden bizonnyal.”¹³³ De mivel így alakult a történelem és Magyarország sorsa, azzal kell szembenéznünk, ami van, és feltenni a kérdés folytatását: Lehet-e másképp emlékezni? Minden bizonnyal. Lehet és kell is, hisz ez a történelmi élmény, magyar tragédia nem engedi el az egyént, a közösséget és a nemzetet. Nem hagyja nyugton, újból és újból visszatér. A nagyszüleink által hordozott élő, kommunikatív kapcsolat elhalványulása az emlékezet-közvetítés új kereteit tette szükségessé, hozta létre.

A tanúk utáni korszakban az emlékezés már a megrázó eseménytől való kronológiai és affektív távolság alapján defineálható. Ez az azonosulási mód a túlélők leszármazottjaira jellemző. Ugyanakkor egy jövőre irányuló aspektusa is van az emlékezésnek, ez a prevenció. A múltra való emlékezés magában hordozza azt az ígéretet, hogy megakadályozza a kínzó emlékek visszatérését és ellenőrizhetetlen hatásait.

S.1

¹³¹ Kiss Gy., Csaba: Száz év után, *Bécsi Napló*, XLI. Évfolyam, 4. szám, 2020. Július – Augusztus, S.3

¹³² Ebd. S.3.

¹³³ Ablonczy, Balázs: Trianon-legendák, Budapest, Jaffa Kiadó, 2015,

A múlt kísértése, a nemzetet ért tragikus békeszerződés hatásainak nyomasztó emléke csak az emlékezeti munka, felderítés, reflektálás és feldolgozás után érthető meg és oldozható fel.

6.6. Az irodalom mint az emlékezés és emlékezet médiuma

A Trianon szót már jogosan használhatjuk metaforaként, hiszen jóval többet jelent a szerződés aláírásának helyénél, akár a szerződésnél is. Valami másnak is a neve: az odáig vezető útnak, a magyar történelem szomorú alakulásának, politikai csődnek, egyéni traumák és kollektív szenvedések, kisebbségi létek máig ható érzetének összegzése. Ennek a metaforának a kibontására, a kollektív és kulturális emlékezetben képekkel és szimbólumokkal való munkára leginkább a szépirodalom képes. Aleida Assmann szerint az írás nem csak a megőrkítés médiuma, hanem az emlékezet támasza is.¹³⁴ Egy irodalmi vagy egy filmes alkotásnak akkor van emlékezetformáló hatása, ha kapcsolódik a kollektív emlékezetbe már beépült múlt képeihez, a múltból alkotott tudáshoz. Az olvasónak igaznak kell éreznie a műben megjelenő világképet, autentikusnak a szereplőket, a nyelvezetet. A populáris irodalomhoz tartozó alkotások könnyebben illeszkednek a kollektív emlékezetben már meglévő toposzokhoz, a magas irodalomhoz tartozóak éppen ezeket írják felül. Astris Erll úgy látja, hogy az irodalmi szövegek, mint a kollektív emlékezet médiumai minden területen fellelhetők. Tartozzanak akár a lírai versekhez, akár a történelmi regényhez, a fantázia vagy a szerelmes regényekhez, a triviális vagy a kanonizált magas irodalomhoz, mind a kollektív emlékezet megőrzését szolgálták és szolgálják ma is.¹³⁵ Az irodalom képes arra, hogy a múltból, a történelmi eseményekről, életformákról, személyekről elképzeléseket, képeket teremtsen és ezeket nemzedékeken át fenntartsa és közvetítse. Az irodalmi alkotásokon keresztül ismerhetik meg a közvetlen tapasztalattal, emlékekkel nem rendelkező generációk a múltat. Az irodalmi műveknek így emlékezetmegőrző és kultúraközvetítő szerepük van. Nemcsak rögzítik és őrzik, hanem alakítják is a múltból való kollektív ismereteinket. Az írásos rögzítés az emlékezet externalizációjaként óriási lehetőséget ad a tárolt emlékek, közlések és információk megújult felvételére és objektív vagy fikcionális visszatükrözésére. Ha funkcionális keretek közé helyezzünk egy irodalmi művet, akkor a kulturális emlékezet médiumaként is defineálhatjuk.

Jan Assmann meghatározása alapján: „A szóban forgó emlékezet azért kulturális, mert csak institutionálisan, mesterségesen valósítható meg, és azért emlékezet, mert ugyanúgy működik a társadalmi kommunikáció viszonylatában, mint az individuális emlékezet a tudat síkján.”¹³⁶

¹³⁴ Assmann, Aleida: *Erinnerungsräume-Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Verlag C.H. Beck 1999. S.184

¹³⁵ Erll, Astrid: *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen*. Stuttgart: Verlag J.B.. Metzler 2005, S. 141

¹³⁶ Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2018, S. 23

Egy irodalmi mű úgy válik a kulturális emlékezet médiumává, hogy egy sajátos világ- és értékteremtés által elérhetővé és előhívhatóvá teszi bárki számára, bármikor a kollektív emlékezetben létező képeket, információkat. Ugyanakkor a kollektív emlékezet médiumaként emlékezetalkotó és reflektáló szereppel is rendelkezik. Az emlékezési folyamatokat láttatja, megfigyelhetővé teszi, ugyanakkor egy kritikai reflexiót is lehetővé tesz. Mindez egy olyan sajátos alkotási folyamat során történik, ahol valóság és fikció, múlt és jelen, emlékek és történetek, tapasztalatok és reflexiók olvadnak össze.

Vallasek Júlia a *Gyógyítható-e a Té-szindróma* című tanulmányában Astrid Erll elméletéből kiindulva azt a kérdést is vizsgálja, hogy mi tesz egyes irodalmi alkotásokat alkalmassá arra, hogy a kulturális emlékezet médiumaivá válhassanak, másokat viszont nem. Erll a kollektív emlékezet retorikája, az adott téma korábbi és későbbi feldolgozásaival történő interakciók és a pluri-mediális környezet (amelyben az adott művek megjelennek és hatnak) szempontjából elemzi ezt a témát. Az első világháborús regényeket vizsgálva az első szempont szerint négy retorikai-poétikai megközelítésmódot különböztet meg. Ezek különböző módon írják le az esemény kollektív emlékezetben létező képét. A tapasztalati megközelítés az egyes szám első személyű elbeszélésmódot vagy a gondolatfolyamatot használja, így jelenítve meg hatékonyan háborús helyszínek sajátos világát. A múlt mint közvetlen, személyesen megélt történet, a kommunikatív emlékezet egy darabjaként jelenik meg. Erre az ábrázolásmódra jellemző a mikrorealista pontosságú környezetrajz, csoportnyelvi szavak és egy sajátos nyelvezet használata, amely a közvetlen kötődés érzését kelti az olvasóban. A második megközelítési szempont a mitizáló, amely már a kulturális emlékezet működésmódját idézi. Ködös, múltba vesző, de a regény cselekményének idejében aktualizálódó események mitizáló ábrázolása jellemző erre a megközelítési módra. A harmadik megközelítési mód az antagonisztikus, amelynek a lényege az, hogy a múltból szóló magyarázatok közül csak egyet fogad el igaznak, a többit elveti. Így jeleníti meg például egy adott csoportnak a háborús tapasztalatait, többnyire többes szám első személyben elbeszélve. A negyedik, reflexív megközelítés azokra a művekre jellemző, amelyek nemcsak az emlékezet építésére, hanem annak megfigyelésére is koncentrálnak. Az eseményeket és az emlékezés folyamatát egy narrátori hang magyarázza, amely eszköze lehet a reflexiónak. A múltból felidézett lehetséges képek úgy vannak egymás mellé helyezve, szerkesztve, hogy ez a módszer már jelzi, hogy fikcionalizált múltal szembesülünk, amely autentikus ugyan, de nem feltétlenül hiteles történelmileg. ¹³⁷

¹³⁷ Erll, Astrid: *Literature, Film and the Mediality of Cultural Memory*, In: Erll, Astrid – Nünning, Ansgar: *Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook*, Walter De Gruyter, New York, 2008, 389-198.p.
In: Vallasek Júlia: *Gyógyítható-e a Té-szindróma?* prominoritate.hu 2019/07

7. Trianon hatása a két világháború közti irodalomra

A trianoni békeszerződést és mindazt, ami ennek következtében Magyarországgal történt, ha nem is nevezzük nemzeti traumának, használhatjuk róla beszélve a szindróma kifejezést. A nemzeti tudatnak és az országnak ilyen mértékű sérülését azóta sem tudta feldolgozni a kollektív emlékezet. A békeszerződés utáni korszakra jellemző volt, hogy sem a hivatalos politika, sem a közvélemény, de még a szellemi elit képviselői sem voltak képesek elfogadni ezt a békediktátumot és ennek következményeit. Ady már 1912-ben, látván a bukaresti politika törekvéseit így ír a *Nyugatban* Erdély sorsáról, előre sejtve az elkövetkezőket:

„Elpirulok a magam látszó romantikájától, de leírom, hogy Erdélynek külön lelke van, s fenyegető, brutális, de vajmi lehető térképváltoztatások két emlőről szakítanának le két ikergyermecket, a magyart és a román.(...) De mi, magyarok s az erdélyi románok gyökereinkkel lennénk kiszakítva, mihelyst ez az őrült militáris világ, melyet ma még a szociáldemokrácia legáncsolni képtelen, diplomaták diagnózisa szerint kezd gyógyítani bennünket.(...) Mai, barbár csodák idején el tudom képzelni azt is, hogy Erdély hamaros megvalósulása lehet tüzes vad álmoknak, mik nem minden alap nélkül kísértének az alsó Kárpátok alatt. De a dilemmás Erdéllyel évszázadok marasztaló szellemét lázítja föl a vad haza-politika, s hazátlanná tenne két szerencsétlen s minden más, nemes fölszabadulásra joggal váró nációt.”¹³⁸

Ady a publicisztikai írásaiban többször is bírálja a századvég és századelő kormányait, akik történelmi rövidlátásuk miatt megfélekeztek Erdély magyar érdekeiről, nem vették figyelembe a nagyromán irredenta törekvéseket és nem próbálkoztak a nemzetiségeket kiengesztelő, békítő politikával. Nem történtek olyan társadalompolitikai intézkedések, amelyek Erdélyt mint gazdasági, történelmi és kulturális régiót fejlesztették volna és az erdélyi magyarokban tudatosították volna a magyar királyságra váró veszélyeket. Az 1867 után központosított Magyarországon felszámolódtak az erdélyi régióra jellemző hagyományok és a viszonylagos különállása. Ady ezt az állapotot helytelenítette és a korábbi Erdélyt szabadelvű hagyományaival, politikai realizmusával példaként állította a századforduló identitásavarral küzdő magyar közélet elé. Ezekkel a gondolatokkal Ady a transzilvanizmus első megfogalmazói közé tartozik.¹³⁹ Ha az akkori politikai körök nem tartották volna Ady észrevételeit és véleményét politikai féldilettantizmusnak és idejében változtattak volna, talán a trianoni béketárgyalásoknak is más végkifejlete lehetett volna Erdély sorsát illetően.

¹³⁸ Ady, Endre: *S ha Erdélyt elveszik, Huszadik Század* 1912. november-december, Ady Endre összes prózai műve, mek.oszk.hu- html-ady85 (letöltve: 2020.dec.19)

¹³⁹ Pomogáts, Béla: *Ady és Erdély* eokk.hu- 2020/11/05 ady_es_erdely (letöltve:2020.dec.19)

Míg Ady fájdalommal szembesített a lehetőséggel, addig egy másik nagy költőnk Babits Mihály még nagyobb keserőséggel ír 1838 karácsonyán a bekövetkezett tragédiáról a *Gondolatok az üveggömb alatt* című írásában:

„Rájövök, hogy nem is tudok pontosan visszaemlékezni a csonka ország formájára, holott milyen tévedhetetlenül látom magam előtt ma is a régi, nagy Magyarországot(...) Magyarország áll előttem megint, de nem a csonka, hanem az igazi, a történelmi Magyarország, a kerek, ép vonal, amely gyermekkorom óta belém idegződött, melyet oly természetesnek, magától értetődőnek éreztem, mintegy egy egészséges test sziluettjét. Szinte szerelmes voltam ebbe a vonalba, ez volt az első szerelmem, még az Asszony előtt! S amint elképzelem ezt a gyönyörű, élő testet, első szerelmemet, megint elfog a kínzókamrák hangulata.”¹⁴⁰

Babits számára felfoghatatlannak és képtelenségnek tűnt a trianoni döntés. A háborúellenes, pacifista író, aki az erőszak ellen volt, a Csonka Magyarország című versében igazságért kiált: „Nekem van rá jogom! / Én elkiálthatom:/Igazság!”¹⁴¹

Az ország nemcsak területeket és városokat veszített, hanem ezekkel együtt közösségeket, az ezekben élő, alkotó írókat, művészeket is. A lelki sérülésekről, be nem gyógyult sebekről, mély szomorúságról és fájdalomról tudósítanak a húszas években született irodalmi művek. Nemcsak a a nemzeti-konzervativizmus írói, mint Herczeg Ferenc, Vargha Gyula, Sík Sándor és Bodor Aladár, vagy a nemzeti radikálisok, mint Szabó Dezső, Oláh Gábor, hanem a liberális polgári írók, a Nyugat táborának nagyjai, köztük Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes, József Attila, Illyés Gyula, Dsida Jenő írásai is tükrözik a nemzet fájdalmát, gyászát és az elszakított magyarság miatt való aggodást.¹⁴² Ezek az írók közül többen szülőföldjüket, korábbi életük színhelyét veszítették el egy méltánytalan döntés következtében. A személyes veszteségek fájdalommal társulva tükröződnek az irodalmi művekben. Elsírátták a szülővárosukat, az ismerős vidékeket, amelyekről tudták, hogy már soha nem lesz olyan, amilyenek ismerték. Az idegen kézbe került otthonok már egy idő után nem várják őket haza. Ezt vették szorongó szívvel tudomásul és elsírátták, elgyászolták az elveszített szülőföldet. Kosztolányi Szabadkát, Szabó Dezső Kolozsvárt, Tóth Árpád Aradot, Bodor Aladár Losoncot, Juhász Gyula Nagyváradot, Krúdy a szépebb városokat.¹⁴³

¹⁴⁰ Babits, Mihály: *Gondolatok az ólomgömb alatt*, In: Babits Mihály: Esszék, tanulmányok II. mek.niif.hu – html (letöltve: 2020.dec.19)

¹⁴¹ Babits, Mihály: *Csonka Magyarország*, epa.oszk.hu (letöltve: 2020.dec. 19)

¹⁴² Pomogáts, Béla: *Trianon és a magyar irodalom*, In: *Tiszatáj*, 1996. június, Web.S. <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/96-06/pomogats.Pdf> (letöltve: 2020.dec.20.) S.71

¹⁴³ Ebd. S.71

Az elcsatolt területeken élő magyar írók kisebbségi sorsba kényszerültek. Leszakadtak a magyar irodalmi élet vérkeringéséről, megszűntek személyes és kulturális kapcsolataik, a határok elválasztották őket a barátoktól, családtagoktól. Elszigetelődve, magáramaradva történelmi csalódottságával egy új identitást kellett kitalálnia, megalkotnia a kisebbségi írónak. A klasszikus értelemben vett hazához már nem tartozott, az új hazával még nem tudott megbarátkozni. Ez mellett még a felelősség- és küldetéstudat is erősen élt bennük. Egy elszakított közösségnek kellett erkölcsi tartást adniuk, segíteni egy új nemzeti, kisebbségi identitás felépítésében, hangot adni saját és a kisebbségi lét fájdalmainak.

7.1. A trianoni irodalom kihívásai

Az erdélyi Reményik Sándor, Áprily Lajos, Kós Károly, Makkai Sándor, Tamási Áron, Dsida Jenő és a felvidéki Győry Dezső, Mécs László írásaiban egyszerre található meg a fájdalmas és felelősségteljes küldetéstudat és a nemzeti identitás fenntartásának feladata.¹⁴⁴ Hangot adtak keserűségüknek, de soha nem a gyűlölködésnek. A legjobb írók műveiben nem találjuk nyomát a politikában mindennapos úszításnak, bosszúvágnak. Nem az ellenségeskedést, hanem a kapcsolatfelvételt keresték a román, szlovák, szerb néppel és kultúrával. Ady és Jászi Oszkár elképzeléseit követve keresték a kiengesztelődés lehetőségeit és egy Duna-völgyi kapcsolatrendszert szerettek volna kiépíteni. József Attila *A Dunánál* című verse akár programversként is olvasható:

„A Dunának, mely múlt, jelen s jövőndő
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk: és nem is kevés.”¹⁴⁵

A kezdeti szellemi bénultság és frusztráció után a két világháború közti irodalom a egyéni és nemzeti sérülésekre keresett lelki feloldozást, ezt próbálta kimondani, nyíltan beszélni róla. Az őszinte beszédben a feloldozás vágya mellett ott volt egy új szellemi kihívás csírája, amelyből a egy új kulturális önazonosság, nemzeti folytonosság, közösségi szolidaritás és egy új nemzeteszeme bontakozhatott ki. A haza fogalomköre is újraértelmeződött, kibővült.

A trianoni irodalmat ért legnagyobb kihívást Pomogáts Béla abban látta, hogy az írók, költők

¹⁴⁴ Ebd. S.71

¹⁴⁵ József Attila : *A Dunánál*

képesek-e felnőni a feladatukhoz és segíteni a magyarságot a sérelmeken való túllépésben, egy új nemzeti tudat kialakításában, miszerint a nemzethez való tartozást nem a területben, államban és politikai egységben, hanem a közös nyelvben, történelmi hagyományban és kulturális közösségben való gondolkodás és az ezekhez való kötődés határozza meg.¹⁴⁶ Pomogáts szerint:

„A „trianoni irodalom” legnagyobb eredménye, máig érvényes tanulsága, hogy a kulturális és „lelki” nemzetnek ehhez az eszméjéhez eljutott, hogy a gyász érzései és a gyötrődés vallomásai után számot tudott vetni a „lelki” nemzet felépítésének esélyeivel és tennivalóival. Valójában Trianon után vált általános meggyőződéssé(...),

hogy a nemzet több, mint politikai együvértartozás, tágasabb, mint a földrajzi és állami közösség, és az ország fogalmának van egy szellemi-lelki dimenziója, amelyben nem a területnek, hanem a történelemnek, a hagyománynak, a kultúrának és a lelki közösségnek van elsődleges szerepe.”¹⁴⁷

Ez az új haza-fogalom jelenik meg Babits Mihály *Hazám* című versének Az igazi ország c. szakaszában:

„ Szállj ki, lelkem, keresd meg hazámat!
Oly hazáról álmodtam én hajdan,
mely nem ismer se kardot, se vámot,
s mint maga a lélek, oszthatatlan.
Álmodj, lelkem, álmodjad hazámat,
mely nem szorul fegyverre, se vértre,
mert nem holt rög, hanem élő lélek.”

Láthatjuk, hogy a trianoni-irodalom fejlődése egy ívet járt be, kezdve a gyász, a veszteség érzésének, a kétségbeesésnek a kifejezésétől, az új nemzeteszme, a közép-európai megbékélés utáni vágyakozáson át a lelki nemzet és határok fölötti haza eszméjének megteremtéséig.¹⁴⁸ A két világháború között alkotó írók és költők legjobbjai is emelték a trianoni-irodalom színvonalát. Mellettük megjelentek azonban a tömeg-irodalomban olyan művek is, amelyek a negativista, irredenta irányzatot képviselték.

¹⁴⁶ Pomogáts Béla: *Trianon és a magyar irodalom*, In: *Tiszatáj*, 1996. június, S.72, Web.S.. <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/96-06/pomogats.Pdf>. (letöltve: 2020.dec.20.)

¹⁴⁷ Ebd. S.72

¹⁴⁸ Ebd. S.74

7.2. Az irredentizmus megjelenése

Az irredentizmus fogalma többnyire pejoratív értelemben a Horthy-rendszer bírálata, megbélyegzése céljából használatos. Sokszor azonos értelemben van használva a revizionizmus fogalmával, holott lényegi különbség van köztük. Az irredentizmus egy olyan politikai törekvés, amely a területi integritásra törekszik az idegen uralom alá került területek felszabadítása következtében. Ez az irányzat többnyire voluntarista és önkényes. Példa erre a 19. századi Italia irredenta olasz egységmozgalom, vagy a Nagy – Románia koncepció.¹⁴⁹ A revizionizmus ezzel szemben egy adott szerződés újratárgyalását szerette volna elérni és a diplomácia és nemzetközi jog által eredményt elérni, akár területeket visszaszerezni. A magyar külpolitika hivatalosan revizionista elveket képviselt, propagandájára viszont gyakran az irredenta szövegek voltak jellemzőek, és nem zavarta a közvélemény és a közhangulat irredenta jellege. A közhangulat irredenta irányultsága már a békétárgyalások alatt kialakult és a hivatalos politika ezt ki is használta.

7.2.1. Az irredentizmus kultusza

A kultuszok Dávidházi Péter által megállapított állomásait járta be a két világháború közti magyar irredentizmus is. A tételezett érték, elv megfogalmazódása és a megalapozás időszakra, 1918-1920 közé tehető. Ebben nemcsak a kormányzati szervek, hanem különböző jobboldali és szélsőjobboldali szervek, mint a Védelmi Liga, a Magyar Nemzeti Szövetség, Ébredő Magyarok Egyesülete is jelentős szerepet játszottak. Mindannyian azt az alapelvet vallották, hogy a történelmi Magyarország egy ideális geográfiai és politikai egységet képez és ennek felbomlasztása igazságtalan és az egész lakosság ellen elkövetett vétség. A békeszerződés aláírása után a legfontosabb, legszentebb cél a régi határok visszaállítása volt. Ennek a célnak megfelelően jelentek meg a társadalomban, a sajtóban, óriásplakátokon a különböző irredenta jelszavak, szimbólumok: a „*Nem! Nem! Soha!*”, a „*Mindent vissza!*”, az „*Így volt, így lesz!*”, a „*Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország*”, amelyekhez a *Magyar Hiszekegy* és irredenta költők tollából származó idézetek, szlogenek társultak. A húszas évek második felétől rendszeresen sor került az állami ünnepek keretén belül a trianoni megemlékezésekre és egyre több irredenta emlékművet állítottak. Ezzel párhuzamosan kerültek forgalomba különböző irredenta árucikkek, emléktárgyak. Az irredenta kultusz kommercializálódott, majd később a határokon belül a közfigyelem is más irányba fordult. A történelmi Magyarország az iskola, a családi hagyományok és a politikai törekvések által közvetített emlékeztetővé vált. A második világháború után, miután a határok újból a trianoni döntés

¹⁴⁹ Zeidler, Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002, S.12

értelmében visszaállítottak, az irredenta kultuszt elnyomta és kiszorította a népi demokrácia és a kommunizmus kultusza.

Az irredenta kultusz a két világháború közti Magyarországon azért volt erős és sikeres, mert személyes élmények kapcsolódtak hozzá és ezt a személyességet át is sikerült örökíteni. Másrészt egyetemes és egységes jelleggel bírt és tömegszerűségével is hatott. Széles társadalmi rétegek voltak érintettek nagy területeken elosztódva. Ha a kultusz el is volt nyomva és valamennyire kiüresedve, nem volt nehéz a rendszerváltás után, még inkább 2010 után újra feléleszteni és a régi-új értékekkel megtölteni. A közös emlékezetben még intenzíven él Trianon emléke. Zeidler Miklós szerint ez a kulturális emlékezet a hierarchizált társadalmakban kiváló terep a politikai aktivitás számára:

„A politikai, gazdasági, társadalmi befolyás megalapozásának, érvényesítésének és megőrzésének egyik fontos eszköze a hagyomány, a közösséget szervező mítoszok birtoklása, alakítása. A közös emlékezet nagyszabású megnyilvánulásai (...) nem csupán a hagyomány vagy a történelmi műveltség átörökítését szolgálják, hanem legalább annyira annak átértelmezését, a hatalmi pozícióban lévők szája íze szerint tálalását is.”¹⁵⁰

Az irredenta kultusz ma már többnyire a szélsőjobboldali (Hatvannégy Vármegye Mozgalom) szervezetek rendezvényein nyilvánul meg szlogenek, szimbólumok, beszédek szintjén és az irredenta eszme lelki síkra tevődik át. Bizonyos elemei ennek a kultusznak, kifinomult formában, beépültek a jobb-konzervatív kormány mindenkor propagandájába, politikai megnyilvánulásaiba, ünnepi megemlékezéseken elhangzó beszédekbe.

7.2.2. Irredenta emlékművek

A köztéri szobrászat által létrehozott emlékművek látható megjelenítései a sematikus történelemképnek. Ezek a propaganda hosszabb távon érvényes törekvéseinek megfelelő emlékművek, amelyek majdnem mindenki számára az irredentizmus eszméjét idézik, eszközei a közgondolkodás befolyásolásának. A megemlékezések helyszínéként szimbolikus és szakrális jelentéssel is bírnak.¹⁵¹

Az egyik legismertebb és jellegzetes irredenta emlékmű az 1920-ban a budapesti Szabadságtéren felállított szoborcsoport. Műköből, kétszeres életnagyságban készültek a heroikus alakok, amelyeket a Szabadság tér északi felén félkörben állítottak fel. Az egyes szobrok, melyeket a történelmi jelképek domináltak, Nyugat, Észak, Kelet és Dél allegóriájaként jelenítették meg az elcsatolt országrészeket.

¹⁵⁰ Ebd. S. 16

¹⁵¹ Ebd. S.17

Ugyanezen a helyszínen került sor 1928. augusztus 20-án, szemben az Irredenta szobrokkal az Ereklýs Országzászló leleplezésére. Ez az országzászló a történelmi Magyarország, a revízió és Horthy kapcsolatát tisztázta a szimbólumok nyelvén.¹⁵² Az emlékműn megjelenő történelmi szimbólumok megfeleltek a magyar koronázási és eskütételi szertartások hagyományos elemeinek. Négy évre rá, 1932. október 6-án leplezték le ugyanitt a Magyar Fájdalom szobrát, amely egy, gyermekeit sírató anya kétségbeesett, ruhátlan alakját jelenítette meg. Herczeg Ferenc író avató beszédében fellelhetők a magyar irredentizmus történelmi-vallási párhuzamai, a szabadságharc, a krisztusi szenvedéstörténet, a szenvedő Magyarország motívumai:

„Mi magyarok vagyunk a földgömb legszomorúbb népe, mert kigúnyolták, megostorozták és keresztre feszítették mindazt, ami nekünk szent volt. A zsoldosok pedig kockát vetettek ősink öröksége felett. A múltban többször is eltemetették nemzetünket, de harmadnapra megint feltámadt.”¹⁵³

Az ország minden városában, nagyobb települései létrejöttek irredenta alkotások, emlékművek. 1945 után csak azok maradhattak meg, amelyeknek irredenta jelentése kiktatható volt. Amelyeknél ez nem volt lehetséges, azokat eltávolították, elpusztították, így az Irredenta szobrokat is a Szabadság térről. Ugyanez volt érvényes a közterek, utcák elnevezésére is.

A rendszerváltás után újra, egymást követve születnek a Trianon-emlékművek, amelyek visszafogottabban, de hordozzák az irredenta alkotások elemeit, a történelmi szimbólumokat. Legújabb példa erre a sátorújhelyi, 2020-ban avatott Trianon-emlékmű, ahol a magyar és a krisztusi szenvedéstörténet stációi közötti párhuzam, a feltámadás és a magyarág megváltói küldetésének motívumai jelennek meg.

2020-ban, a trianoni békediktátum aláírásának évfordulója alkalmából készült el az Összetartozás emlékműve Budapesten, amelyet szintén egy szimbolikus jelentőséggel bíró napon, augusztus 20-án avattak fel. A Zimay Balázs építész által kivitelezett földalatti emlékmű gránitból készült és falára 12 ezer helységnév került fel, azoknak a településeknek a nevei, amelyek az 1913-ban készült, a történelmi Magyarország utolsó statisztikai összeírásában szerepeltek. Ennél az emlékműnél, Zimay Balázs szerint, kerültek az elcsépeelt szimbólumokat, amelyek az elmúlt évek számos alkotására jellemzőek.¹⁵⁴

¹⁵² Ebd. S. 19

¹⁵³ Liber 1934. 416-419 in Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest. Regio könyvek, 2002, S. 22

¹⁵⁴ *Elkészült az Összetartozás emlékműve Budapesten* hirado.hu _ cikk _ 2020/05/31 (letöltve: 2020. Dec. 28)

7.3. Az irredentizmus a két világháború közötti irodalomban

Trianon és az irredentizmus egy olyan össztársadalmi, tragikus élmény volt, amely hamar megtalálta útját az irodalom felé, és nemcsak a populáris irodalom képviselőire, hanem legnagyobb költőink, íróink alkotásaira is mély hatást gyakorolt.

Az irredenta irodalom legismertebb és legerterjedtebb, még mai is felbukkanó verse a *Magyar Hiszekegy*, amely Papp-Váry Elemérné *Hitvallás* című, 15 szakaszos versének nyitó- és zárószakasza. Köszönhető ez annak is, hogy Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920. október 27-én kiadta rendeletben, hogy a Védő Ligák Szövetségének díjnyertes verse nemzeti imaként az iskolákban minden nap első és utolsó óráján elmondassék. Ez a könnyen megjegyezhető és recitálható kis versszak tartalmában párhuzamot von az irredentizmus és a kereszténység között.

„Hiszek egy Istenben,
Hiszek egy Hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában.
Ámen.”¹⁵⁵

A már blaszfémia határait súroló alkotás akkoriban a keresztény hagyományok, szimbólumok és a trianoni tragédia mély átélésének, összekapcsolásának a jelképe lehetett. Egy imádságként, a Hiszekegy átírásaként és az isteni igazságszolgáltatásban bízó hitvallásként értelmezhető a vers. Ha van isteni igazság,

akkor van magyar feltámadás is. Ezt az üzenetet közvetíti a széles tömegek számára a vers, amelyet a hivatalos ünnepeken is recitáltak. A szerző mély vallásossága által ihletett, a Szent István-i Magyarországra vonatkozó gyakori, erőltetett és célzatos utalások nem valósak és kiforgatták az eredeti bibliai hagyományokat és az irredenta kultusz pozitív töltetű hagyományának is ártottak. A trianoni fájdalomnak hangot adó középszerű szerzők többsége nem alkotott maradandót, műveik esztétikai értéke, tartalmi mondanivalója nem bírták el a szigorúbb kritikát. Sablonos gondolatok, félresikerült rímek jellemezték ezeket a verseket. Nem a tehetség vezette a tollukat, hanem a kibírhatatlan fájdalom és a remény.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Papp-Váry, Elemérné: *Hitvallás* in: Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*, Budapest, Regio könyvek, 2002, S. 52

¹⁵⁶ Zeidler, Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*, Budapest, Regio könyvek, 2002, S. 61

Az irredenta költészet legszenvedélyesebb hangú és egyik legkiválóbb szerzője Reményik Sándor volt. Igényes költői nyelven, éles hangon szólalt meg alias Végváriként. Már 1919-ben megírta az *És ha kell* című versét, amelyben félelmének ad hangot a bekövetkező események miatt. Próféciaaként is értelmezhető a vers súlyos mondanivalója. A történelmi események igazolták a költő félelmeit, sejtéseit. Sor került a vándorlásra, a szétszóródásra, az anyanyelv halálára is. A haza elvesztése a költő számára a szív halálát jelenti, az idegen nyelv mögött őrizni kell az anyanyelvet, az egyetlen kincset, amit magával vihet a vándor. Az anyanyelv őrzése központi motívum Reményik költészetének későbbi alkotásaiban is. Ebben a versben nem találunk erőltetett történelmi szimbólumokat, toposzokat, kivéve a vándorlásra és az Új Izraelre utaló motívumot, valamint érthetően a haza fogalmát, amiről a vers szól. A vers keletkezésekor még nem volt a békeszerződés aláírva, de a költő már erdélyi kisebbség szószólójaként defineálja magát és előre vetíti az eseményeket. Hazát veszíteni nemcsak vándorlással lehet, hanem az itton maradottak is válhatnak múlttá, idegen világgá:

„És leszünk múzeumok kincse majd,
Húlt meteorok, roppant sírkövek,
(...)
Ezek az ide tévedt, kemény holtak,
Ezek a furcsa, idegen világok -
Ezek – magyarok voltak.”¹⁵⁷

A költő álma, hogy nemzetének a harsonája lehessen, a Végvári versekkel teljesedett be. Verseinek háttérét mélyen átélte személyes élmények és nem a kordivat adta. A drámai történelmi fejlemények még inkább fokozták verseinek szenvedélyes hangulatát. Költeményei eleinte szájról szájra terjedtek, másolták őket, többet meg is zenésítettek. Az első világháború után minden évben megjelentetett egy kötetet, amely a határon túl is ismertté tette a költőt.¹⁵⁸

A *Gyűrűt készítették* című keretes versének nyitó- és zárószakaszában fogalmazza meg Ars Poeticáját:

„Egy gyűrűt készítették, feketét
Acélból,- dísztelent, keményet,

¹⁵⁷ Reményik, Sándor: *És ha kell...*, 1919. szeptember, Végvári versek (1918-1921) Reményik Sándor álnéven publikált versei. MEK, <http://mek.oszk.hu/01000/01053/01053.htm>. (letöltve: 2020, dec. 28.)

¹⁵⁸ Zeidler, Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*, Budapest, Regio könyvek, 2002, S. 59

És a dátumot belevésetem,
Hadd érezzem az ujjamon, hogy éget,
S jusson eszembe, hogy az életem
Egy kockára tettem föl mindenestől.”¹⁵⁹

Kemény helytállás, önsanyargató áldozathozatal jellemző erre a költői hitvallásra. A Végvári-versek az erdélyi és az elszakított magyarság vészkiáltásaként lehet értelmezni, ugyanakkor kortörténeti dokumentumként is értékesek. Nem frázisokat használ a költő, hanem szenvedélyes őszinteséggel az akkor megélt, a lelkekben forrongó indulatokat, érzéseket szólaltatja meg. Ezek a versek szülőföldhöz való kötődés, a közösség iránti elkötelezettség és küldetésvállalás kifejeződései. Az élet-halál küzdelmet énekl meg, amely nem a nemzet-halál vízióját mutatja fel, hanem a közös trauma feldolgozása által a túlélésre képes magyarság erejét. Ugyancsak 1919-ben írta a *Némely pesti poétának* című versét, amelyben prófétai dühvel kritizálja a pesti poéták léhaságát, kozmopolitizmusát, hitetlenségüket és nemzetietlenségüket. Ezzel a léha magatartással állítja szembe a megszállt Erdélyben élők szenvedéseit:

„Mutatnám az ebként kivert magyart
Hogy búcsúzik a határszéli fától...
S a szívetekbe perzselném a képét...
Aztán ha - tudtok – daloljatok – másról.”¹⁶⁰

A 20-as évek végétől Reményiknél egyre halványabbá válik az irredenta hang, megszeli, Istenhez forduló, békességes szeretet hatja át verseit. Ezekkel a verseivel már nem túl sikeres. A szenvedély tüze hiányára maga a költő ad magyarázatot:

„Elhallgatott: elmúlt a pillanat
Melyben – a mélyből – hangja felszakadt.
(...)
Kihúnyt a máglya. És jól tudta ő:
Az a tűz újból nem törhet elő.
(...)
Nem a mi dolgunk igazságot tenni,
A mi dolgunk csak: igazabbá lenni.”¹⁶¹

¹⁵⁹ Reményik, Sándor: *És ha kell...*, 1919. szeptember, Végvári versek (1918-1921) Reményik Sándor álnéven publikált versei. MEK, <http://mek.oszk.hu/01000/01053/01053.htm>. (letöltve: 2020, dec. 28.)

¹⁶⁰ Ebd.

¹⁶¹ Ebd.

8. Toposzok, jelképek Kosztolányi Dezső *Vérző Magyarország* című antológiájában

Az irredenta irodalom magába foglalt olyan alkotásokat is, amelyekben a kor kiemelkedő írói, költői fájdalmukat fejezték ki az ország megcsonkítása miatt. Ezeket az írásokat szerkesztette össze Kosztolányi Dezső 1920-ban az első magyar irredenta könyvbe, a *Vérző Magyarország* című antológiába. A kötet megítélése összefügg Kosztolányi 1919 utáni publicisztikai tevékenységével az *Új Nemzedék* című radikális jobboldali lapnál. Politikai szerepvállalása vitatható, a kötet szerkesztése viszont tudatos és egy mély veszteségérzésből fakadt. A történelmi Magyarország széthullását személyes csapásként élte át. 1918 novemberében már látnia kellett, ahogy Szabadkát a szerb csapatok megszállják. Felesége visszaemlékezései ezekre a napokra, talán ha túlozva is, leírást adnak Kosztolányi akkori lelki állapotáról:

„Az első halálos csapás most érte. Napokig nem mozdul ki a házból, égő arccal mered maga elé. Nem akarja hinni, nem akar belenyugodni. Kétségbeesve lázadozik. Fuldoklik a fájdalomtól. Ezekben a napokban új háborúról beszél, és azt mondja, abban ő is részt vesz. Arról ábrándozik, hogy a felszabadító sereg élén elsőül vonul szülővárosába. Kiszínezi ennek a bevonulásnak minden részletét. Majd elcsügged, és az írói egyesületben azt indítványozza, hogy egyetemesen tiltakozzanak, és szólítsák fel Európa valamennyi íróját Magyarország érdekében.”¹⁶²

Egy másik személyes sorscsapás Kosztolányi számára unokatestvérének, Csáth Gézának, azaz Brenner Józsefnek a halála volt, aki szökés közben a határon szerb katonák fogságába került és egy halálos adag morfiumot adott be magának. Kosztolányi az idegen megszállást tette felelőssé Csáth haláláért. Ekkor írt verseinek az alaphangulata, mondanivalója hasonlít a Reményik verseire. Nem olyan kemény, profétai dühvel mint Reményik, de ő is mély fájdalommal fogalmazza meg a saját hazájában idegenné vált költő új identitását. Az anyanyelv elvesztése és egy más nyelven beszélés a költő halálát jelenti számára. A *magyar romokon* című versében a múltját, otthonát, gyökereit egyszerre síratja el. A *Magyar költők Európa költőihez* című versében 1919-ben így ír a magyarság szenvedéséről:

„Oly mélyre estünk, hogy nem hullhatunk már,
nincs is magas és nincs számunkra mély.

¹⁶² Kosztolányi, Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*, Budapest, Holnap Kiadó, 1990, S. 193

Anyánk nyelvén sikoltunk a világhoz,
mi lesz szívünkkel és mi lesz szavunkkal,
ha jó az éj?

(...)

A versünk is már csak segélysikoltás,
mely ki se hat a tűzön-poklon át,
mint gyöngye csecsemőé, kit megölnek
és mint a szűzé, akit meggyaláznak
a katonák.”¹⁶³

Már ebben a versében megjelenik az a toposz, amely a nemzeti történelemből kiemelve a Trianon-irodalomban felerősödik: a magyarság ártatlanul szenved el ezt a történelmi csapást. Itt még segítségért kiált a költő, bízva az európai nagyhatalmak könyörületességében. 1920-ban, a *Rapszódia* című versében, ismét az ártatlan magyarságnak és a nyugat ellenséges magatartásának a motívuma jelenik meg. A költő itt már vádol. A békeszerződés teljesen figyelmen kívül hagyta Magyarországot és az elszakított területeken élő magyarok érdekeit.

„Így végezték bús hatalmak,
olcsó víz a magyar harmat,
sárba hull.
Mit bánják ők? Nevetnek ők.”¹⁶⁴

Az *Ima a harc előtt* című versében katarktikus erővel rendelkező szimbólumokat használ. A nemzet, amely a földgömb koldusaként, vak mártírként jelenik meg, egybefonódik, azonossá válik a területtel, amely önazonosságának a része, a helye, és amelyhez természetesen joga van. A terület, amely a haza, amelyen a nemzet él és az összetartozás helye, Apaként, Nemzőként jelenik meg:

„A sorsomat adtam agyarnak,
fognak, körömnem és tusának,
a vak mártírnak, a magyarnak.
Ő az Apa, a mondhatatlan,
a Nemző, aki sír a földön,

¹⁶³ Kosztolányi Dezső összes versei. Budapest, Osiris Kiadó, 1997, S. 311

¹⁶⁴ Ebd. S. 313.

és most mit kaptam tőle kölcsön,
az életem is visszadtam.”¹⁶⁵

Ezek a szimbólumok mozgósító erővel rendelkeznek és egy történelmi dráma által előidézett sűrű, felfokozott hangulatban keletkeztek, amikor a társadalom egy új, kollektív identitás megteremtésén dolgozott és a politikai elit is ezt a kollektív vágyat támogatta. A trianoni döntés utáni Magyarországon megszülető mítoszok, toposzok mint a keresztény, nemzeti vagy irredenta, a politikai rendszer és részben a korszak öndefiníciói voltak.¹⁶⁶

8.1. Az antológia szerkesztésének körülményei

A kötetről, amelynek szerkesztéséhez már a békeszerződés aláírása előtt nekilátott, így írt Kosztolányi 1920 májusában Oláh Gábornak: „...a közeljövőben könyv jelenik meg Magyarország területi egysége érdekében: az első magyar irredenta könyv. Eszközében szigorúan irodalmi. Céljában harcos. A legelső írók írják. Öntől is kéziratot kérek, verset – nem programkölteményt – csak olyant, melynek bármi összefüggése is van a magyarsággal, s múltjával, vagy a mostani szenvedésével.”¹⁶⁷

Ez a bejelentés már egy konkretizálódott szándékra utal, Kosztolányinak határozott elképzelései voltak a tartalomról, az antológiában szereplő szerzőkről is. 1920. június 3-án a következő hirdetés olvasható a *Pesti Hírlap* Napi hírek rovatában:

„Horthy Miklós kormányzó előszavával jelenik meg az első magyar irredenta könyv: a vérző és megcsonkított Magyarország legkiválóbb írói, tudósai, művészei egy porondon találkoznak és küzdenek a csorbítatlan Magyarországért.”¹⁶⁸

Ezeknek az íróknak és alkotásaiknak tudatos kiválasztására utal az a levél, amelyet egy évvel korábban írt Kosztolányi Vargha Gyulának:

„Méltóságos Uram,
közeljövőben egy könyv jelenik meg szerkesztésében, mely választékos, irodalmi eszközökkel közd a szenvedő magyarság igazáért. Elbeszélések, versek, tanulmányok állanak csatasorba, hogy bizonyítsák országunkhoz való jogunkat. Arra kérem küldjön ebbe a tisztos, magyar könyvbe egy verset. Méltóságod nemes és magyar költészete nélkül csonka lenne könyvünk.(...) Írt ezenkívül belé

¹⁶⁵ Kosztolányi, Dezső: *Ima a harc előtt, Új Nemzedék* 1919. október 19. S.1.

¹⁶⁶ Zeidler, Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*, Budapest, Regio könyvek, 2002, S. 9.

¹⁶⁷ Kosztolányi, Dezső: *Levelek – naplók*, kiadta: Kelevéz Ágnes és Réz Pál-, Budapest, Osiris Kiadó, 1998, S. 437

¹⁶⁸ „Magyar írók Magyarországért”, *Budapesti Hírlap*, 1920. Június.3. S.3.

Apponyi Albert gróf, Andrássy Gyula gróf, Herczeg Ferenc, Gárdonyi Géza és a mai magyar irodalom minden értékes és igaz tehetsége.”¹⁶⁹

Ezekből a levelekből nyilvánvalóan kiolvasható, hogy Kosztolányi szándéka harcos volt, politikai törekvését az irredenta jelző határozta meg. Eredetileg szépirodalmi antológiát tervezett, az irodalom területén szeretett volna maradni és ehhez személyes kapcsolatait használta fel a szerzők megnyerésére. Később azonban bővült a szerzők köre. Politikusok, tudósok, más közéleti szereplők írásai is bekerültek az antológiába. A kötetet átlapozva láthatjuk, hogy a kötet megjelenésekor már nem élő külföldi szerzők írásai is szerepelnek az antológiában: Swinburne, Ibsen, Heine, Francois Coppée, akik magyar tematikájú verseket írtak. A szépirodalmi szerzőket Lengyel András három csoportba sorolja. Az elsőbe a korabeli modern magyar irodalom képviselőit, a Nyugatosokat (Tóth Árpád, Schöpflin Alsdár, Krúdy Gyula és Babits Mihály) sorolja, akik közé maga Kosztolányi is tartozott. A második csoportba a nemzeti konzervatív írók tartoznak. (Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Rákosi Jenő, Kozma Andor, Petri Elek, Tormay Cecil, Bodor Aladár, Vargha Gyula). A harmadik csoportban a háború alatt, vagy közvetlenül utána induló fiatal írók találhatók (Kállay Miklós, Zilahy Lajos, Erdélyi József és Reményik Sándor, Komáromi János, Lendvai István, Kádár Lehel). Ez az egység azért is jelentős, mert egymás mellett találhatók a Nyugat képviselőinek írásai a konzervatív népnemzeti tradicionalizmushoz tartozó írók műveivel. Az utóbbiak gyakran támadták a *Budapesti Hírlapban* megjelenő írásaikban a *Nyugat* és a *Holnap* modernista irányzathoz tartozó szerzőit, így Adyt és Babitsot is.¹⁷⁰

Az antológia megjelentetésével Kosztolányi elkötelezte magát azon politikai célkitűzés mellett, amelyet maga Horthy Miklós kormányzó fogalmazott meg a könyv előszavában: „Lelkesítsenek, acélozzák meg a lelkeket, az elszakított magyar földekre vigyenek reményt és kitartást, a megmaradt magyar földeken ébresszék fel a hazaszeretet tüzét.”¹⁷¹ Ezenkívül, ahogy a kötet alcíme is mutatja, azt a kérdéskört járta körül a megjelentetett írásokkal, hogyan tudnák a magyar írók a világ figyelmét felhívni a Magyarországot ért igazságtalanságra, veszteségre. Egy második témakör, amelybe az írások egy másik része tartozik, Magyarország nagyságát bizonyítja a történelem folyamán.

Az antológiának 1928-ban megjelenik egy átdolgozott kiadása, ugyancsak Kosztolányi szerkesztésében. A tartalma is módosult, több szerző műve kimaradt és újak is bekerültek a kötetbe. Arany Zsuzsa szerint az új kiadás írásainak politikai irányultsága már nem az irredentizmus, hanem a diplomáciai megoldásokat kerső revizionizmus szellemiségét tükrözik.¹⁷²

¹⁶⁹ Kosztolányi, Dezső: *Levelek – naplók*, kiadta: Kelevéz Ágnes és Réz Pál-, Budapest, Osiris Kiadó, 1998, S.441

¹⁷⁰ Szénási Zoltán: *Veszteség, nagyság, egység, Literatura*, 2019 Évf.45, 4. szám, ojs3.mtak.hu (letöltve: jan. 3. 2021)

¹⁷¹ Horthy Miklós: „*Hazdér*”, in *Vérző Magyarország: Magyar írók Magyarország területéért*, szerk. Kosztolányi Dezső, Budapest, Osiris Kiadó-Petőfi Irodalmi Múzeum, 2020

¹⁷² Arany, Zsuzsa: *Kosztolányi Dezső élete*, S. 266 In: Szénási Zoltán: *Veszteség, nagyság, egység, Literatura*, 2019 Évf.45, 4. szám, ojs3.mtak.hu (letöltve: jan. 3. 2021)

Dolgozatom következő fejezetében megvizsgálom a kötet egyes írásaiban megjelenő, a korszakra jellemző szimbólumokat, toposzokat, motívumokat, amelyek a politikai rendszer ösztönzésére és az állami elkeseredettség hatására kollektív vágyakká nőttek ki magukat, bekerülve az irodalmi diszkurzusokba és onnan visszahatva, fájdalomból kinőtt varázsszavakként, megalapozták a Trianon-kultuszt. Ezekben az években teremtődött meg annak a feltétele, hogy egyes toposzok, melyek a nemzeti, történelmi narratívából voltak kiemelve, aktualizálódjanak, megerősödjenek, a kollektív identitás részévé váljanak, majd 1945 után latens állapotba kerülve várják a feltámadást. Már a két világháború között megszületett a feltétele annak, hogy Trianon 80-100 év elteltével a magyar nemzet legjellegzetesebb és legfontosabb emlékezeti helyévé válhasson. Pierre Nora elméletét igazolva, a Trianonra való emlékezés, emlékeztetés létoka az idő megállítása, a felejtés munkájának megakadályozása, a dolgok állásának rögzítése, a nemzeti és területi egység halálának spirituális anyagba foglalása. Kosztolányi antológiájában megjelenő írások szerzőinek egy része akkor többen szeretett volna elérni, a revizionizmust volt a cél. Ezt akkor nem sikerült elérni, de száz év távlatából írásaik most is hatnak a nemzet kulturális emlékezetében és életben tartják a Trianon-kultuszt.

8.2. Az ártatlan áldozat toposza Kosztolányi Dezső *Égi jogász* című novellájában

Kosztolányi 1919-ben írott verseiben már a békeszerződés aláírása előtt, az 1920 után írtakban még erőteljesebben jelenik meg a magyarságnak, mint ártatlan áldozatnak a toposza. Ez a motívum vonul végig az *Égi jogász* című novellájában is, amelyet a *Vérző Magyarország* antológiában jelentetett meg az író. Ezt az írását a kritikusok nem sorolják a színvonalasabb novellái közé. Az *Égi jogász* novellának főhőse Kaszás-Kis János, akinek személyében a magyarság a paraszti identitással kapcsolódik. A területelcsatolás következtében, amelybe Magyarországnak nem volt beleszólása, megaláztatást szenved el, ártatlanul, akárcsak az ország. A román katona pofonja szimbolizálja a trianoni döntést, amely ugyanúgy pofoncsapásként, felkészületlenül érte az országot és a nemzetet, mint Jánost.

Kaszás-Kis János megjárta a háborút, meg is sebesült kétszer, érezte a halál hideg csókját. Túlélvén a harcokat, hazatér, nem beszél sokat az átéltekről, tette a dolgát, élte a paraszti sorsot, gondoskodott a családjáról. Talicskázott tovább, hordta a „kövér, zsíros agyagot, a tanyák alatt, mintha az egész földgolyót föl akarná forgatni és egyik helyről a másikra cepelni, soha véget nem érő, végtelen, kilátástalan munkával.”¹⁷³ A kövér, zsíros agyag a magyar földet, az országot is jelképezheti. Jánosnak a szüsziphoszi munkája, amellyel a földgolyót próbálja felforgatni, a területi újrendezésre utalhat, ugyanakkor ezeknek az erőfeszítéseknek a kilátástalanságát is sugallja.

¹⁷³ Kosztolányi, Dezső: *Égi jogász*, In: *Vérző Magyarország*, szerk. Kosztolányi Dezső, Budapest, Osiris Kiadó-PIM, 2020, S.225

Sorsa a román katonák bevonulásával fordul rosszra. Egy román katona pofon vágja, minden ok nélkül, csak azért, hogy mutassa, kinél van a hatalom. János nehezen viselte a megaláztatást, a katonaviselt férfi büszkeségén kitörülhetetlen folt esett. Szégyellte magát. „Szemére húzta kalapja karimáját, a földre nézett. (...) Ő azonban félretekintett, pironkodva. Rejtegette gyalázatát. - Mer nem vót igazsága – magyarázta az asszonynak -, ha ő román, én magyar, azér nem szabad megütnie.”¹⁷⁴

Ettől kezdve János kerüli az embereket, paraszti ésszel próbálja értelmezni, hogy mi is történt a világban. Mérlegeli, hány magyar, román lehet a világon. Aztán levonja a következtetést, ami a háborús és nagyhatalmi játszmákat illeti. Kevés a román, de hátuk mögött ott sorakoznak a franciák, angolok, olaszok, a győztes nagyhatalmak, akik nagyon sokan vannak. Ígyhát „Mögesött a baj.”¹⁷⁵ A rajta és Magyarországon esett szégyent, bajt kellene valahogy kiigazítania. Személyes megaláztatása egygyé válik a nemzet megaláztatásával, a román katona ugyanolyan ellenség mint az Antant hatalmak.

A következő nagy fordulat akkor következett be János életében, amikor egy csendes szép estén látomása támad a tarlón. Megnyílik az ég és egy szózat hallatszik: „Te majd a magyarok dógát igazítod, már mint égi jogász”¹⁷⁶ Az isteni gondviselés nem felejtí el a magyarokat. A keresztény szenvedéstörténet egyszerűsített formában, profanizálva ismétlődik meg János sorsában. Ő lesz a kiválasztott, akinek föl kell áldoznia magát, meg kell váltania a magyar nemzetet. Hatalmas igazságtalanság esett Jánoson és az országon a trianoni döntés miatt. Váratlan, értelmetlen megaláztatás volt, ugyanakkor egy égi jel a nemzet számára, hogy ébredjen, hogy magára találjon a kábult csüggedésből. Ez a jel Jánost felébresztette, szólásra készítette, elkezdett verseket írni, gondolatait vagy rímbe szedte, vagy lerajzolta. Újságot olvasott, Szent Istvánról, Mátyás királyról, Wilsonról és Clemenceau-ról beszélt. Tudta már a világ dolgait, megértette, mert megjelentették neki. Aztán egy napon eltűnt a faluból. Felutazott Budapestre és ott árulta verseit, rajzait. Nem értették, nem vásárolták a verseit. Most már a fővárosban folytatódott a kálváriája. Szíve fölé kereszt formában nemzetiszín szalagot varrt, „- Mivelhogy Krisztus Urunkat is körösztre feszítették.”¹⁷⁷ Ez a motívum egyértelműen a irredentizmus szimbólumkészletének legáltalánosabb típusához tartozik. A krisztusi szenvedéstörténet vulgarizálása szerint Magyarországot is hamis bírák elítélik, a hitetlenek kezére játsszák. Kálváriajárása után keresztre feszítették, megalázták, magára hagyták. Ugyanaz történik Jánossal is, mint Krisztussal és az országgal. A főváros, amely akár az ellenséges Európa metaforrája is lehetne, de ha konkrét értelemben nézzük, akkor az ország megújulásának lehetőségét hordozó parasztsággal szemben álló idegen világot képviseli.

¹⁷⁴ Ebd. S. 229

¹⁷⁵ Ebd. S. 230

¹⁷⁶ Ebd. S. 233

¹⁷⁷ Ebd. S. 235

Ez a Budapest élte továbbra is zajos életét. Kosztolányi pár sorban egy dekadens, értékvesztett világot, fővárost rajzol meg, ahol minden árúvá züllik, ahol „csaltak liszttel, zsírral és cukorral, selyemmel, gyémánttal szesszel, szerelemmel, művészettel és politikai jelszavakkal, kabáttal és gubával, magyarsággal és nemzetköziséggel egyaránt.”¹⁷⁸

A háború utáni nehézségek krompomitálták a várost, de Trianon sem történt előzmények nélkül és nem maradt következmények nélkül. Az író éles kritikát fogalmaz meg, amikor a magyarsággal és nemzetköziséggel való csalásra utal. Ez a város nem érti Jánost, magára hagyja, kitesztja. A főhős idegen, „...ő volt ebben a hűtlen országban a hűség, ő volt ebben a rohadt városban a megalázott szenvedés, a pokolba hullatott ártatlanság, a jogászfajta szent prókátora, a leggyilkosabb világtörténelmi pör égi fiskálisa, a vértanú, a kürtös és az apostol, a dalolni és szólni nem tudó igric, (...) a századokig parlagon hagyott parasztság magáraocsúdása, az eltékozolt napkeleti gazdagság, egy évezredre nyúló sajnó visszaemlékezés, Komárom, Kassa, Pozsony, Eperjes, Losonc, Szabadka, Temesvár, Arad, Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely keserve, egy nép ki nem szakadható halálordítása. Ő volt a magyar költő.”¹⁷⁹

Ebben az utolsó mondatban összegződnek, olvadnak egybe az irredenta szimdólumrendszer egyes elemei. Az ezeréves történelmi múlt sajogva fáj, a vértanú nemzet már csak sírathatja a dicső napkeleti nép gazdagságát. A felsorolt városok

elvesztése miatti néma halálordítás Magyarország, a magyar nemzet panasza (Querela Hungariae). János az égi jogász, szent küldetéssel bíró apostol, vértanú, aki a leggyilkosabb világtörténelmi pert próbálja megnyerni. Ő a szavukat reménytelenül felemelő magyar költők prototípusa. Keresztutat jár, amelynek a végén, a keresztény-irredenta párhuzammal ellentétesen, a novellában nincsen feltámadás. Eltérően az irredenta jelszótól, miszerint lesz magyar feltámadás, a novella végkicsengése arra utal, hogy Kosztolányi ezt az írást nem politikai programműnek szánta, nála az irredentizmus nem kizárólagos ihletforrás volt, hanem egy személyes és művészien hiteles alkotás egyik eredője.

8.3. *A repülő falu* – az elveszített haza jelképe Babits Mihály novellájában

Trianon átértékelte a haza fogalmát. Az addig nagy Magyarországon gondolkodó nemzet egyik napról a másikra egy szétesett ország különböző részeiben találta magát. Az egy ország, egy nemzet, egy nyelv eszméje addig sem volt érvényes a soknemzetiségű Magyarországon. A trianoni döntés következtében magyarok százezrei váltak idegenné saját országukban. Egy részük a szülőföldön maradva, idegen nevű, nyelvű országban, egy ellenséges hatalom alatt vált idegenné. Másik részük,

¹⁷⁸ Ebd. S. 236

¹⁷⁹ Ebd. S. 236

akikről Babits *A repülő falu* című novellájában ír, elhagyván az otthont, a szűkebb pátriát, a megmaradt Magyarországon, a magyar hazában vált otthontalanná, menekültté. Az elbeszélés első szava utal már az otthontalanságra. Egy *menekülttel* beszélget az író egy budapesti kocsmában, ez a fikatív kerettörténet adja a hátterét az ugyancsak fikatív, misztikus repülő falu legendájának. Nem tudjuk ki ő, honnan jön, de a budapestiek iránti ellenszenvéből és az erdélyi bor dícséretéből kiderül, hogy Erdélyből menekült egy másik nemzet elől. Ott kellett hagynia az otthonát, szép kis családi házát, a verendát, a bútorokat, kedvenc karosszékét. A megszokott kedves tárgyak, amelyek tárgyi megjelenítései az otthonnak, Fogarasnak, a szűkebb hazának, most idegenek kezére jutottak. Ezek hátrahagyása szimbolizálta a haza elvesztését. Nemcsak a menekült, akinek a nevét nem is tudjuk meg, mivel az összes elvándoroltat képviseli, síratja őket, hanem a hátrahagyott tárgyak is búsúlnak utána, akárcsak a Csíktábor nevű falu az elüldözött lakosai után. Ez a férfi meséli el az elbeszélőnek a csíktábori csodát, amelyet egy haldokló, beteg kisfiútól hallott.

A falu lakosainak az első román bevonuláskor kellett menekülniük, fejvesztetten, mindent hátrahagyva: „Jaj, uram, jól ismerem én is ezt a képet: fölvert, kétségbeesett emberek: otthagya egész életük, földjeik, vagyunkájuk; A betegnek ágya, a gyerekek játékja; (...) Az útszéli kereszt int, a határfa a sorompónál: Ne menjetek! Magyar házak, magyar fák, mikor fogtok ti megint magyar szót hallani? Megértitek-e az idegen nyelvét? Magyar életek darabjai maradtak bennetek.(...) Egy falu maradt üresen a hódító számára.”¹⁸⁰

Az elhagyott falu, otthon, haza életre kel, marasztalja a menekülőket, szeretné megtartani őket, az utolsó úthajlásig kíséri tekintetével a bűjosókat. Senki földjén, elhagyott falukon át vándoroltak, aztán megérkeztek egy ugyancsak meg nem nevezett város szélére, ahol egy elhagyott cigánytanyán táboroznak, hajléktalanként, koplalva. A beteg kisfiú lázalmában visszalátogat Csíktáborba és akkor történik meg a csoda. Apokaliptikus képek írják le a falu felemelkedését, a román katonák menekülését. Szél- és harangzúgás kíséretében repültek a magasban, érkeztek meg a házak, a fák a székértáborba és keresték meg helyüket. A hazátlanok ismét otthonukra leltek, ha csak egy éjszaka, egy álom erejéig is. A falu engedelmeskedett a beteg kisfiú, a haldokló öregasszony és az összes menekült kollektív vágyának, amely olyan erős volt, hogy falut képes mozgatni és hazát teremteni.

A valóság viszont egészen másképp nézett ki, „-Hogy nem a gondolatnak fogad szót ez az egész világ-”¹⁸¹ A falu az éjszaka múltával visszarepül, és misztikus történet végén kiderül, hogy a fogarasi menekült saját tragikus történetét mesélte el fantasztikus elemekkel szépítve meg kisfia halálát, öreg

¹⁸⁰ Babits, Mihály: *A repülő falu*, In: *Vérző Magyarország*, szerk. Kosztolányi Dezső, Budapest, Osiris Kiadó-PIM, 2020, S.206

¹⁸¹ Ebd. 212

édesanyja hátrahagyását. Az érzelmi azonosulást a történetekkel az író a folyamatos, kételkedő kérdéseivel akadályozza meg. A menekült már az elbeszélése elkezdése előtt hangsúlyozza, hogy a repülő falu látványa lázalom és tömegszuggesztió hatására volt, de a továbbiakban már érezzük, a mesélő személye és emlékei projektálják a reális történések emlékeit a fikatív történetbe. Az elbeszélés végén ez bizonyossággá válik. Elválik a valóság a fikciótól. A menekült saját traumatikus élményei, a hazavesztés, a menekülés, a kiürült falu, amely az összes többi elhagyott falunak a szimbóluma, az otthonok utáni vágyakozás a valóság. Csíktábor repülése az éjszakában a lakosai után a képzelet szárnyán, vagy egy közösség gondolatának erejéből, fikció csupán, akárcsak egy ilyen nevű község.

„Hazaérve, eszembe jutott megkeresni a mappán Csíktábort. Nem találtam. Egy gondolattól megkapatva a Helységnevtárt vettem elő. Csíktábor nevű község nem létezik.”¹⁸²

Babitsnak ez az elbeszélése, annak ellenére, hogy a *Vérző Magyarország* antológiában jelent meg, nem tekinthető irredenta műnek. Jelen vannak benne egyes motívumok, toposzok, amelyek az irredenta alkotásokra jellemzőek, de azáltal, hogy a nyomasztó történelmi valóság és a menekültek szenvedése, honvágya egy fikatív történetbe van ágyazva, a súlyos mondanivaló megszépítve egy művészi alkotássá lényegül át, amely esztétikai értéket is hordoz. Az otthonnak, szűkebb hazának, Erdélynek az elsíratása összefonódik az ellenség által igazságtalanul bitorolt országrész elvesztése miatti fájdalommal. Ebben az elbeszélésben azonban nem ezeknek a toposzoknak a kiemelésén van a súlypont, hanem a személyes traumáknak, egy országrészt belakó és elhagyó közösség kollektív traumájává való egyesítésén. A falunak a perszonifikált megjelenítése és a csodás elemek beépítése által a nemzet- és területvesztésnek van méltó emlék állítva. Ha beszélhetünk Trianonról, mint traumáról, ez csakis az egyéni, vagy kisebb közösségi sorsokra gyakorolt következményeivel kapcsolatosan lehetséges. A váratlan, gyors kilakoltatások, családtagok halála, az addigi élettér elvesztése, a menekültlét sokak számára feldolgozhatatlan traumát jelentett, amely a családtörténetekben, családi emlékezetben tárolódott és évtizedek múltán felbukkant emlékezeti helyként a kollektív és kulturális emlékezetben.

¹⁸² Ebd. 213

8.4. Magyarország megcsonkításának toposza Rákosi Jenő *Irredenta* című írásában

Az 1920. szeptemberében megjelent *Vérző Magyarország* antológiában még nincs egységes megnevezés a békeszerződés utáni Magyarországra. A csonka jelzőt először Lyka Károly művészettörténész használja, ő is csak alkalmilag. Hevesi Sándornál már következetesen, állandó, megkülönböztető jelleggel, nagybetűs jelzős szó szerkezetben fordul elő. Az ő írása később készült el a kötet számára, mint a többi írás és ekkor a sajtóban már használatos volt a Csonka-Magyarország kifejezés.

A csonka jelző aktualitása közvetlenül a háború után nyilvánvaló volt. A frontról hazatérő sebesült, megcsonkított katonák látványa mindennapi tapasztalat volt. Az elveszített testrészek miatti fájdalom és szomorúság asszociálható volt az elvesztett területek miatt érzett fájdalommal és a *megcsonkított test* metaforája a csonka országgal. A test megcsonkítása többnyire egy visszafordíthatatlan folyamat. Paradox módon a Csonka Magyarország jelzős szó szerkezet egy végleges döntés következményeire utal, de éppen ezekben az első években senki nem tudta elhinni, hogy ez a döntés így maradhat. A megcsonkított test metaforája éppen expresszivitása miatt bírt óriási mozgósító erővel.¹⁸³ Magyarországnak egy megcsonkított emberi testtel való azonosítása kettős fájdalmat feltételez: fáj az, ami maradt és fáj az ami már nincs. Erre a test-metaforára épül Karinthy Frigyes *Levél* című retorikai remekművének a befejezése: „De nem mondtam ki azt a szót soha. És most már nem is tudom kimondani, csak ennyit: valami fáj, ami nincs. Valamikor hallani fogsz majd az életnek egy fájdalmas csodájáról – arról, hogy akinek levágták a kezét és lábát, sokáig érzi még sajogni az ujjakat, amik nincsenek. Ha ezt hallod majd: Kolozsvár, és ezt: Erdély, és ezt: Kárpátok – meg fogod tudni, mire gondoltam.”¹⁸⁴

Az antológiában megjelenő írásokban a területi veszteségek gyakran asszociálva vannak a megcsonkított testtel, de a legkifejezőbben Rákosi Jenő használja. A gyerekkorában látott utcai komédiások játékához hasonlítja a békeszerződés következményeként bekövetkező országcsonkítást. A szövegben nem találkozunk a csonkítás, vagy a csonka szóval, de az egész írás erről a történelemről szól. Indításként a gyerekkori élményét meséli el. Az utcai komédiában a nagy pojáca küszködik a kis pojáca végtagjaival, rendbe szeretné hozni és tisztességesen eltemetni. Ez nem sikerül neki, még felfúval sem. A győztes végül a kis pojáca lett, aki felugorva, pofon vágta kínzóját és győzött. Ezt a groteszk játékot hasonlítja Rákosi a Párizsban lezajlott Magyarország-temetésre. A pejoratív pojáca szó használata a nagyhatalmak megnevezésére leértékelő, ugyanakkor a kis pojácának (Magyarországnak) eljövendő győzelmére, feltámadására vár. Az utcai komédiának az üzenete az író

¹⁸³ Szénási, Zoltán: *Veszteség, nagyság, egység, Literatura*, 2019 Évf.45, 4. szám, ojs3.mtak.hu (letöltve: jan. 7. 2021)

¹⁸⁴ Karinthy, Frigyes: *Levél* In: *Vérző Magyarország*, szerk. Kosztolányi Dezső, Budapest, Osiris Kiadó, PIM, 2020 S. 198

számára: „És ez a magyar irredentizmust szimbolizáló kis némajáték.”¹⁸⁵

Rákosi Jenő kiváló publicista volt, Herczeg Ferencsel együtt az irredentizmus élharcosa, ez az írása is egy retorikai remekmű. Miután a gyerekkori élményét asszociálja a magyar nemzet temetésével és meghirdeti az irredentizmust, a feltámadást, felsorolja, hogy mit nem tud rólunk és miért nincs joga Európának elpusztítani ezt a nemzetet. Ez a felsorolás egyben egy dicsőhimnusz a magyar népről, akinek Isten és természet adta joga van arra, hogy a honfoglalás óta, ezer éven át, elpusztíthatatlan, felsőbbrendű fajként *egy országban éljen*.

A nagy pojáca, Európa mindezt nem tudja, de azt már igen, hogyan helyezze bele a koporsóba. Itt használja az író a csonkítás leírását, aminek erős szimbólumértéke van és képes érzékeltetni a Trianonban történtek tragikus hatását :

„De okult – mintha ő is látta volna azt a kis utcai komédiát -, s nem rendbe próbálja hozni a leterített nemzet kezét – lábát, hogy elférjen a koporsóban, hanem nagy furfangosan levágja fél kezét – azt az egyik szomszédnak adja; levágja a másik fél kezét, hogy a másik szomszéd legyen vele boldog; levágja a fél lábát is, arra vár a harmadik szomszéd, és levágja a másik fél lábát, mivelhogy arra is van pályázó.”¹⁸⁶

Az írás befejezése felhívás a talpra állásra, a küzdelemre, a bele nem nyugvásba, a feltámadásra:

„Mert amit a Teremtő keze csinált egynek és amit egy nemzet megtartott Isten rendelése szerint ezer esztendőn keresztül egynek: azt a gögös emberi hatalom nem darabolhatja szét, hogy kopók elé vesse jutalomképpen, amiért ugattak, mikor ő – vadászott.”¹⁸⁷

Az irredentizmusra jellemző toposzok sűrítve vannak jelen az utolsó bekezdésben. Az isteni elrendelés, az egységes nemzet, az egynek megtartott haza, az üldözött, szenvedő magyarság megaláztatása, szenvedésében is felsőbbrendűsége, a gögös ellenség képe. A legtöbb toposz a keresztény Magyarország nemzeti – történelmi narratívájából lett kiemelve és aktualizálva. A csonkítás motívumát és az irredentizmust a történelmi fejlemények hívták életre, amelyek akkor újszerűségüknek és aktualitásuknak köszönhetően alkalmasak voltak a tömegek elérésére és lelkesítésére. Ami később tartalmát veszített szlogenné alakult, az első években a reményt és a hitet táplálta az emberekben.

¹⁸⁵ Rákosi, Jenő: *Irredenta* In: *Vérző Magyarország*, szerk. Kosztolányi Dezső, Budapest, Osiris Kiadó, PIM, 2020 S. 20

¹⁸⁶ Ebd. S. 21

¹⁸⁷ Ebd. S. 21

A *Vérző Magyarorszá*g antológiában megjelent novellákon és lírai alkotásokon kívül 1919 és 1990 között nem születettek olyan kiemelkedő irodalmi művek, amelyek képesek lettek volna segítséget nyújtani a társadalomnak a veszteség, a gyász feldolgozásában. Amik megíródtak, azok vagy parabolikusan (erdélyi transzilvanizmus alkotóinak az írásai) vagy az ellenséggépre (minden rosszért, ami velünk történt, azért más a hibás) épülő, egyszerű sematikus struktúrára voltak felépítve. Kuncz Aladár *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* című írásában 1928-ban ezt a hiányt azzal magyarázta, hogy: „Ahhoz, hogy az írók a mai Erdélyt megírják, mindenekelőtt szükséges volna a világháború művészi átélése. De erre talán nincs meg a kellő távlat.”¹⁸⁸

A rendszerváltás után sem íródtak olyan jelentős szépirodalmi alkotások, de filmek és színdarabok sem, amelyek műtfeldolgozó alkotásokként láthatóvá és érthetővé tették volna az első világháborús történeteket és azt követő eseményeket. A kilencvenes években újra kiadott Wass Albert könyvek sikerének az volt az oka, hogy újra életre hívták, felidéztek a háború alatti atrocitásokat, a trianoni döntés traumatikus következményeit. Ezek az írások azonban kellő mélység nélkül nem voltak alkalmasak a múlt feldolgozására csak a fájdalom felidézésére.

A következő fejezetben azt vizsgálom, hogyan jelenik meg Trianon emlékezete egy kortárs magyar írónőnél, hogyan próbál megbirkózni egy olyan nehéz feladattal, mint a két világháború közötti erdélyi múlt feltárása.

9. „Mert száz esztendő azért biztosan kell...” - műtfeldolgozás Tompa Andrea *Fejtől s lábtól* című regényében

„Mert száz esztendő biztosan kell, hogy kimenjen minden harag és düh, s olyasmi. S főleg, hogy azokkal menjen ki, kik tanúskodtak, s szemükkel látták a nagy összeroskadást s mindent, szomorúságot, haza vesztését.”¹⁸⁹

Amikor ezt a mondatot a regény egyik főhőseivel kimondatta az író, csakis irónikusan gondolhatta, hiszen éppen száz év távlatából tudta, hogy még egy évszázad sem volt elég a sérelmek feldolgozására, még mindig itt van velünk a harag, a düh, a szomorúság. Még most is olyan érzelmek kapcsolódnak ehhez az eseményhez, amelyek a veszteségnek az el nem fogadásából táplálkoznak.

Tompa Andrea a *Nekem Trianon* című interjújában arról beszél, hogy a múltat csak úgy tudjuk

¹⁸⁸ Kuncz, Aladár: *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, Nyugat, 1928/ II., S. 501-508

¹⁸⁹ Tompa ,Andrea: *Fejtől s lábtól*, Budapest, Jelenkor, 2018, S.

feldolgozni, ha a veszteségeinket számba vesszük és közben tovább tudunk élni a jelenben. Ehhez, szerinte, az egyénhez hasonlóan, a társadalomnak is be kell járnia egy gyászfolyamat legfontosabb stációit. Tudomásul kell vennünk, hogy ha valaki meghal, vagy valamit elvesztettünk és ennek a történésnek a saját életünkben, a társadalom életében is oda kell kerülnie, ahová jár, ahol a helye van. Ebben a folyamatban akadályoznak meg minket a politikai akciók, amelyek Magyarországon és Romániában is a traumát reaktiválják, jelenidejűvé teszi. Sokan úgy értelmezik ezeket az üzeneteket, hogy a dolgok helyrehozhatóak, él egy lelki revízió vágya, de néha még visszacsatolásról is szó esik. Nagy-Magyarország térképére való utalások a dolgok helyrehozhatóságának esélyére utalnak és a múltfeldolgozásban visszavezetnek a starvonatra. Az elmúlt száz év arra kellett volna megtanítsa, hogy az események nem visszafordíthatóak. Egy jó pár évtized kiesett ebből a múltfeldolgozási folyamatból, és az utóbbi harminc év sem kedvezett annak, hogy oldódjon a feszültség és a fájdalom. A Trianon-kérdés újból a politikai térbe került, vagy a revizionista politika tárgyává, vagy elhanyagolt, – tulajdonképpen nincs is – kérdéssé vált. A jelenben a feladatunk az lenne, hogy ismerjük meg ezt az eseményt, értsük meg mi történt, mi vezetett idáig és hogy alakultak az események utána. Az író ezt az ismerethiányt szeretné pótolni, hiszen ez a hiány csak abban segít, hogy ne legyünk képesek feldolgozni a múltunkat.¹⁹⁰

Tompa Andrea úgy ír, úgy pótolja a tudáshiányt Trianonról, hogy eltávolodik mindattól, amit írtak róla. Nem használ közhelyeket, a regényben előforduló toposzok szimbólumok a szöveg- és a tartalmi kontextusban újraértelmeződnek, jelentéstöbbletet hordoznak. A regényben lebontja az emlékezetpolitikában jelenlévő Erdély képét, amely szerint itt döntően magyar nyelvű és etnikumú lakosság él és egy etnikailag, nyelvileg és vallásilag összetett világot rajzol meg. Ebben a világban a főszereplők önértelmezése, identitáskeresése nem feltétlenül egyértelmű.

9.1. A regény cselekménye

A Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben című művet nevezhetjük nagyregénynek, de realista lélektani regénynek, vagy akár fejlődésregénynek is. Cselekménye az 1910-es évek végén indul és az 1920-as évek végéig követi a hősök életének alakulását egy olyan korban és színhelyen, amelyet eddig kerültek a szépirodalmi írások témájaként. Az alcímből tudjuk meg, hogy a helyszín Erdély és a főhősök orvosok, ugyanakkor a kettő szó egy archaikus, stilizált nyelv használatát vetíti előre.

A cselekmény egy levéllel indul, amelyet a férfi főszereplőnek ír az édesapja, egy barcasági reformárus magyar, királyi aljegyző. Már maga a levél egy helyzetjelentés az erdélyi és budapesti intellektuális réteg közti versengésről, Wiennek, Budapestnek és Kolozsvárnak, mint egyetemi és

¹⁹⁰ Tompa Andrea-Nekem Trianon. You Tube-énbudapestem 16.06.2020

fővárosoknak a hierarchiájáról. A fiában a nemzeti öntudatot erősíteni kívánó apa büszkén írja le az Erdélyben uralkodó szellemiséget és toleranciát a más nemzetiségekkel szemben, ugyanakkor utal a székelyekkel szembeni előítéletekre, kulturális különbségekre:

„Mert én azért irattalak állami gimnáziumba, hogy megtanuld az erdélyi szellemet, a nemzeti érzést, mely a saját vérének a szolgálatát helyezi mindig előbbre, s e mellett tiszteli a másik felekezetet, népet és nyelvet.(...) De kellett is ott dolgozni keményen, azon a fővárosi egyetemen, főleg nekünk, erdélyieknek, magyarnak, de kiváltképpen a székelynek, mert a székelyt ott butának s makacsnak mondják, s inkább afféle harisnyás paraszti embernek, s kisdég mindig is gyanúsán tekingettek reá.”¹⁹¹

Ez a társadalmi rétegződés, a fejlődésbeli különbségek felmutatása az iparosodás, az infrastruktúra, a közlekedés, a kultúra területén a különböző régiók között, végigvonul a regény teljes cselekményének a háttérben és hangsúlyozás nélkül rámutat az ország szétesésének mélyebb okaira. A nemzetiségek és felekezetek iránti tolerancia, amelyről Erdély valamikor híres volt és amelyről az apa dicsőhimnusz zeng, a gyakorlatban inogni látszik. „Én a szabad erdélyi szellem híve vagyok(...) Én a törvényt szolgálom, s mit a törvény kimond. De én odáig azért nem folyamodnék, hogy románokat tegyek rectornak, vagy görög katolikusokat vagy izraelitákat(...) mert szerintem ez az erdélyi magyar szellem rovására menne, mit nekünk legszentebb feladatul hagytak megőrizni.”¹⁹² Mielőtt az apát teljesen elítélnénk ezekért a gondolatokért, ne feledjük, hogy ez a levél egy bemutatása az akkori mentális struktúráknak ebben a témában. A zsarnok apa, amely ugyancsak nem volt ritkaság abban az időben, azon a helyszínen, ebben a levelében kijelöli a fia útját. Nem tanulhat Wien-ben, sem Budapesten. Annyit enged, hogy ne a jurista karriert kövesse, hanem orvos lehessen, de azzal a kikötéssel, hogy az apa által vásárolt, eldugott vidéki fürdőhelyen legyen orvos. A fiú, a regény egyik hőse, narrátora akkor még passzív, konfliktuskerülő, engedelmeskedik apjának és Kolozsvárra megy egyetemre.

A regény másik hőse egy, a fiúéval ellentétes karakterrel rendelkező eminens, határozott lány. Nagyenyedi zsidó családból származik, egyetemre szeretne menni, konzervatív szülei ezt ellenzik, ezért szakít velük és a zsidó hagyományokkal is. A két szereplő két külön narrátori hang, egyes szám első személyben meséli el a történeteket a regény két harmadában, egymással párhuzamosan. Ugyanabban a városban tanulnak, de teljesen különböző életvitelük van. A fiatal, ambiciózus zsidó lány beleveti magát a tanulmányaiba, ugyanakkor próbálja megismerni, megérteni a körülötte zajló egyetemi életet, a korabeli Kolozsvárt. Folyamatosan reflektál az észrevételeiről. Arról, hogy az

¹⁹¹ Tompa, Andrea: Fejtől s lábtól. Budapest, Jelenkor Kiadó, 2018, S. 10

¹⁹² Ebd. S. 12

orvosi egyetem „mily tetemes szegénységben tengődik”, vagy az orvostudomány erdélyi szintjéről, a gyermekhalandóságról: „Ez Európát tekintve nagy kirívó szám, mert nálunk halnak legkorábban. S még élén járunk a gyermeki halandóságnak is.(...) az elhalt 100 gyermekből 10 százalékát ha látta orvos. A többi úgy hal meg, hogy soha orvos nem tekintette. Hát ezt mondom én borzalmas s tetemes lemaradottságnak”.¹⁹³

A szereplők nem szándékosan, de a cselekményvonalhoz kapcsolódóan mégiscsak megismertetnek a multietnikus, toleráns és lendületesen fejlődő Kolozsvár szellemi életével, a egyetemi világ belső strukturájával, a professzorok elkötelezett munkájával, a budapesti és a vidéki, erdélyi fürdőkultúrával. Kultúrtörténeti szempontból is nagy jelentőséggel bír a regény. Olyan kérdéskörökkel foglalkozik részletesen, amelyek az akkori erdélyi millióban éppen megjelentek és nemcsak a tudományok képviselőit, hanem a polgári társadalmat is foglalkoztatták. A feminizmusról, a nacionalizmusról, a patriotizmusról, az orvoslásról, a homeopátiáról, a pszichoanalízisről, a plasztikai sebészetről, a szépségipar megjelenéséről nemcsak egyszeri alkalommal beszélnek a szereplők, hanem némelyik téma ismételten felbukkan rövid utalás erejéig a regényben. Ez az óriási tudásanyag úgy van beépítve a regény szövetébe, hogy nem nyomasztó, nem untatja az olvasót. Tudatos írói odafigyelés eredménye, amelyről így nyilatkozik a szerző:

„Fontos, hogy az ember sok mindent visszatartson, ami tudás, és aminek nem kell bekerülnie egy könyvbe, de éreznie, érzékileg tudnia kell a világát. A tudás csak háttér, valami háló, ami felett biztonsággal egyensúlyozhatok.”¹⁹⁴

A regény szereplőinek útjai már a harmadik fejezetben kereszteződnek, de élettörténetük még párhuzamosan halad. A háború alatt, már gyakorló orvosként találkoznak újból. A mentősként dolgozó női főhős egy fiatal lányt visz a klinikára, ahol a férfi szereplőnk sebészként dolgozik. Egy ikerszülést vezetnek le ketten, az anyaméhben fejtől s lábtól fekvő ikreket császármetszéssel segítik világra. A fárasztó éjszaka és egymásra találásuk után az orvosok is fejtől s lábtól pihennek az orvosi ágyon. Ugyanúgy, ahogy a fejtől s lábtól fekvő ikrek világra jövedele problematikus, a hasonló fekvésben ébredő orvospár kapcsolatának megszületése is kérdéses. A háború még azon a reggelen évekre szétválasztja őket. A valódi egymásratalálást a regény legvégéig kitolja az író. Előbb saját magukra kell találjanak, saját fejlődési útjukat kell bejárniuk. A férfi hős, aki előtt sebészi karrier állt, a frontra kerül, az ott átéltek hatására kiábrándultan feladja terveit, és fürdőorvosként próbál alkalmazkodni a megváltozott világrendhez. A lányból nem lehet egyetemi tanár, mivel az egyetemet

¹⁹³Ebd. S. 52.

¹⁹⁴ *Megkérdeztük Tompa Andreát.* Kovács Flóra interjúja. *Bárkaonline.*
<http://www.barkaonline.hu/megkerdezteuk/3463-megkerdezteuk-tompa-andreat>

áttelepítik Szegedre. Ő marad Romániában, gyerekorvosként dolgozik. Személyes sorsukat maga alá gyűrte a háború embertelensége.

A regény utolsó előtti fejezetében hőseink újra találkoznak több mint egy évtized után, a Kolozsvárról Budapestre tartó vonaton. A hosszú beszélgetés során elmesélhették volna egymásnak az addigi életüket, de ez végül nem volt szükséges: „De nemigen kell semmit se elbeszélni egyik a másikának. Miért. Mert mind eddig semmi nem volt még. Semmi. Egyáltalában nem is éltünk semmit. Csak én éltem, mondom, s csak te éltél, mondd. S akkor ez mostan idebenn elég, s akkor kezdődik valamely más élet.”¹⁹⁵ Az eddigi két külön narrátori hang találkozik, összeolvad, és az „énből” „mi” lesz, az egyes szám többes számra vált át. Az utolsó sorokban meghal, fölszámolódik a beszéd, a megérkezés a „mi”-hez fölöslegessé teszi a szót és a beszédet:

„De most már nem lehet többé úgy kezdeni a mondatot, hogy „én”, mert ezt az egyezséget kötjük, tehát akkor a múltból sem lehet beszélni(...) S akkor hogy mindég ki ki magában mennyi mindent össze filozófált s magyarázott, az is mind mostan semmi. Mert azok mind csak szók, olyasmi szók, mit a magános ember mondogat magának. Magyarázat, sajnálja magát, panaszol. De viszont mostan már nincs mit tovább mondani, a beszéd is meg van halva. Ezt is még jól el kellene magam, magunknak magyarázni, hogy miért nincs többé beszéd, s szó, de hiszen éppen ez az, nincsen, meg vannak holva a szavak, meg van holva kinek kinek a maga személye. S itten már mi vagyunk megérkezve, mi, s az olyasmihez nem kell többé sok szó s beszéd.”¹⁹⁶

9.2. A főhősök karakterének fejlődési íve a regényben

A két főhőssel, akikhez két külön narrátori hang van hozzárendelve, az 1910-es évek Erdélyében ismerkedünk meg. Sokmindent megtudunk róluk a cselekmény során, de a nevüket féltve őrzi az író, szándékosan hallgatja el. Az olvasás során nem is érezzük a hiányát annak, hogy nincsenek nevükön szólítva. A feszültségkeltésen túl, azt is célozza ez az írói szándék, hogy a szereplőket annak tekintsük, azzal azonosítsuk, amit ők mesélnek magukról. Olyan intenzitással élnek a történetben, hogy ez már önazonosság-tudatukat bizonyítja. Nincs szükségük névre, amikor önmagukra, a velük történetekre reflektálnak és magukról beszélnek. Ugyanúgy, ahogy mi sem nevezzük néven önmagunkat, amikor saját magunkról gondolkodunk vagy elmesélünk valamit.

Az okos, céltudatos, határozott zsidó lány és a határozatlan, sodródó székely fiú nem önteltségük miatt vannak magukkal elfoglalva, hanem magányosságuk és a világban való járatlanságuk miatt. Fejlődniük kell, ehhez önreflexió és a történetek önmagukon való átszűrése szükséges. Karakterük ellentétes, azonban hasonló helyzetekbe kerülnek többször is. Nemcsak a két főhős jelleme ellentétes, hanem külön-külön is egy

¹⁹⁵Tompai Andrea: *Fejtől s lábtól*, Budapest, Jelenkor Kiadó, 2018, S. 525

¹⁹⁶Ebd. S. 541

kettősség feszül bennük. A lány tudja magáról, hogy okos, céltudatos, azt is, hogy nem túl szép: „Én magamat igen józan szemlélettel veszem tudomásul a tükörbe, hogy ki néz reám ottan. Ugyanúgy, mintha néznék egy másik embert, vizsgálom őt – orvos vagyok, nem szabad hazudni. Kegyed kérem, olyan átlagos, meg se igen lehet jegyezni.”¹⁹⁷

Szeretne nőiesebb, lazább, elegánsabb lenni, hasonlítani egyetlen barátnőjére, Gadó Lillyre, aki röviden feltűnik a regényben, a szép, sikeres, okos nő típusát megjelenítve. Talán csak azért jelenik meg, hogy felkeltse a nőiesség iránti vágyat a hősnőben. Ebből a kettős én-képből fakadó vívódás az *Arcképzés* című fejezetben van őszintén és hitelesen kifejezve. A lány látja, hogy arckifejezése „kemény s makacs, dacos” és azt is tudja, mit kell tennie, azért, hogy vonzóbbá váljon: „...hogy énnekem csakis az arcom meglágyítása az első s legfőbb feladat, mint énnekem tenni kell majd az életben, ha elhelyeztem magam. S nem csak hogy a képen, hanem mindennaposan, mikor is az emberek között járok.(...) Csakhogy én azt be igen szeretném tudni, hogy az embernek hogyan kell meglágyítania az arcát belülről.”¹⁹⁸

Mindkét szereplő karakterében és életében egy fejlődés követhető nyomon, ezért a regényt Bildungsromanként is olvashatjuk. A fiú estében feltűnőbb a fejlődés, mint a lánynál. Az első fejezetekben egy sodródó, határozatlan, az életet élvezni vágyó, nem túl törekvő fiút ismerünk meg, aki az egyetemi évek során egy-egy kiváló tanárjának is köszönhetően céltudatos, felelősségteljes fiatalemberré válik. Jellemfejlődése annak is köszönhető, hogy bizonyítani akar apjának, aki soha nem értékelte és nem hitt a fia képességeiben, ugyanakkor meg akart felelni annak a hitnek, amelyet a tanárja helyezett belé. Önreflexiói a megélt tapasztalatokról új, mélyebb dimenziókat nyitnak meg a lelki fejlődésében. Felismerve saját képességeit tehetséges szobrászra válik, az ígéretes karrierjét azonban kettőtöri az első világháború. Az általa végzett életmentő csonkítások, a frontvonal, a háború szörnyűségei lehetetlenné teszik, hogy továbbra is sebészként dolgozzon. Nem ítélkezik az eseményekről, csak beszámol, józan hangon elbeszéli a háború szörnyűségét. Amikor már túl drámaivá válna a narráció, akkor valami banális témára vált, egyensúlyozva a nagy igazságok kimondását.

Egyikük élete sem úgy alakult, ahogy tervezték, ahogy elgondolták, a történelem átírta a sorsukat, azonban mégsem tehetetlen áldozatként jelennek meg. Nem a fatális sors jelöli ki az életútjukat, hanem mindennapi véletlenek, találkozások. Úgy tűnik, életük nem a saját döntéseik alakítják, hanem mások döntenek országok és embersorsok fölött. A két főhős nem dramatizálja a történeteket, hanem élnek tovább, másképpen, a megváltozott világban. Az írói szándék itt nyilvánvalóvá válik: a két orvos nem áldozata a változásnak, hanem benne élnek a változásban, ez történik velük. A lány nem panaszkodik a románok Kolozsvárra való bevonulása miatt, hanem tényként említi, hogy ez miatt szűnt meg a gyorskocsizás. Reflektál, elgondolkodik arról, amiről senki nem beszél: „...s magától senki se mondja, nem akarja magát szánt szándékkal emlékeztetni. Hogyan jöttek be, kérem. Vidáman, hogy akkor most övök Erdély fővárosa, megszerezték a koronán a legfőbb gyémántot, vagy részegen s

¹⁹⁷ Ebd. S. 341

¹⁹⁸ Ebd. S. 231

fosztogatva, mint az alsóbbrendű népek, vagy csak úgy közönnnyel, mint ki a parancsot hajtja végre. Vagy mint ténylegesen egy culturnép, büszkén. Na azt nemigen hiszem, hogy culturnép.”¹⁹⁹

Ezekre a mellékesen feltett kérdésekre nem kapunk választ a regényben, talán az a szerepük, hogy minket is gondolkodásra készítsen és a történelem által igazolt válaszokat idézze föl.

9.3. A Té – szindróma metaforája a regényben

Tompa Andreának egyik legnagyobb teljesítménye, hogy ebben a regényében egy új perspektívából, finoman, frusztráció nélkül közelít meg és tárgyal egy olyan kérdéskört, amiről eddig a szépirodalomban, éppen a téma kényessége és buktatói miatt, nem születtek jelentős alkotások. Lenyűgöző érzékenységgel, egy erdélyi szerző hitelességével idézi azt az életérzést, hangulatot, amellyel az erdélyi magyarok a történeteket fogadják, a háború és a békeszerződés által felborított személyes sorsok tragédiáját. A szerző minden sértődöttség, frusztráció, trianoni siránkozás nélkül ír a kisebbségi sorsról 1919 és 1939 közötti időszakot felölelően. Tompa Andrea előtt erről még nem írt senki. Trianon minden ideológiai vitától lecsupaszítva jelenik meg és ténylegesen érthetővé válik, hogy miért voltak traumatikus, drámai következményei nemcsak egyének, hanem intézmények, városok, közösségek számára is. Nem visszatekintően, moralizálva, nem is az eseményeket értelmezve mutatja be a történeteket, hanem a hősök benne élnek a sorsfordító történelemben, saját életükben tapasztalják meg. Nem az eseményekre reflektálnak, hanem a saját maguk válaszára az adott kihívásokra. Ennek ismeretében tárgyilagosan, okosan és érzékenyen szembesülnek (és szembesítenek minket is) a múlttal, bejárják a gyászfolyamat állomásait, megkeresve a megbékélés és elfogadás útját. Tompa Andrea így vall írói szándékáról:

„Azt szerettem volna, hogy ezek a hősök megéljék az első világháborút, és megéljék, ne szemléljék, kívülről reflektálják, hanem megéljék Trianont. Erről belülről tudjanak gondolkodni vagy inkább csak érezni, ne reflektáljanak valami eseményre, amely fejük fölött, s rajtuk kívül történik, hanem hogy ők bekerüljenek a sodrásba, s ők valamely módon – benne álljanak az időben, s éljék meg azt, hogy mi van velük.”²⁰⁰

A regény utolsó 2-3 fejezete megvilágítja a többi fejezetben tárgyalt problémákat, válaszokat találunk arra, amit talán eddig nem értettünk és nem tudtunk elhelyezni a történet kontextusában és

¹⁹⁹ Ebd. S. 424

²⁰⁰ *Megkérdeztük Tompa Andreát.* Kovács Flóra interjúja. *Bárkaonline.*

<http://www.barkaonline.hu/megkerdeztuek/3463-megkerdeztuek-tompa-andreat>

amit talán a hőseink sem tudtak hamarabb értelmezni. A Té-szinróma diagnózisa, tünetegyüttesének felsorolása is csak a regény végén jelenik meg, ami arra is mutat, hogy egy hosszú érési folyamat, identitás- és válaszkeresés és változások által előidézett érzések megértése után lehetséges a kiengesztelődés a hősök egymásra találása.

A Té-szindróma megfogalmazásáig egy hosszú út, érési folyamat vezet. Az identitás és a nemzeti hovatartozás kérdésére a válaszkeresés a lánynál már az egyetem elkezdése után elkezdődik, amikor egy naivitással és ironiával átszőtt helyzetjelentést ír a kolozsvári egyetemről és ehhez kapcsolódóan el kezd gondolkodni a város és általában a régió és egész Erdély lemaradottságáról. A fényes jövő illúziója, miszerint a „magyarság nagy nemzet lesz, Európa egyik fényes jövőjű népes nemzete”²⁰¹ éles ellentétben áll a „borzalmas s tetemes lemaradottsággal”.²⁰² A nagy és erős magyarság eszmefuttatásához kapcsolódik a névmagyarosításokról való beszámolás, amelyhez nem mindig kapcsolódott pozitív töltet, ezért a lány családja nem élt ezzel a lehetőséggel. Józan, visszatekintő kritika is megjelenik itt: „De lehet, a család nem is akartak olyan irtóztatóan magyarok lenni az érzelmekben, mint ahogy minket a „kollégyomba” magyarnak egészen átneveltek.”²⁰³ A lány az iskolai nevelés hatására magyarnak érezte magát és jól kezeli a kérdést, nem problémázik ez miatt, jól érzi magát ebben az identitásában, még akkor is, ha számunkra ironikusnak tűnik ez a visszatekintő leírás: „Mert az iskolában mi oly gyönyörű nemzeti dolgokat vettünk fel, verseket, írásokat, történelmi dolgokat, hazafiságot, a forradalmat, hogy ott mindenki úgy érezte magát egyenlően és magyarnak.”²⁰⁴ A regényben később sem találkozunk ebből fakadó identitáskrízissel, hanem a lány liberális-toleráns gondolkodásából fakadóan egy tudatos döntés eredménye a nemzeti hovatartozás, annak ellenére hogy elfogadja és nem szégyelli zsidó származását. A regény elején erről így gondolkodik: „Csak a vallás mutatja meg, ki hová tart. Vagy ki a vallást leteszi, mint én is példának okáért, annak hogy lehet akkor megtudni, hogy miféle. Ő olyan, mint a nyelv, mit beszél, ha már a vallás el lett hagyva. Magyar s punctum.”²⁰⁵

A Kolozsváron megjelenő újságok és azok tartalmának ismertetése újból a nemzetiségi kérdésre fókuszál és feltűnnek a trianoni döntést már előrevetítő okok. Egyik ilyen ok az erdélyi magyarok és általában a magyar nemzet elismerésének hiánya Európában, a magyar nyelv kötelezővé tétele az elemi iskolákban, ami az Apponyi-törvény néven vált ismertté. A női főhős nem érti, hogy: „Miért ártalmas az oláh gyermeknek, ha tud magyarul írni s olvasni, kérdem. Elvégre ő is Magyarországon lakik, neki ezt tudni kell. Vajon ha fordítva volna, s mi kellene éljünk az ő Romániájukba, nem-e

²⁰¹ Tompa Andrea: *Fejtől s lábtól*, Budapest, Jelenkor Kiadó, 2018, S. 52

²⁰² Ebd. S. 52

²⁰³ Ebd. S. 54

²⁰⁴ Ebd. S. 54

²⁰⁵ Ebd. S. 59

kellene nekünk is románul tudni az ilyesmit, kérdem.”²⁰⁶ A kérdés a regény második felében kerül megválaszolásra, amikor a lány, már orvosnőként, a nemzetiségi kérdésen ismét csak felülemelkedve, a megfordult történelmi viszonyokhoz alkalmazkodva, megtanul románul, hiszen ahhoz, hogy a románokat tudja gyógyítani, a román lelket is meg kell ismernie. Már a Kőr hatására toleránsan gondolkodik, számára minden nemzet egyenlő, nem érdekli a *chouvén* beszéd. A háború előtti erdélyi oktatás helyzetének ismertetése a mai olvasóban önkéntelenül is egy rekontextualizációt idéz, valószínűleg az írói szándék is ugyanez, hiszen visszatekintve, a történelem ismeretében láthatjuk, hogy mindez megismétlődött, csak éppen fordított hatalmi viszonyok között.

Egy másik ok, amely a döntéshozókat befolyásolta, a magyar-román lakosság arányának a megváltozása. Az ehhez kapcsolódó korabeli újságcikkek tartalmának ismertetésével tájékoztat minket az egyetemista lány arról, hogy öszerinte, habár ő nem ért a politikához, elképzelhető, hogy megtörténhet az, amit a többi magyar lehetetlennek tart:

„De, hogy ez a románság, mondja továbbá az, mely tetemes számmal él itten Erdélybe, s immáron kettőször annyi van belőle, mint magyarokból, oly álmokat szövöget az ő nagy Romániájáról, melyben egyesítve lesz Erdély Romániával s Moldovával s Besszarábiával (...) s egyszer meg is történhetik, ha a mi hazánk meg találna gyöngülni, s széthullana kicsiny országrészekre, akkor. Mert akkor Erdély nem független lesz, mint még annak előtte, összegyeesítés előtt, hanem a sok oláh miatt csatlakozni akar Romániához.”²⁰⁷

A lány nem értelmezi, csak ismerteti a háború előtti, majd utáni erdélyi politikai, társadalmi, kulturális viszonyokat. Talán erőltetettnek tűnhetnek ezek az ismeretközlések, de éppen ezek alkotják annak a hatalmas tudásanyagnak egy részét, amely háttérként szolgál a szereplők tetteinek, döntéseinek. Ezek az információk szükségesek ahhoz, hogy az olvasó történészi szakmunkák nélkül is valamennyire megismerje a Trianonhoz vezető utat, és ráérezzen az egyéni sorsok mögött meghúzódó traumákra. A főhősök életének alakulása csakis ezeknek a mögöttes ismereteknek a fényében követhető. A női narrátor, habár az elején ő is döbbenettel, hitetlenkedve fogadja a döntés hírét, később céltudatosan keresi és találja meg helyét a megváltozott viszonyok között. A férfi narrátor, aki a háború után kezd gondolkodni az átélt borzalmakon, amelyek felfordították életét, passzívan reagálja le a politikai változásokat. A háború traumatikus élményének hatására visszavonul a hegyek közé, a szülőföldre fürdőorvosnak, ahol azóta is tartásra, támaszra lel: „Én a hátamat úgy neki tudom támasztani a hegynek s a szorosoknak, mikből minálunk tudvavevőleg éppen öt van, hogy a

²⁰⁶ Ebd. S. 56

²⁰⁷ Ebd. S. 57

legkényelmesebb pózban tudom a világot szemlélni ilyen módon.”²⁰⁸

Ő is reménykedik a döntés ideiglenes voltában és a revizionista remény is él benne, a túlélés ösztöne mégis ennek az állapotnak az elfogadására indítja. Románul tanul és berendezkedik a román vendégek fogadására is. Az apja ellen beszélve, aki beleőrült teljesen a döntésbe, mondja: „Felelem, hogy most nem egy betörés van, mint a háborúban, hanem egy világméretű döntés mirőlunk, ki tudja, meddig tart, míg a világ megtudja a mi nagy sebünket, s gyógyítani kezdi.”²⁰⁹

Hosszú évekig élnek a narrátorok az elrendezett, kompromisszumokra felépített életüket egymástól külön, de ez nem jelenti azt, hogy időközben nem fejlődtek volna. Mindkettő próbálja feldolgozni az eseményeket, legalábbis megbékélni a sorsukkal. A regény narratívája mértéktartó, nyugodt, kiegyensúlyozott, a narrátorok sorsa többször egymásbafonódik, drámai fordulatok nélkül követik egymást a fejezetek. Elfojtásokkal is dolgozik a szöveg, mindent nem tudunk meg, csak amit a narrátorok elmondanak. Ők pedig elég sok mindent elhallgatnak („s még mi minden”), vagy éppen később beszélnek róla. A kiváló kompozícióba bele lehet feledkezni, és habár ráérős a regény ideje, néhol hosszú, részletes leírásokkal (kutyaól készítésének művészete) nem válik unalmassá.

Feltűnő azonban, hogy az utolsó három fejezetben sűrűsödik a narráció, összefonódnak a szálak, és megvilágítódnak a regény elején, vagy közben felmerült problémák, a narrátorok megtalálják önmagukban és egymásban a választ az addig megválaszolatlan kérdésekre. A hősök felszállnak a vonatra, amely a beteljesülés, a válaszok felé, egymás felé viszi őket, így a vonatút az útonlevés és az önmagukhoz, az egymáshoz, a „mi”-hez való megérkezés metaforájává válik.

Így az erdélyi kisebbségi identitás kérdése is teljes súllyal jelenik meg ismét, amikor a férfi narrátor a vonaton azon gondolkodik, hogy mit is jelent neki Pest. Ambivalens érzései vannak: „ Nekem Pest nincsen többé.(...) Nem utaztam azóta, csak hol vágyakoztam, hol inkább gyűlölködtem iránta. Hol úgy éreztem, elhagyott, s kitett engem az uccára, hol meg, hogy ő is utánam sírdogál, de nem mutatja fájalmát, nem is szabad neki a könnyeket mutatni, mert az is meg van tiltva. Törvényileg. Mert még azt se szabad mondja, törvényileg is meg van szabva, hol meg lett pecsételve a sorsunk, annak a nevét.”²¹⁰

Vád és felmentés, megértés, ugyanakkor a törvény által megszabott elfojtás kényszere miatti keserűség feszül a férfiban. Az író sértődöttség nélkül viszonyul a veszteség, a kisebbségi lét kérdéseihez, azonban azt felmutatja, hogy a sértődöttség milyen súllyal nehezedett a határon túli magyarokra és ez az érzés hosszú ideig bénultságban tartotta őket.

²⁰⁸ Ebd. S. 492

²⁰⁹ Ebd. S. 406

²¹⁰ Ebd. S. 488

„...s kóstolom ezt a savanyú ízt a számban, mi nem hagy szabadon s nyugodtan gondolkozni, egészen el torzítja az elmét. Mert az egész gondolatom be lett kasznizva egy sötét odúba, sonnet ki nem tud tekinteni már a gondolat, s szabadon felszállni – mert ez a megsértődés. S mi mind meg lettünk sértődve erre az egész kis világunkra(...) S az egész Kis-Magyarországra is úgy meg vagyunk sértődve, s még aztán a további nagy hatalmakra, németre s osztrákra, ki belésodort ebbe az embertelenségbe, a világégésbe. S főleg a franciára, ki sorsunk el döntötte...”²¹¹

A szerző ironikus hipotézise, hogy száz esztendő kell ahhoz, hogy kimenjen minden harag és düh azokból, akik vesztesei voltak ennek a döntésnek, nem igazolódott be.

A sértődöttség savanyú íze még ma is intenzív, mint ahogy az is, hogy egy külföldi magyar egyszerre érzi magát „alább s feljebbvalónak”. Ez az érzés azonossá válik a *haza vértanúja* toposszal: „...ott van még a rettentő gög, hogy mégiscsak mi volnánk a haza vértanúi”.²¹²

A szerző nagyon jól ismeri az erdélyi magyar kisebbség lélektanát, a Té-szindrómát, amely konzerválódott és hosszú évtizedekig latens állapotban létezve megkeményedett és feldolgozatlanul nyomaszt ma is. A férfi narrátor fogalmazza meg és szedi számba ezt a tünetegyüttest:

„Kezdek gondolkozni magamban. Hogy mikor mondtam nekik először azt, hogy „ők”. Hogy széjjel választottam magam tőlük, egy buta s hazug határ mentén. S ki ide esett, az lettünk „mi”, s ki oda, úgy nevezzük „ők”. Vajjon annak előtte nem ugyanígy beszélgettünk, kérdelek. Magunkban meghúzva a határt. Erdély s nem Erdély. Vagy az más, mikor mi húzzuk a határt magunkban. Ki nem idevaló, annak most úgy mondjuk, anyaországi. Vagy ez a betegség hatása rajtunk, hogy így elferdült a látásunk. A betegségé, mit magamban úgy nevezek, a Té – szindróma. S tünetei. Depressio. Melancholia. Tehetetlenség. Lelki nyomottság. Magányba fordulás. Önleértékelés. Borúlátás. Testi s szellemi meddőség. Té – azon helyről nevezve, hol sorsunk meg lett pecsételve.”²¹³

Ha nem is mindenik tünet, de némelyik ma is határozottan felismerhető az erdélyi magyaroknál, akik sem Romániához, sem Magyarországhoz nem tudnak tartozni, ami az identitásukat illeti, hanem egy sajátos erdélyi magyar identitást alakítottak ki maguknak. Ezek a mélyen eltemetett, fel nem dolgozott fájdalmak jelentkeznek néha a Té – szindróma némelyik tüneteiben és találnak nyelvi megfogalmazásra a mai magyar emlékezetpolitikában megjelenő traumatikus Trianon-képben. A mitizáló megközelítés azzal a veszéllyel jár, hogy lehetetlenné teszi a gyógyulást, a kiengesztelődést, a továbblépést. A regény éppen erre szeretné felhívni a figyelmet.

²¹¹ Ebd. S. 490

²¹² Ebd. S. 495

²¹³ Ebd. S. 495-496

9.4. Klasszikus toposzok újszerű felhasználása a regényben

A klasszikus magyar nemzet és haza fogalma, habár jelen van a regény történelmi háttérében, már a második fejezetben elveszíti egységes jellegét, amikor a kolozsvári orvosi egyetem rektora megnyitó beszédében, a transzilvanizmus szellemében célul tűzi ki az új, tudós nemzedék felnevelését: „Erdélynek a maga kulturáját, értelmiségét és tudományos életét kell saját erőiből megteremtenie a honi egyetemén(...) - Mi tehát vad Kelet népei lettünk a fővárosok szemében. Igenis! Vállaljuk!”²¹⁴

A több nemzetiséget és különböző régiókat magába foglaló és két fővárossal is rendelkező Magyar Királysággal mintha nem tudnának mit kezdeni a regény szereplői a mindennapokban. Egy közös hazában, államban élő, közös nyelvet beszélő, közös kultúrával rendelkező nemzet részeként az erdélyi magyarok identitásának kérdése már a trianoni döntés előtt tematizálva van a regényben. A háború és a békeszerződés után hangsúlyosabban és más perspektívából lesz a hovátartozás újból a narrátorok önreflexiónak tárgya. A szűkebb pátria, Erdély sorsa, lemaradottsága, lakosságának nemzetiségi, nyelvi összetétele, az erősödő patriotizmus visszhangja a korabeli sajtóban, a társadalomban és a kulturális életben a női főhős narrációjában tükröződik a regény első részében. Több fejezeten át történnek az események, a két főhős átéli a háborút, a békeszerződés utáni nehéz időket, alakalmazkodnak a megváltozott viszonyokhoz. Mindezekről a társadalmi és személyes drámai eseményekről úgy tudósítanak, hogy nyoma sincs az ítékezésnek, nagy érzelmi megrendüléseknek. Tárgyilagosan közlik, hogy éppen miről mit gondolnak ők személyesen, mit mondanak ugyanerről mások, majd azt is logikusan megindokolják, hogy miért hoztak bizonyos döntéseket életük fordulópontjain. A Trianon-irodalomban eddig jelenlevő toposzok, szimbólumok, metaforák a narrációba úgy vannak beépítve, hogy elvesztik a patetikus jellegüket. A Trianoni-döntés utáni társadalom-lélektani jelenségekre, személyes sorsokra, tragédiákra adott logikus magyarázatok részeként jelennek meg, érzelmesség nélkül.

9.4.1. *Haza – nemzet* motívumának összefonódása a regényben

Éles ellentétre világít rá a női narrátor akkor, amikor az orvostudomány és az erdélyi orvoslás lemaradottságáról, a gyermekhalandóság magas számáról és a következő bekezdésben már a kalendáriumban olvasható, magyarságot dicsőítő írásról tudósít: „...hogy a magyarság nagy nemzet lesz, Európa egyik fényes jövőjű népes nemzete. Ugyanis Magyarországnak az elmúlt 100 évben a lakossága megnőtt 100 millió emberről több mint 19 millióra. 19 millió magyar ember! Hát az igen

²¹⁴ Ebd. S.29

csodálatos.”²¹⁵

A nagy, fényes nemzet motívumát az „az igen csodálatos” megjegyzés ironikusan értelmezi, annál is inkább, hogy előtte tudósít a borzasztó nagy lemaradottságról. Ugyancsak itt jelenik meg a beolvasztó nemzetpolitika tematikája: „Itten ebbe a mostani nagy és erős magyarságba belészámít az is, ki magát magyarította név által.”²¹⁶ Az iskola is betölti szépen a feladatát, neki a dolga a magyarnak nevelés.. A negyvennyolcasok a „kollégyomba” a dícső nemzeti múltat elevenítik fel, amellyel minden iskolás azonosulni tud. Még mielőtt a mély, hazafias érzések eluralkodnának, még ha ironikus töltettel is, a regényben, megjelennek a szűkebb pátrián belüli konfliktusok csírájának leírásai. Ismét csak eltávolodva a személyes ítéletalkotástól, állásfoglalástól, a női narrátor arról tudósít, amit és ahogy az újságok írnak az

Erdélyben élő nemzetiségi összetételről és törekvésekről. Ezek a tudósítások előrevetítik Trianont. A románokból már kétszer annyi van Erdélyben mint magyarból és álmokat szövögetnek a nagy Romániáról. A román kisebbség magyar nyelven tanulása is problémákat vet föl. Fölmerül a Haza széthullásának és Erdély elvesztésének a lehetősége is. Ebből a helyzetjelentésből kiderül, hogy Erdélyt már nemcsak kizárólagosan a magyarok tekintik hazájuknak. A háború előtt azonban még nem kell osztózni a hazán. A női főhős racionálisan dönt az identitásáról. A vallás neki nem irányadó és már szakított a konzervatív zsidó családi hagyományokkal, százmazásának tudatában dönt a nemzetiségi hovatartozásról. Mivel a magyar nyelvet beszéli, ezért magyar. Szekularizált magyar zsidóként tisztában van identitásával és ráadásul nőként próbál érvényesülni a férfiak által dominált tudományos világban. A háború felforgatja nemcsak a narrátorok személyes sorsát hanem az egész országot is, és a Trianoni-döntés a haza és nemzet viszonyát írja át egészen sajátosan Erdélyben.

Ezzel kapcsolatban sorolja fel a női narrátor azokat a szempontokat, amik szerint eddig el volt döntve, ki az erdélyi:

„...máskor meg éppen mi is így gondolkoztunk. Mi is mondjuk, egyik erdélyi, másik nem. Valaki erdélyi vagy nem, azon nem lehet változás, az születési kérdés.(...) Mi is úgy mondtuk, nem ide valósi. Pedig tisztán magyar, csak példának okáért budapesti illetőségű vagy Dunán túli. Nem a miénk, nem a mi fajunk, így kezdtünk gondolkozni. Mert az erdélyi faj is milyen. Nagyon nézi a származást. Magyar vagy székely, vagy ugye csángó, csak éppen erdélyi legyen.”²¹⁷

A békeszerződés után a románok kezdik alkalmazni ugyanezeket a szempontokat. A Kitelepítő

²¹⁵ Ebd. S. 52

²¹⁶ Ebd. S. 53

²¹⁷ Ebd. S. 377

Kormánybizottság megvizsgálja, ki az idegen. Amelyik magyar nem Erdélyben született és 1914 után települt be, az nem maradhat, de az az értelmiségi sem aki nem esküszik a román királyra és trikolorra. A szerző hihetetlen visszafogottsággal, minden dűhtől és keserűségtől mentes, objektív hangot kölcsönöz a narrátornak amellyel ez elmeséli a deportálások történetét. Valós, létező személyek történetei ezek, akiknek el kellett hagyniuk Erdélyt (az egész orvosi egyetemet tanári karral együtt átköltöztették Szegedre), vagy akik maradtak és mghurcoltatásban volt részük. Egyesek börtönben haltak meg, mások nem tudván feldolgozni a traumát, öngyilkosságba menekültek. Hevessi Imre professzor öngyilkosságának a leírásában felfedezhető az érzelmi megrendülés, a fájdalom, amit a női főhős érez. A hozzá közel álló valamikori tanárát, már orvosként ő szállította be a kórházba. Küzdött az életéért, de már nem tudta megmenteni, csak fogta a kezét, amikor beállt a halál. Ebben a történetben, amely éppen március 15-én esett meg, több toposz fonódik össze. A szenvedő magyar nemzet képviselője, aki éppen egy magyarrá vált zsidó, kokárdával a mellén, a nemzet szent ünnepén lett öngyilkos. Így tiltakozott, hozott megváltás nélküli haláláldozatot.

„Mert ezen a szent ünnepünkön nálunk tiltva volt már minden, ünnepség, lobogó, szavalás, a szent magyar himnusz, beszédek nyilvánosan, magyar táncok, vonulás,gyülekezés.”²¹⁸

A női narrátor itt már nagyon elgondolkozik: „Hogy egy ilyen kis zsidó ilyen nagy magyar legyen ebben a kisebbségben, ahogy ma mondják nekünk, az embert igen meggondolkoztatja.”²¹⁹ Érezhető az írói szándék is, amely a szereplők döntéseinek okát próbálja megértetni. Az *Élet és Irodalomban* így nyilatkozik ennek a történetnek a jelentőségéről az író: „

„Nekem viszont íróilag az volt a kérdésem, hogy fáj-e nekem az, amit leírok hőseim sorsával kapcsolatban. Az, hogy Hevessi Imre zsidó származású egyetemi adjunktus öngyilkos lesz Trianon után direkt március 15-én, kokárdával a mellén, nekem személy szerint fáj-e. Ha nem fáj, akkor valami nem működik. Ezt a fájdalmat próbáltam megírni.”²²⁰

Fájdalom érezhető ki a férfi narrátornál akkor, amikor arról beszél, hogy a háborúban megéltekről, a békeszerződésről, a románok bejövételéről, a haza elvesztéséről soha nem beszélt az apjával: „Nem szoktuk a beszédet, csak magunkba zárva hordozzuk gondolataink, s őrlődünk a kételyek malmában.”²²¹ Az apa egyébként az a szereplő a regényben, aki a leglátványosabb fejlődésen megy

²¹⁸ Ebd. S. 432.

²¹⁹ Ebd. S. 434.

²²⁰ „Ott lehettem volna, tehát ott is voltam”-Károlyi Csaba beszélget Tompa Andreával: *Élet és Irodalom*, LVII évfolyam, 27.szám, 2013. július 5.

²²¹ Tompa, Andrea: *Fejtől s lábtól*, Budapest, Jelenkor Kiadó, 2018, S. 390

át, ez azonban nem jó irányba vezet. A tragikus történelmi fordulatot nem tudja feldolgozni, addig hordozza magában, amíg annak a súlya az örületbe kergeti. Trianon nevét ki sem ejti soha: „Apám a legrövidebb utat választotta, mert örökre megharagudott a világra, mely őt becsapta, s tőle minden reményt elmart.(...) Előbb a háború, aztán meg ez a nyomorúság, gyász, mondotta, soha néven nem nevezve, mi történt, mintha csak olyan bűn lett volna elkövetve, mit kimondani sem lehet.”

A fiú élete is megváltozik, de ő képes önmagát meggyógyítani és célul tűzi ki a az emberiség hatalmas, bomló sebének, amelyet az magán ejtett, az ellátását, gyógyítását. Keresi a két nemzet együttélésének a lehetőségeit. Az ő viszonyulása ehhez a tragédiához a járható utat mutatja, míg az apa letargiája, önsajnálata, dűhe az országfoglalók iránt, amely a mai társadalomban is felismerhető, be nem fejezett gyászfolyamatban él tovább.

A férfi narrátor elhatározza, hogy az ő fürdőjében nincs helye a politikának, a békesség kedvéért. Sőt, száz évig sem lesz politizálva arrafelé. Igaza lett, itt újból megjelenik a szerzői ironia. Majdnem száz évig nem lehetett ezt a témát említeni sem. 100 év elteltével Trianon újból a nemzetpolitika részévé vált.

A *Pest felé, kérdelem* című fejezetben, a regény vége felé, megválaszolásra kerülnek az orvos részéről addig ignoráltak tűnő, de a háttérben ott feszülő kérdések. Egy érési, tapasztalati folyamatra volt szükség ahhoz, hogy saját maga találja meg a válaszokat, a megoldásokat. A kisebbségi lét keserősége, a Pest iránti ambivalens érzések, a menni vagy maradni döntés súlya, az idegenség érzése az új-régi hazában és a Csonka-Magyarországon, valamint a máig tartó sértődöttség a történelem igazságtalansága és a nagyhatalmak döntése miatt, összesűrítve van jelen ebben a fejezetben. A Trianon-kérdés teljes súlyával nehezedik az olvasóra és amikor már drámaivá válna a hangulat, vigasztként és megnyugvasként a férfi narrátor megidézi a fekete fenyvesekkel borított hegyeket, amelyeknek neki támasztva a hátát ismét tudja, hogy mi a haza és ki tartozik ide, ki van benne ebben a hazában. Számára a haza új értelmet nyer, miután megvívta belső harcát a klasszikus haza és nemzet értelmezéssel. Az írói szándékkal azonosulva az orvost a haza szónak a tartalma és igazsága érdekli és nem elégszik meg a 19. századi definíciójával. Az ő világképében a haza fogalma képlékenyebbé, átjárhatóbbá válik. A Té-szindróma diagnózisának megfogalmazása után a drámai hangulatot mesterien oldja az író a nevetési járvány és a Drakula kastély leírásával.

A Trianon-irodalomban jelenlévő és a Tompa Andrea regényében megjelenő haza- és nemzetértelmezés között lényeges hasonlóságok ismerhetők fel. Diszharmonia érezhető abban, ahogy a két narrátor átélve a Trianont közvetlenül megelőző és az ezt követő éveket, azonosul az össznemzet fájdalmával, veszteségével ugyanakkor a megváltozott viszonyok fényében újraértelmezi identitását, próbálja defineálni a régi-új hazát és megtalálni ebben a helyét, feladatát. Kosztolányi hőse az Égi jogászban ugyanúgy teszi a dolgát a háború után, ugyanúgy elfojtja a személyes fádalmát mint a férfi narrátor Tompa regényében. Az orvosnak is fáj az emberiség saját magán ejtett sebe, a

nemzet megaláztatása, de képes túllépni rajta. János beleőrül a személyes megaláztatása és a haza elvesztése miatt érzett fájalmába, ezért sorsában az orvos apjának a sorsát, de más szereplők tragikus végzetét is felismerhetjük.

9.4.2. A *Querela Hungariae* toposza a regényben

Ez az erőteljes toposz, amely még török elleni harcok idejéből származik és már a korai magyar irodalomban megjelenik, végighúzódik a magyar történelmen és részévé válik a nemzeti, kollektív emlékezetnek. A bűnei miatt az ellenség által büntetett magyar nemzet végigjárva a szenvedés útját, reménykedhet a jobb, igazságosabb jövőben, amely a századforduló körül megvalósulni látszik. A történelem azonban felülírja ezeket a reményeket és Trianon után teljes intenzitással aktualizálódik ez a toposz a nemzeti politikában és a Trianon-irodalomban. Az ellenségkép változik, már nem Kelet felől van a magyar nemzet veszélyeztetve, hanem a nyugati nagyhatalmak szabdalják fel, kínozták meg a szenvedő, vérző Magyarországot. Az azonosulás a szenvedő Krisztussal erőteljesebbé válik és a

feltámadásba, az újraegyesítésbe vetett hit az irredenta irodalom egyik alapmotívumává válik.

A Fejtől s lábtól című regényben is jelen van a *Magyarország panasza* toposz, átalakult formában. A szerző benne akart élni a történetben, annak az idejében, ezért nem hagyhatta ki ezt az akkori társadalmi tudatban és irodalomban létező életérzést. A keresztény szenvedéstörténettel való párhuzam elveszíti a fontosságát, ez azzal magyarázható, hogy a narrátorok nem vallásosak, így ez a toposz valamennyire mítosztalanítva van. A történelmi valóság éppen elég ahhoz, hogy a nemzet, az ország szenvedését alátámassza. A női elbeszélő a Bánk Bán színházi bemutatóján, miután azon elmélkedik, hogy a vastag bokájú Melinda az Athletikai Clubba kellene járjon, hogy lesoványodjon, ugyanebben a kontextusba építi be a szomorú, magyar történelem toposzát, utalva a történelmi folytonosságra:

„S az ember csak nézi s nézi, s sír, hogy mily szomorú a magyar sors és történelem. Mennyi idegen hatalmak, de igazság, mi a nemzetnek jár, semmi. Az ember mikor nézte ezt a darabot, tisztára úgy érezte, hogy mostan is éppen ez van. Pedig hát ez egy történelmi darab, régen volt.”²²²

A kijózanodásról, reményvesztésről, a kis, árva nép magárahagyottságáról a férfi narrátor rezignáltan ír. Használja a korabeli irredenta irodalom nyelvezetét, gondolatvilágát, de mondatainak ironikus töltete van, mintha nemcsak a saját józan, hanem a közbeszédből átvett gondolatokat közvetítene:

²²² Ebd. S. 61

„Mert mi már itten nem leszünk visszacsatolva, gondolom, ha eddig nem. Mi itten bízunk kicsit magunkba s a magyar faj erejében, de nem volt az nekünk elegendő, hogy megváltozzék a sorsunk. S akkor mi hittünk a világnak az igazságában is, hogy a világ s főleg a mi szép Európa anyánk nem fogja így hagyni árva gyermekét, nem. Mert neki ez a kicsi ritka nép itten kell, ő reánk ügyel, s igazságunkért biza fog harcolni, mert mi is az ő kicsi fia vagyunk, s ő ügyel mindünkre, kicsi, nagy, hatalmas, gyenge s beteg, mindre ügyel, leányra, fiúra. Hát nem ügyel. Őneki aztán édes mindegy, vállát vonja. Nem ő dolga. Nem ő fia.”²²³

Az orvos, gyógyítói hivatásából fakadóan talán, de kilép a saját rezignált állapotából és felmutatja a gyógyulás útját. Az állandó emlékezés a tragédiára, a képzelgés a visszacsatolásról elrontja az embert. Az önsajnálát, az álremények dédelgetését ismét egy orvosi terminussal írja le, akárcsak a Tézindrómát. A szenvedélybetegséghez hasonlítja, amelyet csak nagyon erős akarattal lehet legyőzni és nagyon sokan nem képesek erre: „Nem lehet azt megérteni, mit fog az ember csinálni, mikor ily igaz tragédia sújtja. Egyiket felemeli, másikat pórba löki.”²²⁴

Ezek a tényszerű megállapítások akár útmutatásként is szolgálhatnak és nemcsak az akkori, hanem a mai magyar közösségek számára is. Bele lehet felejtkezni az emlékezésbe, lehet tovább éltetni Magyarország panaszait vagy tovább lehet lépni. A hazát meg lehet, meg is kell síratni, nemcsak „kövé dermedt tekintettel” őrizni a fájdalmat. Ugyancsak ebben a fejezetben olvashatjuk Tompa Andrea műtfeldolgozásra vonatkozó gondolatait, amelyet egy interjúban is megfogalmazott. A gyászfolyamatnak megvannak az állomásai, amit be kell járni, ahhoz, hogy megbékélhessünk a múlttal:

„S amikor a haza is meg lett rendesen síratva, kitelt a sok irdatlan gyászév, akkor megint elé lehet venni, mint elhalt embernek a képét, s akkor nézegetni, megint megismerkedni arcával, s kitenni, s mutatni az onokáknak, hogy lám, ki volt ő. Ez volt az édesanya. Ez volt a haza. Szerettük, megholt. S akkor lehet kezdeni emlékezni, s aztán felejtetni. Ez a dolgoknak a sorrendje, nem lehet okossággal s ravaszsággal úgy felborogatni.”²²⁵

Annak ellenére, hogy a szerző szándéka az volt, hogy ne legyen jelen idejű álláspont Trianonról a regényben, a saját üzenete egyértelműen megfogalmazódik a mai kor számára. Ez a helyes útja az emlékezésnek és csak így tudjuk Trianont, mint emlékezeti helyet torzítatlanul megőrizni a következő nemzedékek számára.

²²³ Ebd. S. 444

²²⁴ Ebd. S. 445

²²⁵ Ebd. S. 450-451

9.4.3. A *Csonka-Magyarország* toposzának orvosi kontextusba való helyezése

Ugyanaz a történelmi esemény, az országrészek elcsatolása jelenik meg Rákosi Jenő *Irredenta* című írásában és Tompa Andrea regényében is a csonkítás metaforája alatt. Rákosinál az anyaország és az elszakított részek viszonyát az utcai komédiások játékában megjelenő alak példázza, aki nem hagyja magát eltemetni. Ez a komédia azonban eltér a valóságtól. Európa, a nagy komédiás megtalálja a módját, hogyan temesse el legegyszerűbben a magyar hazát. Levágja végtagjait, megcsonkítja az ország testét, odadobja a kopóknak, aztán elvárja, hogy éljen tovább. Az írás egy fájdalmas, drámai hangvétellű vádirat Európa felé ugyanakkor jelen van benne a lázadás a döntés ellen és az isteni elrendelésbe vetett hit, hogy lesz feltámadás.

Tompa Andreánál ez a metafora az emberi test és az amputált testrészek, valamint az ország és az elszakított országrészek viszonyának ábrázolásában plasztikusan és életszerűen jelenik meg. A férfi narrátor sorsát a háború fordítja meg. Kezdő sebészként sebesült katonák testrészeit amputálja. A frontvonalban szembesül a csonkítások teljes borzalmával. Ennek következtében hagyja abba a szobrászatot. Az országcsonkítás metaforája személyes élményhez kapcsolódik nála, ezért magától érthetődően, minden dramatizálástól mentesen épül be az orvos narrációjába. A metafora súlyát a háborús sebesültek szenvedései és az országvesztés tragédiája adja.

„Mert itten minden le lett vágva, mondhatni. Amit csonkolni lehetett, az le lett amputálva, s helyére pótlás ugyan biza nem került. Fogták szépen a kést, egy hatalmas országnyi fejszét, s úgy kanyarítottak egy grandiózusan ezen a mi életünkön, s aztán máshová varrták, hová nem tartozik ez a testrész.(...) De az már igaz, hogy nemcsak végtagot, kezet s lábat lehet csonkolni, hanem bizony országot is. (...) A legnagyobb megcsonkítás esett meg, mi csak a magyarság testén eshet, hogy le legyünk vágva az édesanyáról, ami hazánkról, s oda dobva egy másik országnak. Fog-e az a levágott kéz valaha fogni valamit, ütni s simogatni, kérdem.”²²⁶

A kritikusok közül többen tetszett, hogy a mostanában divatos nyomasztó, szomorú regényzárás helyett Tompa Andrea a történetet a narrátorok egymásra találásával zárja. Mások éppen ezt kifogásolják. Az a tény is megérdemel egy gondolatot, hogy az egymásratalálás boldogsága után a hősök abban a korban és az akkori Erdélyben folytatják életüket, ahol élni az intellektuellek számára egy kihívás volt. Az a súlyos feladat állt előttük, hogy a „levágott kéz” gyógyulását elindítsák sok más névtelen hőssel együtt. A regénynek ez is egy üzenete: csakis a személyes trauma és veszteség feldolgozása után van remény a kollektív gyógyulásra, kiengesztelődésre.

²²⁶ Ebd. S. 355

10. Összefoglalás

A mai magyar társadalomban és hangsúlyozottan a határon túli magyar közösségeknél Trianonnal kapcsolatosan az emlékezet és a történelem szembenállása figyelhető meg. A magyarok, bárhol is éljenek a világban, misztifikálják és őrzik, ápolják azt a mágikus tartalmát, amely őket erősíti. A veszteségek miatt érzett fájdalom még 100 év elteltével is képes közösségeket egy határokon felüli nemzetté kovácsolni. Ezeknek a közösségnek a kollektív emlékezete tartja életben a Trianon-kultuszt és a Trianon-szindrómát is.

A békeszerződés bénító hatása után a magyarok nagy része revizionista hitben élt, remélve, hogy visszakapják hazájukat. Ekkor született meg a Trianon-irodalom, amely megpróbálta feldolgozni ezt a fájdalmat. A gyászfolyamat nem tudott befejeződni, a történelem nem hagyott rá időt. Nem is lehetett kiengesztelődni addig, amíg a társadalom és az irodalom képviselői is hittek a nemzet feltámadásában. Az igazi Trianont, az első világháborút sem tudták megírni, időben nem voltak még eléggé távol az eseménytől. Csak a személyes és kollektív fájdalmat, tragédiát próbálták megfogalmazni, kimondani egy-egy novella erejéig.

A magyar történelemnek voltak Trianon után is tragikus időszakai. A nemzet végigélt még egy második világháborút, az 56-os forradalmat aztán következtek a hallgatás évtizedei.

A rendszerváltás után, amikor már beszélni lehetett Trianonról, többnyire csak történészek és társadalomkutatók foglalkoztak a témával. A kortárs magyar szépirodalom tartózkodó volt ezzel a témával szemben. A Trianon-kultusz kialakulása és ennek a politikai térben való megjelenése megnehezítette ennek a témakörnek az elfogulatlan megközelítését és irodalmi feldolgozását.

A rendszerváltás előtt Trianon már éppen eltűnőben volt a személyes emlékezetből. A kollektív és kulturáli emlékezet még őrizte, de eseményként már majdnem elsüllyedt a történelem folyamában. Innen szakították ki az utolsó percben. Nem volt már élő, de nem volt halott sem. Felélesztették és újból fellángolt az emlékezete. Ezért születtek meg a lieux de memoire-ok, a Trianon-emlékezés helyei, az ünnepek, az emlékművek, a politikai diszkurzusok. A jelentős irodalmi alkotások azonban még váratottak magukra. Azok az írók, akik képesek voltak Trianont megírni, még hordozták a témát magukban. Egy évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy egy erdélyi származású író, Tompa Andrea egy belső olvasat felől felépítsen egy narrációt és ha nem is fájdalommentesen, de elfogultság, keserűség és düh nélkül elbeszélje nekünk, hogy milyen volt ott, akkor Erdélyben megélni Trianont.

A klasszikus toposzokat, a két világháború közötti időre jellemző irredenta szimbólumrendszert újszerűen építette be a narrációba, bizonyítva, hogy Trianonról, a nemzetről és a hazáról másként is lehet szólni. A kortárs prózában ma már történnek kísérletek arra, hogy valamiképp megtörténjen

ennek a tragikus veszteségnek a feldolgozása, lezárása. Ha összehasonlítjuk Trianonnak és következményeinek a megjelenítését Kosztolányi Vértő Magyarország című antológiájában és Tompa Andrea könyvében, láthatjuk, hogy a mai irodalom is képes újból elhelyezni és őrizni az emlékezetben ezt az eseményt, ugyanakkor képes segíteni abban is, hogy újabb lépéseket tegyünk a lezárás irányába.

A mai politikai diszkurzusban, a médiában megjelenő írásokban de a közbeszédben is megfigyelhetjük, hogy a száz évvel ezelőtti használatos toposzok, szimbólumok rekontextualizálódnak, tartalmilag minimális változtatással lesznek újból felhasználva. Mivel a kulturális, de a nemzeti emlékezet is állandó fejlődésben van, egy diszkrepancia érezhető a Trianonnak elavult formában való felelevenítése és a mai, igényesebb olvasói elvárások között. Tompa Andrea úgy helyezte el újra Trianont a nemzeti narratívában, hogy közben megőrizte és felfrissítette identitáserősítő szerepét a kulturális és nemzeti emlékezetben.

Ezzel párhuzamosan azt és érzékelhetjük, hogy Trianon még mindig egy olyan erős metaforaként működik a közbeszédben, olyan erős veszteség- és hiányérzetet, trauma-asszociációkat hordoz még mindig magában, hogy a közeljövőben, magyar nyelvterületen a kiengesztelődés, a lezárás nem tűnik megvalósíthatónak.

Könnyen elképzelhetjük azt, hogy milyen nagy szomorúságot érezhetett és mennyire osztozhatott, vagy osztozik akár ma is az írók fájdalmában az az olvasó, aki A *Vértő Magyarország* című antológiát olvassa. Azt is tudjuk, hogy a mai médiában, szociális oldalakon megjelenő írások, interjúk milyen irányban, milyen hatást váltanak ki. Érdekes témája lehetne egy tanulmánynak annak a vizsgálata, hogy milyen reakciókat vált ki szélesebb körben az olvasóknál, a fiatalabb generációknál a kortárs próza Trianont feldolgozó írásaival, és hogy milyen mértékben képesek ezek a regények befolyásolni a haza és nemzet fogalmáról való gondolkodást.

11. Zusammenfassung

Zum Anlass des 100 jährigen Jubiläums des Vertrages von Trianon wurde im Jahr 2020 in Ungarn sehr viel über diesem tragischen Ereignis geredet. Zusätzlich wurden viele Bücher dazu verfasst.

In dieser Arbeit präsentiere ich die Auswirkungen des Vertrages von Trianon auf die ungarische Gesellschaft und das Erscheinungsbild dieses Ereignisses in der Literatur zwischen den beiden Weltkriegen und nach der Wende 1989.

Zuerst verwende ich das Konzept der Erinnerungsorte vom französischen Historiker Pierre Nora.

Im Lichte der Theorien von kollektiven und kulturellen Gedächtnis von Maurice Halbwachs, Jan Assmann und Aleida Assmann betrachte ich näher, wie Trianon als „Lieux de mémoire“ in der heutigen ungarischen Gesellschaft funktioniert und weiterlebt.

Um diesen Entwicklungsprozess zu verstehen, ist es notwendig die geschichtliche Geschehnisse zu präsentieren sowie die politischen, gesellschaftlichen, wirtschaftlichen Gründe zu erläutern, die zum Verfall des ungarischen Königreichs geführt hatten.

Der Vertrag von Trianon hat die Geschichte der ungarischen Nation auf eine andere Ebene gelenkt und auch die Landkarte neu bestimmt. Dieses Trauma von Trianon erschien in den Werken von damaligen Schriftstellern und fand eine eigene, spezifische Ausdrucksform in der damaligen Literatur zwischen den beiden Weltkriegen.

Der Schwerpunkt dieser Arbeit liegt auf dem Vergleich dieser Ausdrucksformen, Symbolen, Topoi zwischen drei Erzählungen aus der Anthologie „Vérző Magyarország“ von Dezső Kosztolányi und in einem zeitgenössischen Roman „Fejről s lábtól“ von Andrea Tompa.

Die drei (aus der Anthologi von mir ausgewählte Schriftsteller, Mihály Babits, Jenő Rákosi und Dezső Kosztolányi geben in ihren Erzählungen dem nationalen Schmerz und der Trauer eine eigene Stimme. Das Leid wird erträglicher dadurch und es erscheint ein Hoffnungsschimmer, wenn sie definieren, was Patria, Natio, Gebietsverlust für die Ungarn bedeutet.

Fast 100 Jahre nach der Erscheinung dieser Anthologie greift eine, aus Siebenbürgen stammende Schriftstellerin, Andrea Tompa dasselbe Thema auf. Sie versucht aus einer neuen Perspektive den

ersten Weltkrieg und die Auswirkungen des Vertrages von Trianon auf die ungarische Nation aus Siebenbürgen durch die Geschichte von einem Arzt und einer Ärztin zu schildern.

Im letzten Teil dieser Arbeit analysiere und präsentiere ich, wie die Autorin die klassischen Symbolen, Begriffe und Topoi in Bezug auf Trianon neu bewertet und rekontextualisiert in ihrem Roman verwendet.

Die Motivation zu dieser Arbeit basiert auf die geschichtliche Entwicklung der ungarischen Geschichte seit dem Trauma von Trianon. Diese Aufarbeitung ist literarisch in verschiedenen Romanen und Erzählungen beschrieben.

Wenn wir eines Tages das Trauma von Trianon besser verstehen und auch deren Einfluss in unserem Alltag einordnen können, besteht Hoffnung, dass diese Geschichte endlich eine korrekte und verständliche Einordnung in den Erinnerungen bekommt.

12. Bibliográfia

Ablonczy, Balázs: Ismeretlen Trianon. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020

Ablonczy, Balázs: Trianon-legendák. Budapest, Jaffa-Kiadó, 2015

Assmann, Aleida: Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses. München: Verlag C.H.Beck, 1999.

Assmann, Jan: A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban, ford. Hidas Zoltán, Budapest. Atlantisz, 2018

Erll, Astrid: Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen. Stuttgart: Verlag J.B.. Metzler 2005

Gyáni, Gábor: Trianon- a veszteség természete, *Publicisztika*-LXIII.évfolyam, 51-52.szám, 2019.dec.19

Gyáni, Gábor: A magyar „emlékezet helyei” és a traumatikus múlt, In: *STUDIA LITERIA* 2012/1-2. Emlékezhelyek

Gyurgyák, János(szerk.): Emlékező Magyarország I-III. Budapest, Osiris Kiadó,2020

Halbwachs, Maurice: Das Gedächtnis und seine soziale Bedingungen, Frankfurt am Main, Verlag Suhrkamp, 1985

Hofer, Tamás: Kiállíthatók-e a magyar „emlékezet helyei”, *BUKSZ*, 1994, Tél, 468

Kovács, Éva: Trianon, avagy „traumatikus fordulat” a magyar történetírásban. *Korall* 59.2015. 82-107

Kovács, Éva: Trianon traumatikus emlékezetéről, *Limes* 2010.4.

Kosztolányi, Dezsőné: Kosztolányi Dezső. Budapest, Holnap Kiadó,1990

Kosztolányi Dezső összes versei. Budapest, Osiris Kiadó, 1997

Kosztolányi, Dezső: Levelek – naplók , kiadta: Kelevéz Ágnes és Réz Pál-, Budapest, Osiris Kiadó, 1998

Kosztolányi, Dezső (szerk.): Vértó Magyarország. Budapest,Osiris Kiadó,PIM,2020

Kuncz, Aladár: Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában, *Nyugat*, 1928/ II.

Pomogáts, Béla: Trianon és a magyar irodalom. In:Tiszatáj, 1996. június

Raffay, Ernő: Erdély 1918-1919-ben. Kápolnásnyék, Kárpátia Stúdió, 2019

Ricoeur, Paul : Emlékezet-felejtés-történelem. In: *A kultúra narratívái*. Tomka Beáta (szerk.) 51-69, Budapest: Kijárat/ Narratívák, 3./ 1999

Renan, Ernest: Mi a nemzet? Ford. Réz Pál= Eszmék a politikában: a nacionalizmus, szerk. Bretter

Zoltán, Deák Ágnes, Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995

Romsics, Ignác: A trianoni békeszerződés. Budapest, Osiris Kiadó, 2001

Romsics Ignác: Magyarország története. Budapest, Kossuth Kiadó, 2017

Tompa, Andrea: Fejtől s lábtól. Budapest, Jelenkor Kiadó, 2018

Zeidler, Miklós: A magyar irredenta kultusz a két világháború között. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002

Zeidler, Miklós: A revíziós gondolat. Budapest, Osiris Kiadó, 2001

Zeidler, Miklós (Szerk.): Trianon . Budapest, Osiris Kiadó, 2003

Online források:

Ady Endre összes prózai műve, <http://mek.oszk.hu/00500/00583/html/>

Gróf Apponyi, Albert: *Élmények és emlékek*. Budapest, Atheneum, Budapest, 1933, adtplus.arcanum.hu

Buzinkay, Géza: A trianononi békeszerződés és a magyar liberális sajtó http://epa.oszk.hu/cikk/2011_04_tel/06_trianon_bekeszerzodes_liberalis_sajto

Csíky Balázs: Trianon kérdésköre Kosztolányi Dezső életművében. <http://epa.oszk.hu/01000/01019/00003/pdf/csiky200323.pdf>

Gazda, Albert: Mi a nyű az a Trianon és mit kezdjünk vele,? [cink.hu](http://cink.hu/mi-a-nyu-az-a-trianon-es-mit-kezdjunk-vele-), 2015.június 5. <http://cink.hu/mi-a-nyu-az-a-trianon-es-mit-kezdjunk-vele->

Kate, Maltby: www.nybooks.com/daily/2020/06/03/viktor-orbans-masterplan-to-make-hungary-greater-again

Nemzetgyűlési Napló, 1920-1922. III. köt.1920. Június 4. library.hungaricana.hu

Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája. ford. K. Horváth Zsolt, *Aetas*-1999.3.sz.-EPA (<http://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html>

Orbán Viktor ünnepi beszéde. forrás: Miniszterelnöki Kabinetiroda <http://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-unnepi-beszede-4/>

Pesti Hírlap,1920. június (42. évfolyam155-181.szám) adtplus.arcanum.hu

Pomogáts, Béla: Ady és Erdély eokk.hu- 2020/11/05 [ady_es_erdely](http://eokk.hu)

Magyar Nemzet: Trianonra emlékezik a világ magyarsága, 2020.jún.4. Magyarnemzet.hu/belfold/trianonra-emlekezik-a-vilag-magyarsaga-8197151/

Szénási, Zoltán: Veszteség, nagyság, egység. *Literatura*, 2019 Évf.45 , 4. szám, ojs3.mtak.hu

Vallasek, Júlia: Gyógyítható-e a TÉ-Szindróma? Trianon alakváltozatai a kortárs magyar prózában.
prominoritate.hu-2019/07

Varga Kende Lőrinc: Az emlékezet ereje-Interjú Aleida Assmann-nal /PRAE.HU- a művészeti portál,
2014.12.3 (<https://www.prae.hu/article/7893-az-emlekezet-ereje-interju-aleida-assmann-nal/>)

Végvári versek (1918-1921) Reményik Sándor álnéven publikált versei. MEK, <http://mek.oszk.hu/01000/01053/01053.htm>.

Zeidler, Miklós: Beszámoló a magyar béke delegáció tevékenységéről (1920-1921) Rubiconline,
http://rubicon.hu/magyar/oldalak/egy_jelentes_a_magyar_bekedelegacio_mukodeserol_forraskozles ,

Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom – hu.m.wikipedia.org

A Jobbik 12 pontja Trianon ledöntéséért
http://vac.jobbik.hu/a_jobbik_12_pontja_trianon_ledonteseert

2010. Évi XLV.törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről [net.jogtar.hu](http://www.solyomlaszlo.hu/beszedek.html)
<http://www.solyomlaszlo.hu/beszedek.html>

Rólunk-Trianon Múzeum – www.trianonmuzeum.hu

<http://mno.hu/megnyilt-a-trianon-muzeum-646042>

http://www2.magyarhirnap.hu/hatter/mire_jok_a_csetreszek.html

Interjúk:

m.hvg.hu/itthon/20200603_Fischer_Adam_A_trianoni_emlekezet_onbecsapas_hazugsagban_el_az_orosz

Tompa Andrea-Nekem Trianon. You Tube-énbudapestem 16.06.2020

Megkérdeztük Tompa Andreát. Kovács Flóra interjúja. *Bárkaonline*.
<http://www.barkaonline.hu/megkerdeztuek/3463-megkerdeztuek-tompa-andreat>

„Megtehettük volna, hogy nem írjuk alá” – Interjú Ablonczy Balázssal, Cseri Péter, 2020.05.27. 24.hu

„Ott lehettem volna, tehát ott is voltam”-Károlyi Csaba beszélget Tompa Andreával: *Élet és Irodalom*, LVII évfolyam, 27.szám, 2013. július 5